

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

UNIVERSITY OF PIRAEUS

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Μεταπτυχιακό πρόγραμμα Σπουδών: «Διεθνείς και
Ευρωπαϊκές Πολιτικές στην Εκπαίδευση, Κατάρτιση και
Έρευνα»

«Απασχόληση αποφοίτων Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης με Αναπηρία στην Ευρωπαϊκή Ένωση»

Κάνδηλα Μαρία

Επιβλέπουσα: Φωτεινή Ασδεράκη
Αθήνα, 2023

Ευχαριστίες

Θερμές ευχαριστίες στην επιβλέπουσα κ. Ασδεράκη για την συνεργασία και σημαντική καθοδήγηση για την εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω την οικογένειά μου και τους αγαπημένους μου για την υποστήριξη.

Με ατομική μου ευθύνη και γνωρίζοντας τις κυρώσεις (3), που προβλέπονται από τις διατάξεις της παρ. 6 του άρθρου 22 του Ν. 1599/1986, δηλώνω ότι: το έργο που εκπονήθηκε και παρουσιάζεται στην υποβαλλόμενη διπλωματική εργασία είναι αποκλειστικά ατομικό δικό μου. Όποιες πληροφορίες και υλικό που περιέχονται έχουν αντληθεί από άλλες πηγές, έχουν καταλλήλως αναφερθεί στην παρούσα διπλωματική εργασία. Επιπλέον τελώ εν γνώσει ότι σε περίπτωση διαπίστωσης ότι δεν συντρέχουν όσα βεβαιώνονται από μέρους μου, μου αφαιρείται ανά πάσα στιγμή αμέσως ο τίτλος.

Συντομογραφίες- Ακρωνύμια

ΑμεΑ: Άτομα με Αναπηρία

Ε.Ε.: Ευρωπαϊκή Ένωση

ΕΕΔΑ: Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου

Ε.Σ.Α.μεΑ. : Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία

ΕΧΑΕ : Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης

Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου

ΚΕΔΑΣΥ: Κέντρα Διεπιστημονικής Αξιολόγησης, Συμβουλευτικής και Υποστήριξης

Ο.Η.Ε.: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

Π.Ο.Υ. : Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας

ΣτΠ: Συνήγορος του Πολίτη

ΦμεΑ: Φοιτητές με Αναπηρία

CRPD: Convention on the Rights of Persons with Disabilities

EASIE : European Agency for Special Needs and Inclusive Education

EU: European Union

GALI: Global Activity Limitation Instrument

NESSE: Network of Experts in Social Sciences of Education and training

REC: Rights, Equality And Citizenship

SDGs : Sustainable Development Goals

UN: United Nations

Πίνακας Περιεχομένων

Ευχαριστίες	1
Συνοπμογραφίες- Ακρωνύμια	3
Πίνακας Περιεχομένων	4
Πίνακας Διαγραμμάτων	7
Πίνακας Σχημάτων	9
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	10
ABSTRACT	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	12
Εισαγωγή.....	12
1.1.Συζήτηση γύρω από το θέμα	12
1.2.Σκοπός της εργασίας	13
1.3.Μεθοδολογία	13
1.3.1.Ερευνητικά ερωτήματα	13
1.3.2.Επισκόπηση βιβλιογραφίας	14
1.3.3. Υπόθεση εργασίας.....	16
1.3.4.Το θεωρητικό πλαίσιο και οι υποθέσεις εργασίας	16
1.3.5.Αναζήτηση πρωτογενών/δευτερογενών πηγών/στοιχείων	18
1.3.6.Τρόπος ανάλυσης	18
1.3.7.Η καινοτομία της εργασίας.....	18
1.3.8.Οι περιορισμοί της έρευνας.....	19
1.3.9.Η δομή της εργασίας.....	19
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	21
Άτομα με αναπηρία	21
Εισαγωγή.....	21
2.1.Θεωρητικό πλαίσιο για την αναπηρία	21
2.1.1.Θεωρητικά μοντέλα για την αναπηρία.....	21
2.1.2.Κατηγοριοποίηση αναπηρίας.....	24
2.1.3.Ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες.....	26
2.2.Η αναπηρία με αριθμούς	27
2.2.1.Πληθυσμός ατόμων με αναπηρία	28
2.2.2.Μορφωτικό επίπεδο	31

2.2.3.Ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες.....	33
Σύνοψη.....	35
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	36
Κονστρουκτιβισμός και εξευρωπαϊσμός.....	36
Εισαγωγή.....	36
3.1.Κονστρουκτιβισμός	36
3.2.Εξευρωπαϊσμός	38
3.3.Ευρωπαϊκή πολιτική για την αναπηρία.....	41
Σύνοψη.....	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	45
Άτομα με αναπηρία στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση.....	45
Εισαγωγή.....	45
4.1.Η διάσταση της ισότητας.....	45
4.1.1.Το ζήτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης.....	45
4.1.2.Ισότητα	49
4.1.3.Συμπεριληπτική εκπαίδευση	50
4.2.Θεσμικό Πλαίσιο	53
4.2.1.Διεθνές και ευρωπαϊκό πλαίσιο αναφοράς	53
4.2.2.Φοίτηση ΑμεΑ στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση.....	59
4.2.3.Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης	62
4.2.4.Εθνικό Πλαίσιο Αναφοράς.....	64
4.2.5.Η φοίτηση ΑΜΕΑ στην Ελληνική Ανώτατη Εκπαίδευση	66
Σύνοψη.....	69
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5	70
Απασχόληση ατόμων με αναπηρία.....	70
Εισαγωγή.....	70
5.1.Η σημασία συμμετοχής στην εργασία και την απασχόληση	71
5.2.Διεθνές θεσμικό πλαίσιο	77
5.3.Ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο	80
5.4.Εθνικό θεσμικό πλαίσιο	82
5.5.Στατιστικά στοιχεία απασχόλησης ΑμεΑ.....	84
5.5.1.Διεθνής και Ευρωπαϊκός χώρος.....	84
5.5.2.Ελλάδα.....	92
Σύνοψη.....	96

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6	98
Απόφοιτοι Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης και Απασχόληση	98
Εισαγωγή.....	98
6.1.Συσχετισμός Εκπαίδευσης και Εργασίας	98
6.2.Χάραξη πολιτικής για την εισαγωγή και συμπερίληψη στην αγορά εργασίας	102
6.3.Στρατηγικές και δράσεις για την ένταξη και συμπερίληψη των ατόμων με αναπηρία στην αγορά εργασίας	105
6.3.1.Σχέδιο δράσης REC.....	106
6.3.2.Στρατηγική «Ευρώπη 2020»	107
6.3.3.Στρατηγική για την Αναπηρία 2021- 2030	108
6.3.4.Σύστημα ποσοστώσεων.....	110
6.3.5.Εθνικό σχέδιο δράσης.....	112
6.4.Καλές πρακτικές	113
Σύνοψη.....	120
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	121
Βιβλιογραφικές Αναφορές.....	125

Πίνακας Διαγραμμάτων

Διάγραμμα 1: Πληθυσμός και ποσοστό ατόμων με περιορισμό δραστηριότητας/αναπηρία ηλικίας 16 ετών και άνω στα κράτη- μέλη της ΕΕ-28 το 2016	28
Διάγραμμα 2: Κατανομή των ατόμων με περιορισμό/αναπηρία ανά ηλικιακή ομάδα στην Ελλάδα και στην ΕΕ-28 το 2016	29
Διάγραμμα 3: Άτομα με αναπηρία.....	30
Διάγραμμα 4: Ποσοστό των ατόμων με περιορισμό δραστηριότητας/αναπηρία ηλικίας 16 ετών και άνω ανά μορφωτικό επίπεδο.....	31
Διάγραμμα 5: Αναλογία πιθανοτήτων ολοκλήρωσης του κάθε εκπαιδευτικού επιπέδου	32
Διάγραμμα 6: Μαθητές με επίσημη διάγνωση ειδικών μαθησιακών αναγκών ως προς το ποσοστό των μαθητών που φοιτούν σε σχολεία γενικής εκπαίδευσης.....	34
Διάγραμμα 7: Άποψη πολιτών για τις διακρίσεις λόγω αναπηρίας	46
Διάγραμμα 8: Ποσοστό των ατόμων με περιορισμό δραστηριότητας/αναπηρία ηλικίας 16 ετών και άνω στην τριτοβάθμια εκπαίδευση στα κράτη- μέλη της ΕΕ- 28 το 2016.....	60
Διάγραμμα 9: Άτομα άνω των 25 ετών που έχουν ολοκληρώσει την Τριτοβάθμια εκπαίδευση σε 41 χώρες	61
Διάγραμμα 10: Ποσοστό ατόμων ηλικίας 30- 34 ετών, πτυχιούχων Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (2019).....	68
Διάγραμμα 11: Άτομα με αναπηρία στο όριο της φτώχειας ή του κοινωνικού αποκλεισμού (2020)	72
Διάγραμμα 12: Ποσοστά απασχόλησης ατόμων 16- 60 ετών με μεμονωμένη και πολλαπλές αναπηρίες (έτη 2002- 2004)	75
Διάγραμμα 13: Απασχόληση με βάση την αναλογία πληθυσμού για άτομα με αναπηρία 15 ετών και άνω, το διάστημα 2006- 2016	85
Διάγραμμα 14: Ποσοστό απασχολούμενων στα άτομα ηλικίας 15- 64 ετών με και χωρίς δυσκολία σε βασικές δραστηριότητες στα κράτη- μέλη της ΕΕ- 28 το 2011	86
Διάγραμμα 15: Άτομα με αναπηρία που συμμετέχουν στην αγορά εργασίας	87
Διάγραμμα 16: Ποσοστιαία κατανομή απασχολούμενων ατόμων ηλικίας 15- 64 ετών με και χωρίς δυσκολίες σε βασικές δραστηριότητες ως προς το καθεστώς απασχόλησης το 2011.....	88
Διάγραμμα 17: Ποσοστιαία κατανομή των απασχολούμενων ατόμων ηλικίας από 15 έως και 64 ετών με και χωρίς δυσκολία σε βασικές δραστηριότητες ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας στην ΕΕ-27 το 2011	90
Διάγραμμα 18: Ποσοστιαία κατανομή των απασχολούμενων ατόμων ηλικίας από 15 έως και 64 ετών με και χωρίς δυσκολία σε βασικές δραστηριότητες ανά επάγγελμα στην ΕΕ-28 το 2011	92
Διάγραμμα 19: Δείκτες απασχόλησης και κατάστασης αναπηρίας	93

Διάγραμμα 20: Ποσοστό όσων αντιλαμβάνονται την αναπηρία ως δυνητικό μειονέκτημα στην εύρεση εργασίας (2006- 2019).....	94
Διάγραμμα 21: Μητρώο Ανέργων με Αναπηρία του ΟΑΕΔ (ΜΑΙΟΣ 2020).....	95
Διάγραμμα 22: Ποσοστιαία κατανομή απασχολούμενων ατόμων ηλικίας 15- 64 ετών με και χωρίς δυσκολίες σε βασικές δραστηριότητες ως προς το καθεστώς απασχόλησης το 2011.....	96
Διάγραμμα 23: Απασχόληση αποφοίτων ΑμεΑ ανώτερης εκπαίδευσης.....	99
Διάγραμμα 24: Απασχόληση αποφοίτων Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.....	101

Πίνακας Σχημάτων

Σχήμα 1: Διεθνής ταξινόμηση της Λειτουργικότητας, Αναπηρίας Υγείας.....	24
Σχήμα 2 : Η εγχώρια επίδραση του Εξευρωπαϊσμού	39
Σχήμα 3: Η εξέλιξη της Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης στο χρόνο	54
Σχήμα 5: Δείκτης ανεργίας στα άτομα με αναπηρία.....	73
Σχήμα 4: Διεθνές θεσμικό πλαίσιο για την επίτευξη του Στόχου 8.....	79
Σχήμα 6 : Χάρτης πολιτικής σκέψης για την αντιμετώπιση των εμποδίων στη συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό για άτομα με αναπτυξιακή αναπηρία	104

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η αυτόνομη διαβίωση όλων των ατόμων αποτελεί βασικό ζητούμενο μιας κοινωνίας. Τα άτομα με αναπηρία έχουν δικαίωμα στην ισότιμη εκπαίδευση και εργασία. Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Άτομα με Αναπηρία το 2006 συνεισέφερε στην αναγνώριση των δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρία, ωστόσο εντοπίζονται διακρίσεις σε διάφορες εκφάνσεις της κοινωνίας. Η εισαγωγή των ατόμων με αναπηρία στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση και στην αγορά εργασίας αποτελεί έναν πολύ σημαντικό παράγοντα για την αυτόνομη διαβίωσή τους. Οι πολιτικές που εφαρμόζει μια χώρα επηρεάζουν άμεσα τις συνθήκες διαβίωσης των ατόμων με αναπηρία. Συνεπώς, είναι σημαντικό οι πολιτικές να δίνουν έμφαση στην συμπερίληψη των αποφοίτων με αναπηρία στην κοινωνία.

Λέξεις κλειδιά: άτομα με αναπηρία, Τριτοβάθμια εκπαίδευση, απασχόληση, πολιτικές, συμπερίληψη, Ευρωπαϊκή Ένωση

ABSTRACT

The independent living of all individuals is a basic demand of a society. People with disabilities have the right to equal education and employment. The United Nations Convention on Persons with Disabilities in 2006 contributed to the recognition of the rights of persons with disabilities, however, discrimination is found in various aspects of society. The opportunity of disabled people into access to Higher Education and into labor market is a very important factor for their independent living. The policies implemented by a country directly affect the living conditions of people with disabilities. It is therefore important that policies include the integration of graduates with disabilities into society.

Key words: people with disabilities, Tertiary Education, employability, policies, inclusion, European Union

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Εισαγωγή

1.1.Συζήτηση γύρω από το θέμα

Ο κοινωνικός αποκλεισμός των ατόμων με αναπηρία βασίζεται σε δύο σημαντικούς και στενά συνδεδεμένους τομείς: την εκπαίδευση και την εργασία, καθώς τα άτομα με αναπηρία μερικές φορές δεν έχουν ίση πρόσβαση στην εκπαίδευση, την υγεία, τις ευκαιρίες στην αγορά εργασίας ή τις κοινωνικές σχέσεις, ο αποκλεισμός που βιώνουν μεταφράζεται σε δυσκολίες ή ακόμα και σε αδυναμία για ενεργή συμμετοχή στην οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική ζωή (Banu, 2018). Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία υποστηρίζει ότι τα άτομα με αναπηρία έχουν δικαίωμα στην πρόσβαση στην απασχόληση. Στην Ευρωπαϊκή Ένωση αναπτύχθηκαν από τη δεκαετία του 1980 πολιτικές που στοχεύουν στην ισότητα, τη δικαιοσύνη, την προσβασιμότητα και την ένταξη και επηρέασαν τον τρόπο που αντιμετωπίζει η κοινωνία τα άτομα με αναπηρία (Nolan & Gleeson, 2016).

Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία (CRPD) και οι στόχοι της Ατζέντας 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη που έχουν τεθεί (SDGs) αναγνωρίζουν τη σημασία της επαγγελματικής εκπαίδευσης, έτσι η Σύμβαση μιλά για εκπαίδευση χωρίς αποκλεισμούς (άρθρο 24) και με το άρθρο 27 ζητά να ληφθούν μέτρα για να έχουν τα άτομα με αναπηρία πρόσβαση σε προγράμματα τεχνικού και επαγγελματικού προσανατολισμού, σε υπηρεσίες τοποθέτησης και συνεχιζόμενης κατάρτισης (UN, 2019). Συγκεκριμένα ο Στόχος 4.5 στοχεύει στη διασφάλιση ίσης πρόσβασης σε όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης και ο Στόχος 8 στην προώθηση της βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης χωρίς αποκλεισμούς, της πλήρους, παραγωγικής και αξιοπρεπούς εργασίας για όλους (UN, 2019).

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 δόθηκε έμφαση στη συμπερίληψη ατόμων με αναπηρία στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση μέσω νομοθεσιών, οικονομικών επενδύσεων και μια σειρά υπηρεσιών από τα Πανεπιστήμια (Bellacicco & Ravone, 2020). Την τελευταία δεκαετία είναι αυξημένος ο πληθυσμός των ατόμων με αναπηρία που φοιτούν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, ωστόσο υπάρχει ανησυχία ότι σε ευρωπαϊκό επίπεδο το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο επικεντρώνεται στην πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και δεν δίνεται αρκετή σημασία στην απασχόληση (OECD, 2011).

1.2.Σκοπός της εργασίας

Δεδομένου ότι τα διεθνή κείμενα τονίζουν τη σημασία της εισαγωγής των ατόμων με αναπηρία στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και την αγορά εργασίας και τα κράτη υιοθετούν αντίστοιχες πολιτικές προς αυτή την κατεύθυνση η παρούσα εργασία έχει ως στόχο να μελετήσει το συγκεκριμένο ζήτημα. Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να τονιστεί η αναγκαιότητα της απασχόλησης για τους αποφοίτους με αναπηρία και να διερευνηθούν οι πολιτικές και οι στρατηγικές που υιοθετούν τα κράτη για την απασχόληση των αποφοίτων Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η απασχολησιμότητα των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με αναπηρία εξακολουθεί να είναι ένα ερευνητικό ζήτημα που δεν έχει μελετηθεί επαρκώς (Margin et al., 2019). Υπάρχουν αρκετά κενά στη μελέτη της απασχόλησης των αποφοίτων με αναπηρία και η συνεισφορά της παρούσας μελέτης έχει ως στόχο να καλύψει μέρος τους.

1.3.Μεθοδολογία

1.3.1.Ερευνητικά ερωτήματα

Τα ερωτήματα που θα επιχειρήσει να διερευνήσει η παρούσα μελέτη είναι τα εξής:

A) Τα ευρωπαϊκά κράτη υιοθετούν πολιτικές σύμφωνα με τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων Ατόμων με Αναπηρία του ΟΗΕ για την επαγγελματική αποκατάσταση των αποφοίτων Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης με αναπηρία;

B) Η Ελλάδα υιοθετεί αντίστοιχες πολιτικές;

Γ) Οι πρακτικές και οι δράσεις που υιοθετούν τα Πανεπιστήμια στοχεύουν στην ομαλή μετάβαση των φοιτητών με αναπηρία στην εργασία και απασχόληση;

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας επιχειρείται η τεκμηρίωση των προαναφερόμενων ερευνητικών ερωτημάτων.

1.3.2.Επισκόπηση βιβλιογραφίας

Η δημιουργία ενός περιβάλλοντος χωρίς αποκλεισμούς για διαφορετικές κοινωνικές ομάδες ατόμων με ειδικές ανάγκες απαιτεί νομικές και διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις για να υπάρξει αλλαγή στον τρόπο ζωής των ίδιων, αλλά εξίσου σημαντικό και για τη δημιουργία μιας κουλτούρας χωρίς αποκλεισμούς (Chordiya 2018). Σε συνάρτηση με τη Σύσταση του ΟΗΕ να διασφαλιστεί η πρόσβαση όλων των ατόμων στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση, στη Δια Βίου Μάθηση και την επαγγελματική κατάρτιση η έρευνα τονίζει την αύξηση της αναλογίας φοιτητών με αναπηρία που φοιτούν στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση (Gillies, 2012).

Παρά το γεγονός ότι το ποσοστό των φοιτητών με αναπηρία αυξάνεται σταθερά, η δυσκολία παραμένει για πολλούς φοιτητές μετά την ολοκλήρωση των σπουδών τους (Pitman et al., 2019). Η Τριτοβάθμια εκπαίδευση παρέχει στους φοιτητές γνώσεις και δεξιότητες για την ένταξή τους στην εργασία, ωστόσο πολλά άτομα με αναπηρία, απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης δεν αποκτούν τις θέσεις που επιθυμούν μετά τη αποφοίτησή τους και είναι πιθανό να είναι υποαπασχολούμενοι (Margin et al., 2019).

Η εύρεση εργασίας είναι ζωτικής σημασίας ζήτημα (Ellenkamp et al., 2016) και αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης του ατόμου (Jahoda et al., 2007). Αποτελεί σημαντικό παράγοντα κοινωνικής συμπερίληψης και είναι άμεσα συνδεδεμένη με την ποιότητα ζωής, αυξάνει τα

οικονομικά οφέλη και το αίσθημα του σκοπού και του ανήκειν (Cocks et al., 2015). Είναι επωφελής όχι μόνο εξαιτίας της οικονομικής και προσωπικής ολοκλήρωσης, αλλά και για τη διατήρηση της υγείας και της ευτυχίας (Nolan & Gleeson, 2016). Αντίθετα, η ανεργία είναι άμεσα συνδεδεμένη με την φτώχεια, την κατάθλιψη και τα αυξημένα επίπεδα άγχους (Cocks et al., 2015).

Παρόλα αυτά, δυστυχώς, η διεθνής βιβλιογραφία, δείχνει ότι τα άτομα με αναπηρία έχουν λιγότερες από τις μισές πιθανότητες να βρουν εργασία σε σχέση με τα άτομα χωρίς αναπηρία (UNESCO, 2020). Ταυτόχρονα έχει φανεί ότι η πανεπιστημιακή εκπαίδευση έχει θετικά αποτελέσματα στην απασχόληση των αποφοίτων και την εργασιακή ικανοποίηση (Moriña et al., 2022). Ωστόσο, βάσει ερευνών έχει διαπιστωθεί ότι το ποσοστό των ατόμων με αναπηρία που ολοκληρώνει τις σπουδές του στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση είναι μικρότερο σε σχέση με το αντίστοιχο των φοιτητών χωρίς αναπηρία (Nolan & Gleeson, 2016).

Η επιτυχία των αποφοίτων Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με αναπηρία να ενταχθούν στην αγορά εργασίας αποτελούν υψίστης σημασίας ζήτημα λόγω της επίδρασης στη συναισθηματική, οικονομική και κοινωνική ευημερία τους (Cocks et al., 2015).

Σύμφωνα με τα ίδια τα άτομα με αναπηρία ο κοινωνικός αποκλεισμός που βιώνουν δημιουργείται από την κοινωνία, από τον τρόπο οργάνωσής της και έτσι δημιουργούνται εμπόδια στη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση, την εργασία και την κοινωνική ζωή (Barnes & Mercer, 2010, p.341). Σύμφωνα επίσης με τον Banu (2018) η κοινωνία πολλές φορές δεν αναγνωρίζει τις πραγματικές ανάγκες των ατόμων με αναπηρία. Χρειάζεται λοιπόν να συντελεστεί αλλαγή στην κοινωνία και κατ' επέκταση στις πολιτικές που εφαρμόζονται για την ισότιμη συμμετοχή των ατόμων με αναπηρία στην εκπαίδευση και εργασία.

Οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής στις στρατηγικές για την βελτίωση της ποιότητας ζωής των ατόμων με αναπηρία συμπεριλαμβάνουν τη συσχέτιση κοινωνικής ένταξης και πρόσβασης στην εκπαίδευση και απασχόληση, καθώς είναι δυο μεταβλητές που συνδέονται άμεσα (Banu, 2018). Οι ανισότητες που βιώνουν οι φοιτητές με αναπηρία κατά την εισαγωγή τους στην Τριτοβάθμια

εκπαίδευση και αγορά εργασίας στη συνέχεια είναι θεμελιώδους σημασίας για του υπευθύνους χάραξης πολιτικής (Margin et al., 2019). Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα άτομα με αναπτυξιακές διαταραχές στην απασχόληση δημιουργεί την ανάγκη εξεύρεσης και εφαρμογής πολιτικών λύσεων που εμπίπτουν στην ευθύνη διαφόρων τομέων για εφαρμογή (Khayatzaheh – Mahani et al., 2020). Απαραίτητο στοιχείο για την λήψη των κατάλληλων πολιτικών αποφάσεων αποτελεί η γνώση των πολιτικών για την απασχόληση χωρίς αποκλεισμούς, η μελέτη της συμβολής των Πανεπιστημίων αλλά και του εργασιακού πλαισίου ένταξης (Khayatzaheh – Mahani et al., 2020). Έτσι, τα τελευταία χρόνια οι πολιτικές που εφαρμόζονται σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης όσο και σε εθνικό επίπεδο, τα Εθνικά Σχέδια Δράσης, για την απασχόληση έχουν αναπτυχθεί ως αποτέλεσμα της αλλαγής της κατεύθυνσης των πολιτικών για την αναπηρία, από το να επικεντρώνονται στις επιδοτήσεις και την προστατευμένη απασχόληση, στην υλοποίηση μιας πολιτικής απασχόλησης ως ουσιαστικού στοιχείου για την επίτευξη της κοινωνικής ένταξης (Portillo-Navarro, 2022).

1.3.3. Υπόθεση εργασίας

Αν τα ευρωπαϊκά κράτη υιοθετούν πολιτικές σύμφωνα με τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων των Ατόμων με Αναπηρία του ΟΗΕ οι απόφοιτοι Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με αναπηρία μπορούν να έχουν επαγγελματική απασχόληση.

1.3.4. Το θεωρητικό πλαίσιο και οι υποθέσεις εργασίας

Η Σύμβαση του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία αποτελεί το πρώτο διεθνές κείμενο, το οποίο αποτελεί νομικά δεσμευτική πράξη που θέτει τις βάσεις για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία. Με βάση τη Σύμβαση όλα τα άτομα έχουν τα ίδια δικαιώματα. Η Σύμβαση ψηφίστηκε το 2006, αποτελεί την πρώτη σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα όπου η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι συμβαλλόμενο μέρος, για την ΕΕ τέθηκε σε ισχύ το 2011 και έχουν υπογράψει όλα τα κράτη μέλη (European Commission, 2023).

Η μελέτη των σχέσεων των κρατών αλλά και της επιρροή άλλων δρώντων όπως διεθνών οργανισμών είναι σύνθετη. Οι διεθνείς νόρμες μπορούν να μεταφερθούν σε εθνικό επίπεδο μέσα από μια διαδικασία «κοινωνικοποίησης» μέσω της αλληλεπίδρασης διεθνών οργανισμών, μη κυβερνητικών οργανώσεων, διεθνών καθεστώτων και δικτύων, η επίδραση αυτή ωστόσο εξαρτάται από τις σχέσεις κοινωνίας – κράτους (Ασδεράκη, 2008, σελ.128). Για το λόγο αυτό είναι απαραίτητη η μελέτη της θεωρίας των διεθνών σχέσεων, καθώς συμβάλλει στη διερεύνηση των μεταβλητών που επιδρούν στις σχέσεις μεταξύ εθνικών ομάδων (Hoffman, 1969, όπ. αν. Μανώλη & Μαρής, 2015, σελ. 20).

Η θεωρία του Κονστρουκτιβισμού ορίζει τον τρόπο που πλαισιώνεται και επιλύεται ένα κοινωνικό πρόβλημα (Khayatzaadeh - Mahani et al., 2020). Με βάση τη θεωρία του Κονστρουκτιβισμού η συγκρότηση της διεθνούς πολιτικής, της ταυτότητας και των συμφερόντων στηρίζεται στη διαμόρφωση ιδεών (Μανώλη & Μαρής, 2015, σελ.29). Οι κονστρουκτιβιστές υποστηρίζουν ότι οι κοινά αποδεκτές αντιλήψεις, ιδέες και αξίες επηρεάζουν τις κοινωνικές και πολιτικές δράσεις και συμπεριφορές των δρώντων και διαμορφώνονται συλλογικές ταυτότητες και κοινά συμφέροντα (Γαλαριώτης, 2009). Έτσι, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση έχει τη δυνατότητα να επηρεάσει τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης όπως επίσης και τους ευρωπαίους πολίτες, με τις νόρμες που διαχέονται μέσα από το πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο (Γαλαριώτης, 2009).

Ως υπόθεση εργασίας τίθεται ότι οι πολιτικές που υιοθετούνται από τα κράτη σύμφωνα με τη Διακήρυξη του ΟΗΕ οδηγούν στην εισαγωγή και ομαλή μετάβαση των αποφοίτων με αναπηρία στην αγορά εργασίας με αποτέλεσμα Α) να αυξηθεί η απασχολησιμότητα των αποφοίτων με αναπηρία Β) τα Πανεπιστήμια να προωθούν την ένταξή τους στην αγορά εργασίας και Γ) τα κράτη να συνεχίζουν να υποστηρίζουν την ένταξή τους ως ανθρώπινο δυναμικό στην αγορά εργασίας.

1.3.5.Αναζήτηση πρωτογενών/δευτερογενών πηγών/στοιχείων

Για να πραγματοποιηθεί η παρούσα εργασία και να απαντηθούν τα προαναφερθέντα ερευνητικά ερωτήματα πραγματοποιήθηκε αναζήτηση στο διαδίκτυο σε ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία. Μελετήθηκαν κείμενα που αφορούν το θεσμικό πλαίσιο σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο. Μελετήθηκαν ως πρωτογενείς πηγές κείμενα των Ηνωμένων Εθνών, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της Εθνικής Συνομοσπονδίας Ατόμων με Αναπηρία, της Ελληνικής Νομοθεσίας και του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πληροφορίες αντλήθηκαν από τις βάσεις δεδομένων Eurostat, European Agency for Special Needs and Inclusive Education, International Labour Organization (ILO), Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) και ΕΛ.ΣΤΑΤ. Επίσης πραγματοποιήθηκε ενδεδειγμένη έρευνα σε διαθέσιμα άρθρα και περιοδικά από τις βάσεις δεδομένων Scholar, Eric, Academia, JStor, ResearchGate και Taylor & Francis.

1.3.6.Τρόπος ανάλυσης

Για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας ακολουθήθηκε η περιγραφική έρευνα και η ανάλυση κειμένων. Ο κύριος σκοπός της περιγραφικής έρευνας είναι η απεικόνιση της κατάστασης όπως υπάρχει σήμερα. Ειδικότερα, έγινε προσπάθεια περιγραφής της εικόνας του πληθυσμού των ατόμων με αναπηρία, του ποσοστού αυτών που φοιτούν στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση, των αποφοίτων και όσων αποκαθίστανται επαγγελματικά. Όσον αφορά την ανάλυση κειμένων μελετήθηκαν κείμενα Διεθνών Οργανισμών και Νομοθεσίες και εντοπίστηκαν τα θέματα που αφορούν την έρευνα, όπως οι πολιτικές σε διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο για την φοίτηση των ατόμων με αναπηρία στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση και την ένταξή τους στην αγορά εργασίας στη συνέχεια.

1.3.7.Η καινοτομία της εργασίας

Παρόλο που ο αριθμός των ατόμων με αναπηρία αυξάνεται σταθερά υπάρχει ελλιπής γνώση σχετικά με την ανάπτυξη δεξιοτήτων των νέων με αναπηρία και με τις εμπειρίες απασχόλησης (Margin et al., 2019). Έχουν γίνει

λίγες μελέτες για την εισαγωγή των αποφοίτων Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην αγορά εργασίας (Cocks et al., 2015). Δεδομένου ότι η πρόσβαση στην εκπαίδευση και ποιοτική εργασία αποτελούν βασικούς παράγοντες για ανεξαρτησία και οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη των ατόμων με αναπηρία απαιτείται έρευνα για τη βελτίωση της παρούσας κατάστασης (Portillo-Navarro et al., 2022). Έτσι, η παρούσα εργασία διαθέτει καινοτομία ως προς το γεγονός ότι η επαγγελματική αποκατάσταση των αποφοίτων Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με αναπηρία δεν έχει μελετηθεί ενδελεχώς.

1.3.8.Οι περιορισμοί της έρευνας

Οι περιορισμοί που υπήρξαν για την εκπόνηση της παρούσας μελέτης ήταν ο πολύ μικρός αριθμός μελετών που έχουν διεξαχθεί για την εισαγωγή και ένταξη των αποφοίτων με αναπηρία στην αγορά εργασίας.

1.3.9.Η δομή της εργασίας

Στο δεύτερο κεφάλαιο τη παρούσας εργασίας επιχειρείται να διασαφηνιστούν ο χώρος της ειδικής αγωγής. Συγκεκριμένα, αναλύονται τα θεωρητικά μοντέλα για την αναπηρία και παρουσιάζεται η κατηγοριοποίηση της αναπηρίας. Αναλύονται οι κατηγορίες και οι κοινωνικές ομάδες που μπορούν να χαρακτηριστούν από τους όρους «αναπηρία» και «ειδική αγωγή». Τέλος, απεικονίζεται με στατιστικά στοιχεία ο πληθυσμός των ατόμων με αναπηρία.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύεται πως η διεθνής πολιτική επηρεάζει την διαμόρφωση της ευρωπαϊκής πολιτικής. Συγκεκριμένα, αναλύεται υπό το θεωρητικό πλαίσιο του Κονστρουκτιβισμού η λήψη πολιτικών αποφάσεων σε ζητήματα κοινωνικής πολιτικής. Κατόπιν συσχετίζεται με την οικοδόμηση του Ευρωπαϊκού οικοδομήματος και εξετάζεται με ποιο τρόπο συμβάλλει στον εξευρωπαϊσμό. Στη συνέχεια αναλύεται το θεωρητικό πλαίσιο των ευρωπαϊκών πολιτικών για την αναπηρία.

Στο τέταρτο κεφάλαιο αναλύεται η διάσταση της ισότητας στην κοινωνία και η αρχή της κοινωνικής δικαιοσύνης. Σε αυτό το πλαίσιο γίνεται λόγος για την συμπερίληψη ως άξονα για την εκπαίδευση και την κοινωνία γενικότερα. Στη συνέχεια γίνεται ανάλυση του θεσμικού πλαισίου σε διεθνές, ευρωπαϊκό γενικότερα και στο χώρο την Ανώτατης Εκπαίδευσης ειδικότερα. Ακολουθεί η ανάλυση του εθνικού πλαισίου όσον αφορά ευρύτερα την εκπαίδευση και πιο συγκεκριμένα την Ανώτατη εκπαίδευση.

Στο πέμπτο κεφάλαιο της εργασίας μελετώνται οι προεκτάσεις της συμμετοχής των ατόμων στην αγορά εργασίας, η σημασία της συμμετοχής στην αγορά εργασίας και οι επιπτώσεις από τη μη συμμετοχή. Στη συνέχεια αναλύεται το διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό θεσμικό πλαίσιο για την απασχόληση των ατόμων με αναπηρία και παρουσιάζεται η υπάρχουσα κατάσταση με βάση τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία.

Στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι συσχετίσεις των δύο ζητημάτων που ερευνά η παρούσα εργασία. Η απασχόληση των αποφοίτων με αναπηρία. Στο πλαίσιο αυτό παρουσιάζονται τα δεδομένα της επαγγελματικής απασχόλησης των ατόμων με αναπηρία που είναι απόφοιτοι Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, των πολιτικών που συμβάλλουν στην ένταξή τους στην αγορά εργασίας καθώς και των καλών πρακτικών που έχουν εφαρμοστεί από κράτη και πανεπιστημιακά ιδρύματα.

Στο έβδομο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας, αναλύονται τα συμπεράσματα, παρουσιάζονται προβληματισμοί που εγείρονται και τίθενται προτάσεις για μελλοντική έρευνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Άτομα με αναπηρία

Εισαγωγή

Το ζήτημα της αναπηρίας έχει απασχολήσει την ευρωπαϊκή και διεθνή κοινότητα περίπου από τα τέλη της δεκαετίας του 1960. Τότε τέθηκε στο επίκεντρο το ζήτημα της ένταξης των ατόμων με αναπηρία. Σε αυτό το κλίμα κινούνται και οι διεθνείς οργανισμοί με συμβάσεις που αφορούν θέματα αναπηρίας. Η κοινωνική ομάδα αυτή θα λέγαμε ότι ήταν στην αφάνεια και σιγά σιγά έγιναν βήματα ώστε να αναγνωριστεί και να υπάρξει το ανάλογο ενδιαφέρον για την αναγνώριση και κατοχύρωση των δικαιωμάτων της. Σε αυτό το πλαίσιο διατυπώθηκαν διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις για την μελέτη της αναπηρίας. Υπολογίζεται ότι κατά μέσο όρο παγκοσμίως το 15% των ανθρώπων αντιμετωπίζει κάποια μορφή αναπηρίας, ποσοστό που είναι πιθανόν να αυξηθεί απότομα σε ανθρωπιστικές κρίσεις (Magoulis, & Trichoroulou, 2012). Το ζήτημα λοιπόν της ένταξης των ατόμων με αναπηρία σε ανθρωπιστικά περιβάλλοντα είναι υψίστης σημασίας.

2.1.Θεωρητικό πλαίσιο για την αναπηρία

2.1.1.Θεωρητικά μοντέλα για την αναπηρία

Η αποσαφήνιση του όρου για την έννοια της αναπηρίας έχει αλλάξει με την πάροδο του χρόνου και έχει δημιουργηθεί αρκετή επιστημονική συζήτηση για την ορθότερη τοποθέτηση πάνω στο ζήτημα. Έχουν αναδυθεί και κυριαρχούν δύο μοντέλα προσέγγισης για την ορθή εννοιολόγηση του όρου αναπηρία, το

ιατρικό, που στηρίζεται στα ατομικά χαρακτηριστικά του ατόμου και το κοινωνικό, που διαμορφώνεται με βάση τα περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά και στοχεύει στην κοινωνική αποδοχή (Λεπίδα, 2003, σελ.5).

Σύμφωνα με την πρώτη θεώρηση, το ιατρικό μοντέλο, το οποίο κυριάρχησε έως τη δεκαετία του '80, η αναπηρία προσδιορίζεται με βάση την απόκλιση από τις «φυσιολογικές» ψυχικές ή βιολογικές λειτουργίες του ατόμου (Σούλης, 2008, σελ. 32). Η αναπηρία αποτελεί ατομικό έλλειμμα από το κοινώς αποκαλούμενο «φυσιολογικό» εξαιτίας της κατάστασης του σώματος και ο τρόπος που οφείλει να αντιμετωπίζεται είναι η ιατρική οδός. Το άτομο πρέπει να δεχθεί ιατρική βοήθεια ώστε να επιτευχθεί η όσο το δυνατόν καλύτερη αποκατάσταση (ΚΕΣΔ, 2014, σελ.24). Οι αναπηρίες, βάσει της εμφάνισής τους στο άτομο, διακρίνονται σε εκ γενετής, αν υπάρχουν από την γέννηση ή επίκτητες αν εμφανίστηκαν στην πορεία της ζωής του. Όσον τώρα αφορά τον τομέα ζωής του ατόμου στο οποίο υπάρχουν δυσκολίες διακρίνονται σε νοητικές, σωματικές, αισθητηριακές και συναισθηματικές (Σταθόπουλος, 1999, σελ.223). Η προσέγγιση αυτή για την αναπηρία προωθεί πολιτικές όπου το άτομο τείνει προς την ιδρυματοποίησή του καθώς δέχεται ιατροπαθητική βοήθεια και προωθούνται οι δομές και οι υπηρεσίες που προορίζονται για τα άτομα με αναπηρία. Θεωρείται ότι το άτομο πρέπει να θεραπευτεί, με συνέπεια να διαμορφώνεται ένα πλαίσιο θεραπευτικό για αυτό.

Στον αντίποδα της ιατρικής προσέγγισης που αναφέρθηκε προηγουμένως βρίσκεται το κοινωνικό μοντέλο. Σύμφωνα με αυτό η αναπηρία ενός ατόμου και ο βαθμός στον οποίο αυτή εμφανίζεται προσδιορίζονται από κοινωνικούς παράγοντες. Η αναπηρία δεν θεωρείται χαρακτηριστικό γνώρισμα που διαφοροποιεί το άτομο από τα υπόλοιπα, αλλά η κοινωνία είναι δομημένη με τέτοιο τρόπο ώστε να δημιουργείται ως κατάσταση και δεν εκλαμβάνεται ως ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του κάθε ατόμου (Σούλης, 2008, σελ.33). Η κοινωνία είναι οργανωμένη ώστε να αποκλείει από πολλές εκφάνσεις της τα άτομα με αναπηρία. Βάσει αυτού του μοντέλου η αναπηρία είναι μια κοινωνικά κατασκευασμένη κατάσταση όπου το άτομο ωθείται στο περιθώριο και καταδικάζεται στην ανεργία, τη φτώχεια και κατ' επέκταση στην μη ισότιμη

αντιμετώπιση ως πολίτη (Ζώνιου- Σιδέρη, 2004, σελ. 49). Συμπερασματικά, βάσει του κοινωνικού μοντέλου η αναπηρία δεν αποτελεί χαρακτηριστικό του ατόμου αλλά της κοινωνίας η οποία οδηγεί το άτομο σε περιθωριοποίηση και δεν απολαμβάνει ίσα δικαιώματα.

Η ανάλυση της έννοιας έχει περάσει από διάφορα στάδια τα οποία ανατανακλούν την εξέλιξη της ανθρωπότητας με σταθμό την επικράτηση του κοινωνικού μοντέλου έναντι του ιατρικού (Ε.Σ.Α.μεΑ., 2014, σ.49). Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια εξαιτίας της κριτικής που έχει ασκηθεί στα δύο προαναφερθέντα μοντέλα αναδύθηκε μια τρίτη θεώρηση που στόχο έχει να συγκεράσει τις δύο αντίθετες αυτές απόψεις, το πολυδιάστατο μοντέλο. Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο ο όρος αναπηρία είναι πολυδιάστατος και εκτείνεται σε τρία επίπεδα που αφορούν τις λειτουργίες του ανθρώπινου σώματος, τις δραστηριότητες στις οποίες συμμετέχουν τα άτομα και τέλος τους περιβαλλοντικούς παράγοντες που αφορούν αυτούς τους τομείς (World Health Organization, 2001, σ.18). Συνυπάρχουν και τα τρία επίπεδα και μπορούν να επηρεάσουν το ένα το άλλο. Κατά συνέπεια, αυτό που προτείνει το πολυδιάστατο μοντέλο είναι η κοινωνία να είναι δομημένη με τέτοιο τρόπο ώστε να μην αποκλείεται κανένα μέλος της από δραστηριότητες, αλλά ταυτόχρονα στο κάθε μέλος με αναπηρία να προσφέρεται εξατομικευμένο πρόγραμμα παρέμβασης που ανταποκρίνεται στις ανάγκες του.

Συμπεραίνεται ότι η δεσπόμενη αντίληψη για την αναπηρία είναι πολύ σημαντική γιατί προτάσσει τις πολιτικές που λαμβάνονται. Έτσι, τα τελευταία χρόνια η αντίληψη που κυριαρχεί είναι η πολυδιάστατη αντιμετώπιση των προβλημάτων των ατόμων με αναπηρία, η κοινωνία τείνει να λαμβάνει ενεργητικές πολιτικές σε κοινωνικό επίπεδο και η αντιμετώπιση των προβλημάτων των ατόμων με αναπηρία είναι κοινωνικό και ατομικό ζήτημα (ΚΕΣΔ, 2014, σ. 27). Όπως φαίνεται και στο διάγραμμα 1, η λειτουργικότητα ενός ατόμου αποτελεί μια πολυδιάστατη κατάσταση. Ο βαθμός ένταξης ενός μέλους στην κοινωνία εξαρτάται τόσο από ατομικούς παράγοντες όσο και από περιβαλλοντικούς, καθώς και από μια σύνθετη αλληλεπίδραση μεταξύ τους.

Σχήμα 1: Διεθνής ταξινόμηση της Λειτουργικότητας, Αναπηρίας Υγείας

Διεθνής ταξινόμηση της Λειτουργικότητας, Αναπηρίας Υγείας (ICF)

Η λειτουργικότητα ενός ατόμου είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης μεταξύ της κατάστασης της υγείας και των παραγόντων πλαισίου (περιβαλλοντικοί –ατομικοί)

Πηγή: World Health Organization (2001)

2.1.2. Κατηγοριοποίηση αναπηρίας

Για την διεξαγωγή της παρούσας μελέτης κρίνεται αναγκαίο να γίνει αποσαφήνιση των όρων. Έτσι πρέπει να είναι σαφής η σημασία των όρων αναπηρία, άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και ειδική αγωγή. Σύμφωνα με τη διεθνή ταξινόμηση του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας, η αναπηρία αφορά άτομα με ελλείμματα στις φυσικές πτυχές της υγείας (World Health Organization, 2001). Ειδικότερα, ο όρος αναπηρία αναφέρεται στην απώλεια της ικανότητας του ατόμου σε διάφορους τομείς της καθημερινότητας όπως στην αυτοεξυπηρέτηση, την εκπαίδευση, την επαγγελματική αποκατάσταση και την κοινωνικοποίηση με αποτέλεσμα την μειωμένη λειτουργικότητα κατά την διαβίωσή του (Βλάχου, Διδασκάλου & Παπαπάνου, 2012, σελ. 68).

Σύμφωνα με τη Σύμβαση του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία «*άτομα με αναπηρία χαρακτηρίζονται τα άτομα με μακροχρόνιες σωματικές, νοητικές, πνευματικές ή αισθητηριακές βλάβες, οι οποίες σε αλληλεπίδραση με διάφορα εμπόδια δύνανται να παρεμποδίσουν την πλήρη και αποτελεσματική συμμετοχή τους στην κοινωνία σε ίση βάση με τους άλλους*» (UN, 2006). Ο όρος αναπτυξιακή αναπηρία αναφέρεται στην σοβαρή και χρόνια αναπηρία που εμφανίζεται μέχρι το 22ο έτος του ατόμου εξαιτίας σωματικής ή και ψυχικής αναπηρίας και έχει ως αποτέλεσμα την εμφάνιση δυσλειτουργιών σε τρεις ή περισσότερους τομείς της ζωής, στον λεκτικό, κινητικό και στον τομέα της αυτόνομης διαβίωσης και οικονομικής ανεξαρτησίας. Συγκεκριμένα, η νοητική αναπηρία είναι η σημαντική έλλειψη στη νοητική λειτουργία, εκτός από τους περιορισμούς σε δύο ή περισσότερους τομείς δεξιοτήτων ζωής (Gidugu, V. & Rogers, E. S. ,2012).

Στο άρθρο 60 του Ν. 4488/2017 αναφέρονται τα εξής: «*Άτομα με Αναπηρίες (ΑμεΑ) νοούνται τα άτομα με μακροχρόνιες σωματικές, ψυχικές, διανοητικές ή αισθητηριακές δυσχέρειες, οι οποίες σε αλληλεπίδραση με διάφορα εμπόδια, ιδίως θεσμικά, περιβαλλοντικά ή εμπόδια κοινωνικής συμπεριφοράς, δύνανται να παρεμποδίσουν την πλήρη και αποτελεσματική συμμετοχή των ατόμων αυτών στην κοινωνία σε ίση βάση με τους άλλους*» (Ν. 4488/2017). Στα άτομα αυτά περιλαμβάνονται τυφλοί και άτομα με προβλήματα όρασης, κωφοί και βαρήκοοι, άτομα με κινητικές δυσκολίες, άτομα με δυσκολίες στη μάθηση, άτομα που πάσχουν από ψυχικές νόσους, επιληψία, οι χρόνια πάσχοντες από κάποια ασθένεια και πρέπει να νοσηλεύονται και κάθε άτομο νηπιακής, παιδικής ή εφηβικής ηλικίας που δεν εμπίπτει σε κάποια από τις παραπάνω κατηγορίες αλλά παρουσιάζει διαταραχή προσωπικότητας.

Κατά συνέπεια, ο όρος αναπηρία δεν γίνεται πλήρως αποδεκτός καθώς είναι ένας ρευστός όρος και δεν υπάρχει μια ενιαία καθολική αρχή για την αξιολόγησή της (Κουτάντος, 2006, σελ.66).

2.1.3.Ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες

Δεν έχει διατυπωθεί μια περιγραφή των ειδικών εκπαιδευτικών αναγκών που να είναι γενικώς αποδεκτή, χωρίς να εμπεριέχουν τα κοινωνικά πρότυπα και τους στόχους του εκπαιδευτικού συστήματος (Παπάνης, Γιαβρίμης & Βίκη, 2009, σελ. 35). Σύμφωνα με τη νομοθεσία Ν. 3699/ 2008 στο άρθρο 3 αναφέρονται τα εξής: *«Στην κατηγορία των ειδικών εκπαιδευτικών αναγκών συγκαταλέγονται όσα άτομα χαρακτηρίζονται από νοητική αναπηρία, αισθητηριακές αναπηρίες όρασης (τυφλοί, αμβλύωπες με χαμηλή όραση), αισθητηριακές αναπηρίες ακοής (κωφοί, βαρήκοοι), κινητικές αναπηρίες, χρόνια μη ιάσιμα νοσήματα, διαταραχές ομιλίας λόγου, ειδικές μαθησιακές δυσκολίες (δυσλεξία, δυσγραφία, δυσαριθμησία, δυσαναγνωσία, δυσορθογραφία), σύνδρομο ελλειμματικής προσοχής με ή χωρίς υπερκινητικότητα, διάχυτες αναπτυξιακές διαταραχές (φάσμα αυτισμού), ψυχικές διαταραχές και πολλαπλές αναπηρίες.»*

Οι ειδικές μαθησιακές δυσκολίες που αντιμετωπίζει ένα άτομο είναι εφ' όρου ζωής. Συχνή αιτία αυτών οφείλεται είτε σε γενετικές ή νευροβιολογικές καταστάσεις είτε αποκτήθηκαν μέσω τραυματισμού, με αποτέλεσμα να επηρεάζονται διαδικασίες που σχετίζονται με την αντίληψη, τη σκέψη, τη μνήμη ή τη μάθηση. Ως αποτέλεσμα αυτού, το άτομο που αντιμετωπίζει ειδικές μαθησιακές δυσκολίες συχνά εμφανίζει απροσδόκητα χαμηλή ακαδημαϊκή επίδοση (Weis et al., 2014). Σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες παρουσιάζουν μειωμένες επιδόσεις κατά τη μαθησιακή διαδικασία σε διάφορους τομείς. Συγκεκριμένα εμφανίζουν δυσκολίες σε τομείς που αφορούν την ομιλία, την ανάγνωση, τον γραπτό λόγο, την επεξεργασία δεδομένων και πληροφοριών, τη βραχυπρόθεσμη μνήμη, τις ικανότητες οργάνωσης και την αυτοματοποίηση δεξιοτήτων που έχουν αποκτηθεί (Μπότσας & Παντελιάδου, 2007, σελ. 8).

Σε γενικές γραμμές, παρόλο που το προφίλ του κάθε ατόμου είναι μοναδικό οι μαθησιακές δυσκολίες εντοπίζονται στο σχολείο εξαιτίας της χαμηλής επίδοσης ή της υπέρμετρης προσπάθειας για ακαδημαϊκή επίδοση. Τα άτομα με ειδικές μαθησιακές δυσκολίες συχνά οδηγούνται στην εγκατάλειψη του

σχολείου σε μεγαλύτερο ποσοστό σε σχέση με τα άτομα του γενικού πληθυσμού. (Lightner et al., 2012; Weis et al., 2014).

Εκτός όμως από τις ακαδημαϊκές δυσκολίες που αναφέρθηκαν, τα άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες συχνά αντιμετωπίζουν επίσης δυσκολίες σε τομείς της κοινωνικής και γνωστικής λειτουργίας με αποτέλεσμα να οδηγούνται σε αναποτελεσματικές συμπεριφορές (Martin et al., 2017). Επίσης, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία στα άτομα με μαθησιακές δυσκολίες συχνά εντοπίζονται υψηλότερα ποσοστά προβλημάτων ψυχικής υγείας σε σύγκριση με τον γενικό πληθυσμό καθώς οι μαθησιακές δυσκολίες έχει βρεθεί ότι σχετίζονται με συναισθηματικά προβλήματα, συγκεκριμένα έχει βρεθεί θετική σχέση μεταξύ μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες και υψηλότερα συμπτώματα άγχους (Nelson et al., 2011).

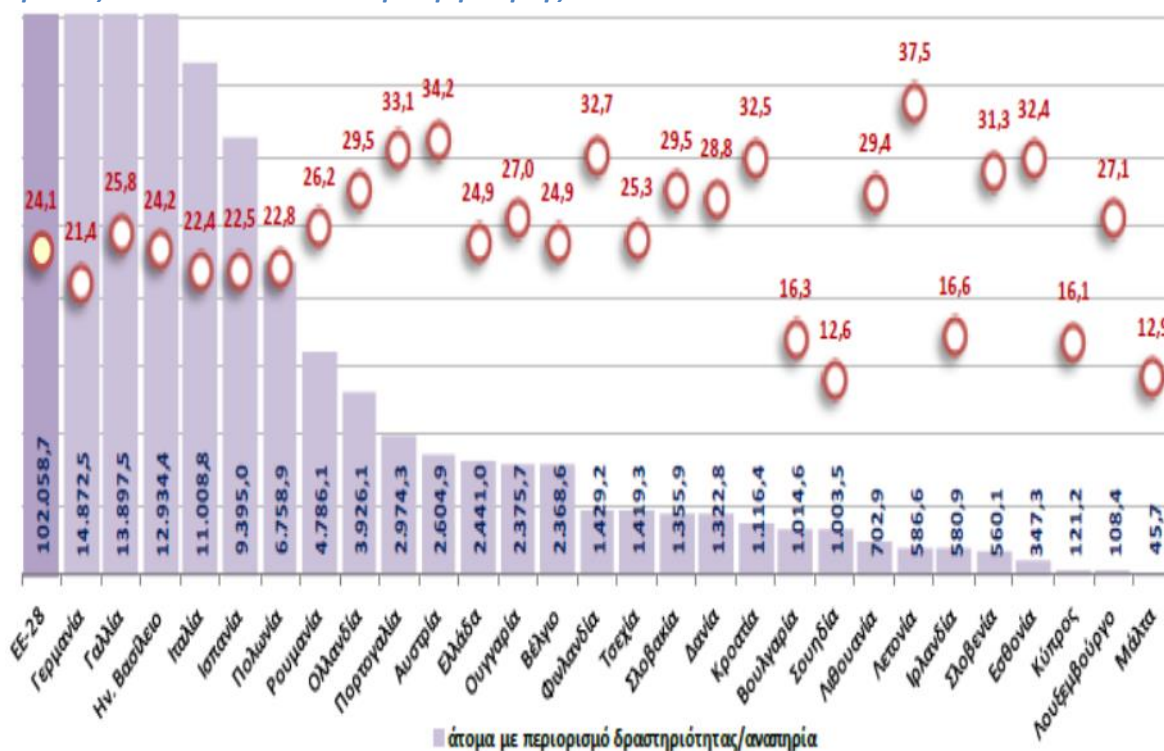
Με βάση τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι με τον όρο ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες αναφέρεται ένα μεγάλο φάσμα πληθυσμού με ιδιαιτερότητες στη μάθηση. Η ειδική αγωγή είναι η εκπαίδευση που παρέχεται στις κατηγορίες των ατόμων που αναφέρθηκαν, στα άτομα δηλαδή με αναπηρία ή ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Σύμφωνα με τον Κρουσταλάκη, «με τον όρο ειδική αγωγή εννοούμε τους τρόπους διαχείρισης και τις μεθόδους εκπαίδευσης των ατόμων αυτών, οι οποίοι θα πρέπει να ανταποκρίνονται στις ιδιαίτερες ικανότητες καθενός και ενδείκνυνται για τις εκάστοτε μαθησιακές ανάγκες» (2000, σελ. 12). Τέλος, η ειδική αγωγή υποστηρίζει την εφαρμογή εξατομικευμένων εκπαιδευτικών προγραμμάτων, τα οποία είναι προσαρμοσμένα στις ιδιαίτερες ανάγκες, δυσκολίες και ικανότητες κάθε παιδιού. Το εξατομικευμένο αυτό πρόγραμμα θα πρέπει να διδάσκεται, κατά προτίμηση, στο σχολείο γενικής φοίτησης και μόνο στις περιπτώσεις όπου αυτό δεν είναι εφικτό η διδασκαλία να παρέχεται σε κέντρα ειδικής αγωγής, νοσοκομεία ή κατ' οίκον (Πολυχρονοπούλου, 2012, σελ. 12).

2.2.Η αναπηρία με αριθμούς

2.2.1. Πληθυσμός ατόμων με αναπηρία

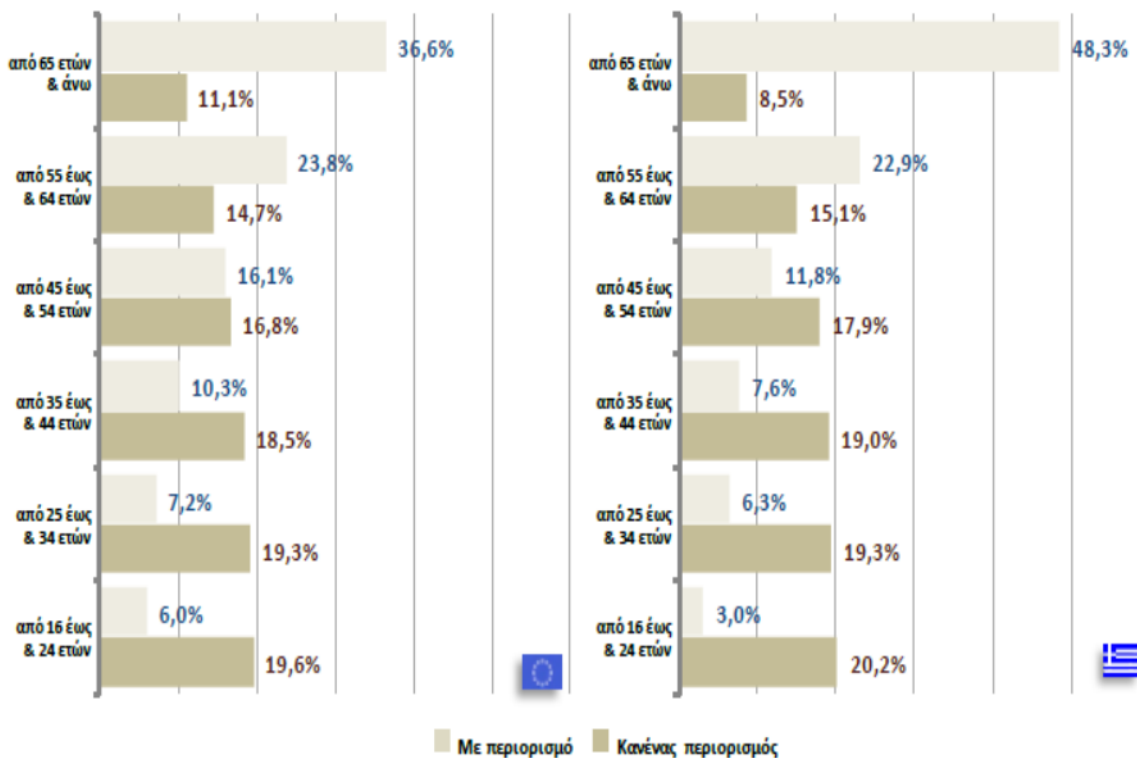
Στο Διάγραμμα 2 αποτυπώνεται ο πληθυσμός και το ποσοστό σε σχέση με τον συνολικό πληθυσμό των ατόμων με αναπηρία στις ηλικιακές ομάδες 16 και άνω στα κράτη- μέλη της ΕΕ το 2016. Στην έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών της Eurostat χρησιμοποιείται ο δείκτης «GALI» (Global Activity Limitation Index) ως ένας έμμεσος δείκτης. Το 24,1% ήτοι 102.056,7 χιλ. άτομα αυτοχαρακτηρίστηκαν ως άτομα με περιορισμό δραστηριότητας/αναπηρία. Η Ελλάδα βρίσκεται στην 17η θέση με ποσοστό 24,9%, υπερέχει οριακά του μέσου όρου της ΕΕ-28 κατά 0,8%. Στην ανώτερη θέση βρίσκεται η Λετονία (37,4%) και στην κατώτερη η Μάλτα με 12,9% δείχνει τις σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των κρατών μελών ως προς τον δείκτη αυτό.

Διάγραμμα 1: Πληθυσμός και ποσοστό ατόμων με περιορισμό δραστηριότητας/αναπηρία ηλικίας 16 ετών και άνω στα κράτη- μέλη της ΕΕ-28 το 2016

Πηγή: EUROSTAT – ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ (2018)

Διάγραμμα 2: Κατανομή των ατόμων με περιορισμό/αναπηρία ανά ηλικιακή ομάδα στην Ελλάδα και στην ΕΕ-28 το 2016

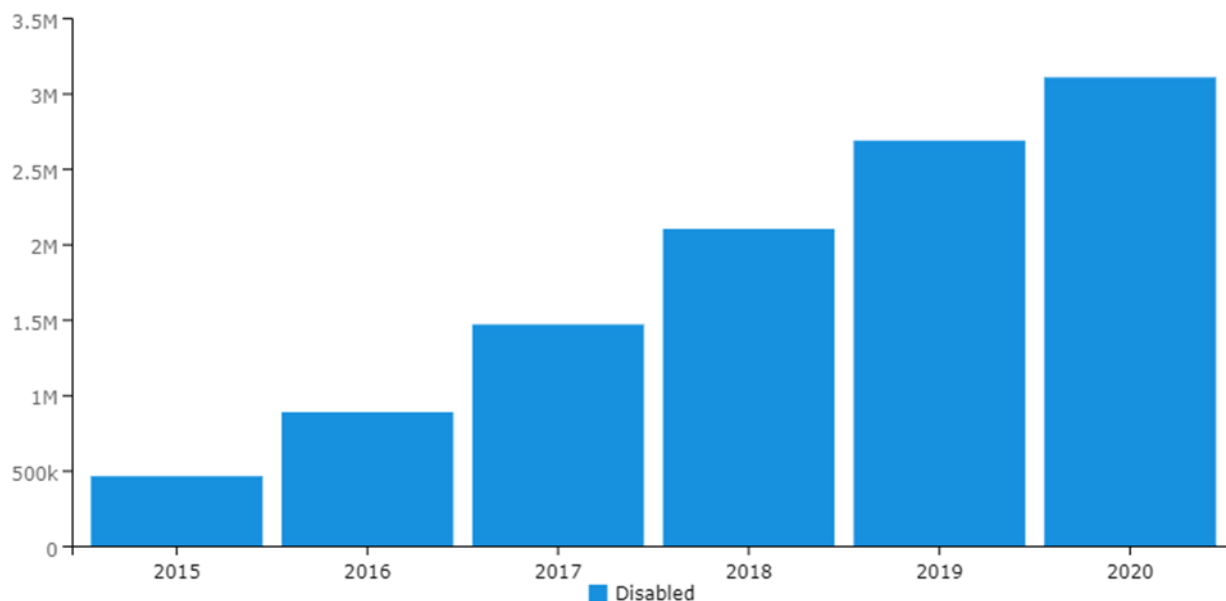

Πηγή: ΚΑΝΕΠ/ΓΕΣΕΕ (2018)

Όπως φαίνεται στην στατιστική απεικόνιση, στο Διάγραμμα 3, το ποσοστό των ατόμων με αναπηρία ή κάποιο περιορισμό αυξάνεται καθώς αυξάνεται η ηλικία, τόσο στην ΕΕ-28 όσο και στην Ελλάδα.

Διάγραμμα 3: Άτομα με αναπηρία

Disabled Implementation Progress
Implemented: 3 104 972

Refresh Date: 10/01/2022

Πηγή: European Commission, European Structural & Investment Funds (2022)

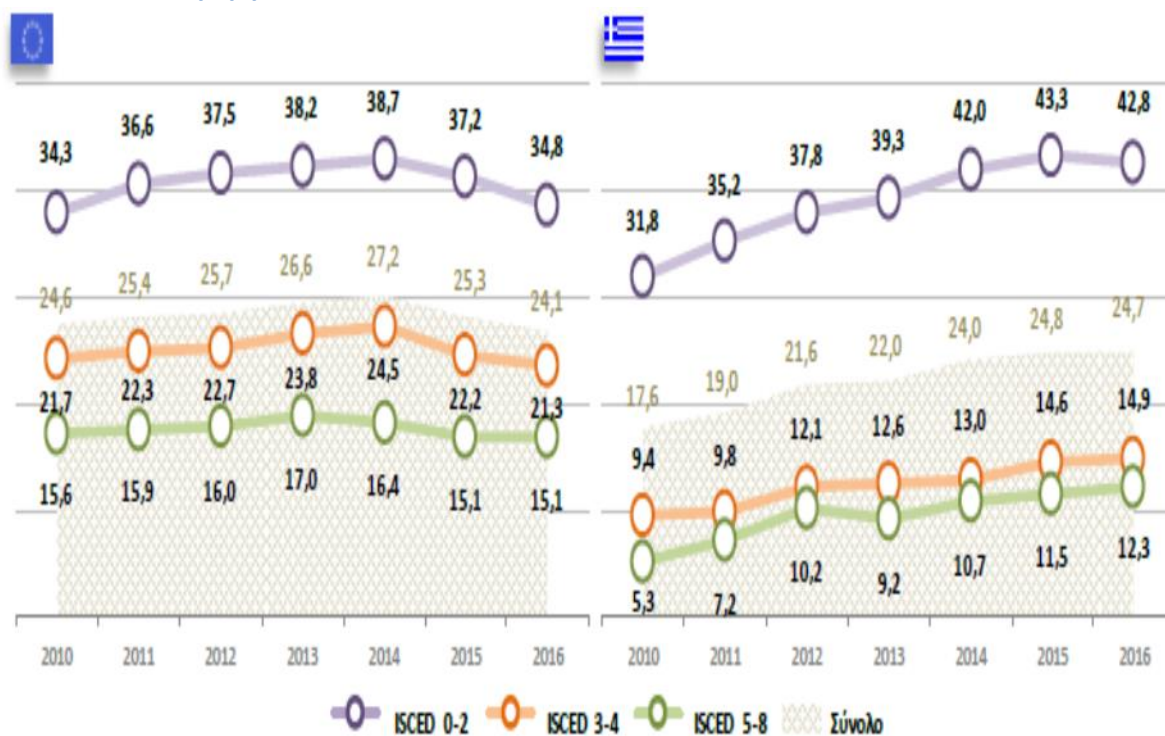
Όπως φαίνεται από τα στοιχεία του διαγράμματος 3 της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, κατά την περίοδο 2015- 2020 αυξήθηκε και το ποσοστό των ατόμων με αναπηρίες αλλά και η συμμετοχή των ατόμων με αναπηρία και μειονεκτούντα περιβάλλοντα στην αγορά εργασίας, ακόμα και ως αυτοαπασχόληση. Διαπιστώνεται μια αναλογία την αύξησης και των δύο δεικτών. Η καταγραφή των ατόμων με δυσκολίες αυξήθηκε, αλλά και η συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας. Σύμφωνα με την Στρατηγική της Λισαβόνας 2000 που θα αναλυθεί σε επόμενο κεφάλαιο ένας από τους στόχους της Ευρωπαϊκής Ένωσης ήταν να καταστεί το σύνολο των χωρών της ΕΕ ένας χώρος με περισσότερες θέσεις εργασίας και κοινωνική συνοχή. Από τα παραπάνω στοιχεία φαίνεται πως ο τομέας αυτό κινείται προς την σωστή κατεύθυνση.

2.2.2.Μορφωτικό επίπεδο

Ο πληθυσμός που ανήκει στην ηλικιακή ομάδα από 16 έως 24 ετών που αφορά την ανώτερη δευτεροβάθμια ή τριτοβάθμια εκπαίδευση και αντιμετωπίζει περιορισμούς κυμαίνεται στο 6% σε ευρωπαϊκό επίπεδο και στην Ελλάδα στο 3% αντίστοιχα.

Κάτι που επιβεβαιώνεται και στο παρακάτω Διάγραμμα (6), καθώς με βάση τα στοιχεία μεταξύ των ετών 2010 και 2016 φαίνεται ότι το ποσοστό των ατόμων με αναπηρία ή κάποιο περιορισμό που συμμετέχει στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση είναι μειωμένο, σε σχέση με το ποσοστό που συμμετέχει στις κατώτερες βαθμίδες εκπαίδευσης.

Διάγραμμα 4: Ποσοστό των ατόμων με περιορισμό δραστηριότητας/αναπηρία ηλικίας 16 ετών και άνω ανά μορφωτικό επίπεδο

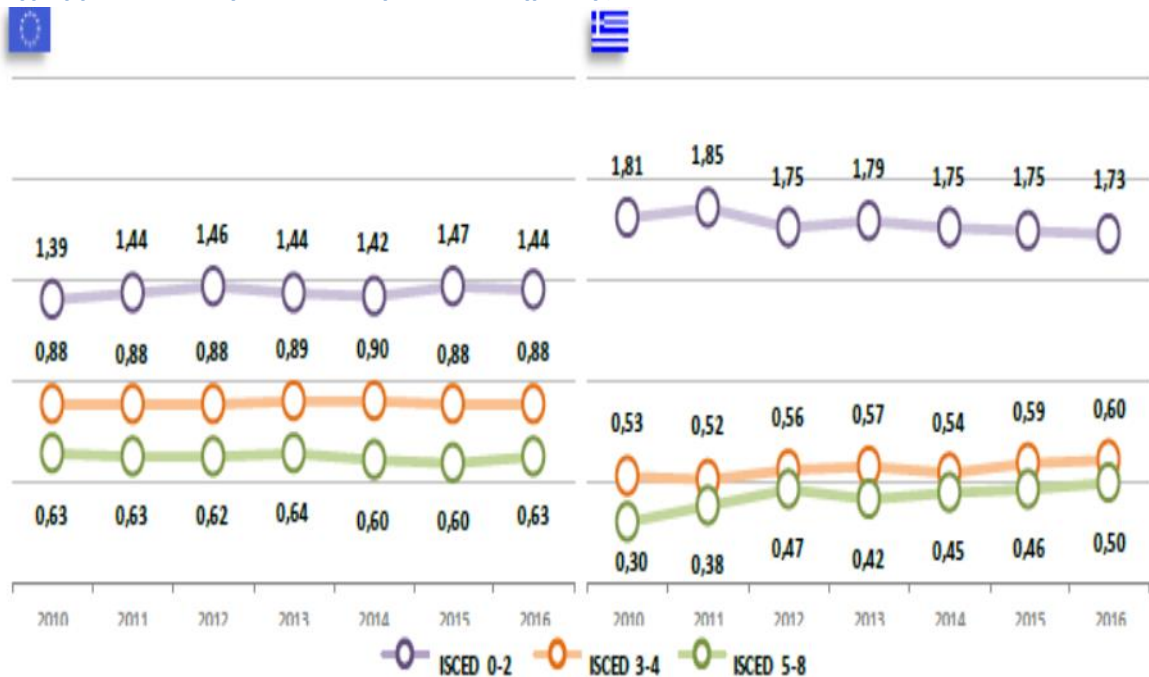
Πηγή: ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ (2018)

Στη συνέχεια, στο επόμενο διάγραμμα, το οποίο αφορά την αναλογία πιθανοτήτων ολοκλήρωσης κάθε εκπαιδευτικού επιπέδου φαίνεται ότι οι

ανώτερες βαθμίδες εκπαίδευσης έχουν την χαμηλότερη πιθανότητα περάτωσης των σπουδών, σε σχέση με τις υπόλοιπες βαθμίδες, ISCED 0-2 και ISCED 3-4.

Διάγραμμα 5: Αναλογία πιθανοτήτων ολοκλήρωσης του κάθε εκπαιδευτικού επιπέδου

Η αναλογία πιθανοτήτων (odds ratio) για ολοκλήρωση του επιπέδου εκπαίδευσης X υπολογίζεται διαφώνοντας την αναλογία των ατόμων με περιορισμό (σοβαρό ή και μέτριο) δραστηριότητας/αναπηρία ηλικίας 16 ετών & άνω που έχουν ολοκληρώσει το επίπεδο εκπαίδευσης ISCED X με την αναλογία των ατόμων με περιορισμό (σοβαρό ή και μέτριο) δραστηριότητας/αναπηρία στο συνολικό πληθυσμό της αντίστοιχης ηλικιακής ομάδας (16 ετών & άνω). Αναλογία πιθανοτήτων μικρότερη της μονάδας υποδεικνύει χαμηλή πιθανότητα των ατόμων με περιορισμό/αναπηρία για ολοκλήρωση του επιπέδου εκπαίδευσης ISCED X, ή με άλλα λόγια υπερεκπροσώπηση της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας στο επίπεδο εκπαίδευσης ISCED X, ενώ αναλογία πιθανοτήτων μεγαλύτερη της μονάδας υποδεικνύει μεγάλη πιθανότητα των ατόμων με περιορισμό/αναπηρία για ολοκλήρωση του επιπέδου εκπαίδευσης ISCED X, ή με άλλα λόγια υπερεκπροσώπηση της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας στο επίπεδο εκπαίδευσης ISCED X. Τιμές της αναλογίας κοντά στη μονάδα υποδεικνύουν σχεδόν ίσες πιθανότητες ολοκλήρωσης του επιπέδου εκπαίδευσης ISCED X, ή με άλλα λόγια, η αναλογία των ατόμων με περιορισμό δραστηριότητας/αναπηρία στο επίπεδο εκπαίδευσης ISCED X θεωρείται αντιπροσωπευτική.

Πηγή: ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ (2018)

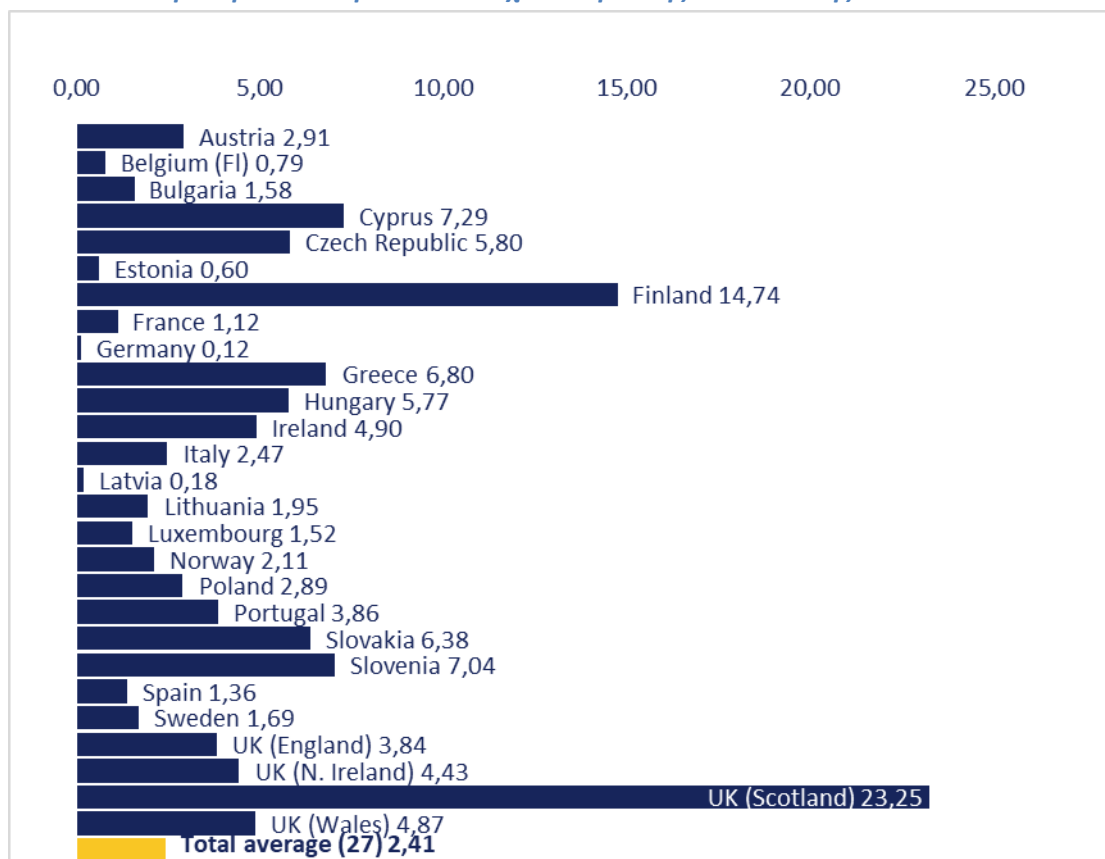
Από τα Διαγράμματα 4 και 5 προκύπτει ότι όσο χαμηλότερη είναι η βαθμίδα τόσο μεγαλύτερο το ποσοστό των ατόμων με αναπηρία που συμμετέχει σε αυτήν. Συγκεκριμένα, το 15,1% των αποφοίτων τριτοβάθμιας με δηλώνουν περιορισμό δραστηριότητας ή αναπηρία στο 63% του συνόλου των ατόμων με αναπηρία με βάση τον δείκτη GALI. Στη χώρα μας οι αποκλίσεις που παρατηρούνται στον πληθυσμό των ατόμων με περιορισμό ή αναπηρία όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης σημειώνουν μεγαλύτερα ποσοστά. Ειδικότερα, το 42,8% των αποφοίτων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ηλικίας 16 και άνω

γνωστοποιούν ότι περιορίζονται στις βασικές τους δραστηριότητες, ποσοστό που αποτελεί το 24,7% του συνολικού πληθυσμού. Στη βαθμίδα ISCED 5-8 το ποσοστό της κοινωνικής ομάδας αυτής αντιστοιχεί στο 12,3% το οποίο αντιστοιχεί στο 50% του συνολικού πληθυσμού. Τέλος, όσον αφορά την ίδια βαθμίδα εκπαίδευσης οι πιθανότητες ολοκλήρωσης των σπουδών, όπως φαίνονται στο γράφημα έχει αυξηθεί από 0,30% σε 0,50%.

2.2.3.Ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες

Εκτός από τα άτομα με αναπηρία στην κοινωνική αυτή ομάδα των μαθητών συγκαταλέγονται και οι μαθητές με εκπαιδευτικές ανάγκες. Τα στοιχεία που υπάρχουν για τους μαθητές αυτούς διαγράφονται με βάση τις επίσημες διαγνώσεις. Στον Ευρωπαϊκό χώρο παρατηρούνται διαφορές στα ποσοστά επίσημης αναγνώρισης ως μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες (συμπεριλαμβανόμενης κάποιας αναπηρίας). Το φαινόμενο αυτό εξηγείται καθώς υπάρχουν διαφορετικές πολιτικές πρακτικές των χωρών για την αξιολόγηση των ειδικών εκπαιδευτικών αναγκών. Διαφοροποιούνται οι διαδικασίες αξιολόγησης ανά χώρα όπως και οι μηχανισμοί χρηματοδότησης, ωστόσο όχι η πραγματική συχνότητα εμφάνισης διάφορων μορφών ειδικών μαθησιακών δυσκολιών ή και αναπηρίας (European Agency for Special Needs and Inclusive Education, 2014). Με αυτόν τον τρόπο εξηγούνται τα ποσοστά στο παρακάτω Διάγραμμα (6). Τα δεδομένα από 27 χώρες δείχνουν ότι τα ποσοστά κυμαίνονται από 0,12% έως 23.25%, με τη μέση τιμή να βρίσκεται στο 2,41% (EASIE,2020). Στην Ελλάδα το ποσοστό των μαθητών με αναπηρία ή και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες κατά το σχολικό έτος 2019-20 αποτελεί το 7% του μαθητικού πληθυσμού ή 101.683 μαθητές (Ε.Σ.Α.μεΑ., 2021).

Διάγραμμα 6: Μαθητές με επίσημη διάγνωση ειδικών μαθησιακών αναγκών ως προς το ποσοστό των μαθητών που φοιτούν σε σχολεία γενικής εκπαίδευσης.

Πηγή: EASIE (2018)

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 6 υπάρχουν μεγάλες αποκλίσεις όσον αφορά την ποσόστωση των μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στον ευρωπαϊκό χώρο. Για αυτό το λόγο χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Στην Αγγλία για παράδειγμα αναφέρεται το 3,84% των μαθητών να έχει επίσημη διάγνωση ειδικών μαθησιακών δυσκολιών, ενώ στη Σκωτία το 23,25% φαίνεται να έχει επίσημη διάγνωση. Υπάρχει μεγάλη απόκλιση καθώς υπάρχουν πολύ διαφορετικές πρακτικές καταγραφής. Στην Εσθονία το 2008 το ποσοστό των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες ήταν 19%, ενώ το 2010 ήταν 9,2%, η διαφοροποίηση αυτή έγκειται στο ότι το 2008 καταγράφηκαν όλοι οι μαθητές με κάποια πρόσθετη ανάγκη (ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ, 2018, σελ. 30).

Σύνοψη

Από την ανάλυση που προηγήθηκε είναι φανερό ότι τα άτομα με αναπηρία με ή χωρίς μαθησιακές δυσκολίες και τα άτομα με ειδικές μαθησιακές δυσκολίες αποτελούν σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού. Παγκοσμίως υπολογίζεται ότι υπάρχουν 93.000.000 – 150.000.000 παιδιά και νέοι με αναπηρίες. Οι ειδικοί προσβλέπουν αύξηση αυτού του πληθυσμού με την βοήθεια της ιατρικής κοινότητας, καθώς αυξάνεται το προσδόκιμο ζωής (Lindsay, 2018). Επίσης, σύμφωνα με τα δεδομένα, καθώς αυξάνεται η βαθμίδα εκπαίδευσης φαίνεται το ποσοστό των ατόμων με αναπηρία που συμμετέχει στην εκπαιδευτική διαδικασία να μειώνεται. Γεγονός που δεν βοηθά στην ομαλή πορεία προς την αυτόνομη διαβίωση των ατόμων αυτών και την ομαλή ένταξή τους στην κοινωνία. Έτσι θα πρέπει η κοινωνία και η πολιτεία να φροντίσει ενεργά με ανάλογες πολιτικές για την ομαλή ένταξη και αυτόνομη διαβίωση όλων των ατόμων, καθώς όλοι αποτελούν ισότιμα μέλη της κοινωνίας. Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία, που θα αναλυθεί στην πορεία, σε αυτό ακριβώς στοχεύει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Κονστρουκτιβισμός και εξευρωπαϊσμός

Εισαγωγή

Σύμφωνα με τους Σταμέλο, Βασιλόπουλο και Καβασακάλη (2015, σελ.115) ο τομέας της εκπαίδευσης και οι αντίστοιχες πολιτικές έχουν μετατεθεί από εθνικό ζήτημα σε υπερεθνικό. Δεδομένου η Ευρώπη αποτελεί ένα σύνολο από ποικίλες γλώσσες και πολιτισμούς, υπό το πρίσμα του εξευρωπαϊσμού αναζητούνται λύσεις για κοινωνικά ζητήματα σε υπερεθνικό επίπεδο. Τέτοια ζητήματα άπτονται της παρούσας μελέτης, που αφορούν τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες και συγκεκριμένα την εκπαίδευση αλλά και την αυτόνομη διαβίωσή τους. Αυτό θα μελετηθεί στο παρόν κεφάλαιο, το θεωρητικό πλαίσιο των εκπαιδευτικών πολιτικών σε επίπεδο ΕΕ και πόσο λαμβάνονται με βάση το θεωρητικό μοντέλου του Κονστρουκτιβισμού, αλλά και αν και κατά πόσο εναρμονίζονται ή και προωθούν τον εξευρωπαϊσμό υπό το πρίσμα των πολιτικών για την αναπηρία.

3.1.Κονστρουκτιβισμός

Η θεωρία του Κονστρουκτιβισμού αποτελεί μια κοινωνική θεωρία όπου η συγκρότηση της διεθνούς πολιτικής, της ταυτότητας και των συμφερόντων εξαρτάται από τη διαμόρφωση των ιδεών (Μανώλη & Μαρής, 2015, σελ.29). Η αρχή του έγκειται στο ότι υπάρχει μια εσωτερική και αμοιβαία σύνδεση ανάμεσα στους ανθρώπους και την κοινωνική ζωή (O'Brien & Williams, 2020, σελ.32). Οι κονστρουκτιβιστές αντιλαμβάνονται πεποιθήσεις και αξίες ως έννοιες που πρέπει να εξηγηθούν και είναι καθοριστικής σημασίας για τη διαμόρφωση και τον προσδιορισμό της πραγματικότητας. Υιοθετούν την άποψη ότι οι νόρμες και οι αξίες διαμορφώνουν ταυτότητες και ενδιαφέροντα. Ο τρόπος που σκεφτόμαστε και αντιλαμβανόμαστε τα γεγονότα που συμβαίνουν γύρω μας

καθορίζει την πραγματικότητα που κατανοούμε (Fearon & Wendt, 2003). Ο κονστρουκτιβισμός στηρίζεται στην κοινωνική ψυχολογία και εξετάζει τη δυναμική που δημιουργείται από τη συνάντηση και τη συνεργασία θεσμικών αντιπροσώπων (Καζάκος, 2017).

Με βάση τη θεωρία του κονστρουκτιβισμού διαμορφώνονται και οι διεθνείς σχέσεις, αφού το εθνικό συμφέρον σε ένα βαθμό διαφοροποιείται από κοινωνικές δομές και από τις αντιλήψεις που έχουν οι δρώντες για τον εαυτό τους καθώς και για τους άλλους. *«Τα κράτη σύμφωνα με το Wendt αποτελούν τις βασικές μονάδες ανάλυσης του διεθνούς συστήματος, το διεθνές σύστημα είναι μια κοινωνική κατασκευή βασισμένη περισσότερο σε διϋποκειμενικές κατανοήσεις παρά σε υλικές δομές και οι ταυτότητες και τα συμφέροντα δεν είναι εξωγενή, αλλά διαμορφώνονται και ενδεχομένως αλλάζουν από τις κοινωνικές δομές μέσα από μια συνεχή διαδικασία κοινωνικοποίησης και διάδρασης»* (Ασδεράκη, 2008, σελ.126). Οι μελετητές του κονστρουκτιβισμού αναλύουν τον ρόλο των αντιλήψεων στην αλληλεπίδρασή τους με άλλους δρώντες μέσω της διάχυσης προτύπων και πεποιθήσεων (Barnett, 2013, σελ.350). Σε αυτό συμφωνούν και οι Μανώλη και Μαρής (2015, σελ.30) καθώς, όπως υποστηρίζουν, στις διεθνείς σχέσεις ο τρόπος που δρουν οι δρώντες εξαρτάται όχι από υλικούς παράγοντες, αλλά από τις αλληλεπιδράσεις των αντιλήψεων, της κουλτούρας και των γνώσεων.

Έτσι, τα έθνη δεν είναι αντικειμενικές οντότητες αλλά υποκειμενικές που προσδιορίζονται από τα μέλη τους μέσα από παραδόσεις, αξίες και συναισθήματα (Heywood, 2013, σελ. 145). Από τα προηγούμενα απορρέει η διαπίστωση για την ρευστότητα της παγκόσμιας πολιτικής, εφόσον οι αντιλήψεις των εθνών – κρατών και των διεθνών δρώντων για τη φύση τους αλλάζουν, αλλάζει και η συμπεριφορά τους. Αυτή η τοποθέτηση, η οποία ενέχει θετικές και αρνητικές προεκτάσεις, μας βοηθά να κατανοήσουμε ότι τα κράτη αφενός μπορούν να μεταβάλλουν την αντίληψή τους περί υποκειμενικού συμφέροντος και να μετατοπίσουν το ενδιαφέρον τους στο συλλογικό και παγκόσμιο συμφέρον, αφετέρου μπορούν να πέσουν θύματα επεκτατικών και πολιτικών δογμάτων (Heywood, 2013, σελ. 147).

3.2.Εξευρωπαϊσμός

Τα έθνη, οι πόλεμοι, η ευρωπαϊκή οικοδόμηση και άλλες διεθνείς πραγματικότητες για να δημιουργηθούν προηγουμένως έχουν διατυπωθεί σε επίπεδο σκέψης. Με βάση όσα αναφέρθηκαν παραπάνω για τη θεωρία του Κονστρουκτιβισμού σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης οι δρώντες αντιλαμβάνονται την ταυτότητά τους μέσα από την αλληλεπίδραση που υπάρχει μεταξύ εθνικού και ευρωπαϊκού επιπέδου.

Τα τελευταία χρόνια έχει προκύψει ως ζήτημα που απασχολεί τη διεθνή βιβλιογραφία η έννοια του εξευρωπαϊσμού. Η διαδικασία με την οποία συντελείται και πώς επηρεάζει την εσωτερική πολιτική και τις κοινωνικές διαδικασίες των κρατών μελών αποτελούν αντικείμενο έρευνας μελετητών. Ο Ladrech (1994, σελ. 69) έκανε μια πρώτη προσπάθεια εννοιολογικής προσέγγισης του όρου εξευρωπαϊσμός. Σύμφωνα με τον Robert Ladrech *«ο εξευρωπαϊσμός αποτελεί μια σταδιακή διαδικασία επαναπροσανατολισμού της πολιτικής στο βαθμό που η οικονομική και πολιτική δυναμική της ΕΕ επιδρούν στην οργανωσιακή λογική της εθνικής πολιτικής και της παραγωγής πολιτικών»* (Ladrech, 1994, σελ. 69). Κατά τους Risse, Cowles και Carosaso ο εξευρωπαϊσμός νοείται ως *«ανάδυση και ανάπτυξη σε ευρωπαϊκό επίπεδο διακριτών δομών της διακυβέρνησης, δηλαδή των πολιτικών, νομικών και κοινωνικών θεσμών που συνδέονται με το πολιτικό πρόβλημα νομιμοποιώντας τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των παραγόντων και των δικτύων πολιτικής που ειδικεύονται στη δημιουργία έγκυρων ευρωπαϊκών κανόνων»*.

Σύμφωνοι με τα παραπάνω είναι και οι Saugger και Radaelli, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι η έννοια του εξευρωπαϊσμού περιλαμβάνει διαδικασίες κατασκευής, διάχυσης και θεσμοθέτησης επίσημων και άτυπων κανόνων, διαδικασιών, παραδειγμάτων πολιτικής, τρόπους δράσης και κοινές πεποιθήσεις και νόρμες τα οποία ορίζονται και διαμορφώνονται υπό το πρίσμα της δημόσιας πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στη συνέχεια ενσωματώνονται στις δημόσιες πολιτικές στα κράτη μέλη. Όπως φαίνεται στο Σχήμα 2 η εγχώρια επίδραση του εξευρωπαϊσμού είναι μια σύνθετη διαδικασία.

Σχήμα 2 : Η εγχώρια επίδραση του Εξευρωπαϊσμού

	Εξευρωπαϊσμός	
Πολιτικές	Πολιτικοί	Πολιτεία
Πρότυπα	Διαδικασίες:	Πολιτικοί θεσμοί
Μέσα	Σχηματισμός ενδιαφέροντος	Δικαστικές δομές
Συζητήσεις πολιτικής	Ενδιαφέρον συσσώρευσης	Δημόσια διοίκηση
Επίλυση προβλημάτων	Ενδιαφέρον εκπροσώπησης	Κρατικές παραδόσεις
	Δημόσιοι λόγοι	Οικονομικοί θεσμοί
		Σχέσεις κράτους- κοινωνίας
		Συλλογικές ταυτότητες
		Διακυβερνητικές Σχέσεις

Πηγή: Börzel and Risse, Conceptualizing the Domestic Impact of Europe (2003)

Το κέντρο του ενδιαφέροντος για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση επικεντρώθηκε σε διαδικασίες υπερχείλισης –spillover, στην κατανομή εξουσιών ανάμεσα σε υπερεθνικούς και εθνικούς θεσμούς, στην προσαρμογή των εθνικών πολιτικών σύμφωνα με την ευρωπαϊκή ενοποίηση (εξευρωπαϊσμός), στις ισορροπίες κεντρικών θεσμών και στην εξέλιξη των πολιτικών που λαμβάνονται (Καζάκος, 2017). Η πολιτική αυτή «από πάνω προς τα κάτω» είναι απαραίτητη για την κατανόηση της λειτουργίας την Ευρωπαϊκής Ένωσης. Κατά τη διαδικασία του εξευρωπαϊσμού επιχειρείται μια σύγκλιση ανάμεσα στις πολιτικές σε υπερεθνικό και εθνικό επίπεδο. Αφενός υπάρχουν πιέσεις προσαρμογής οι οποίες οδηγούν σε προσπάθεια σύγκλισης και δεν είναι πάντα αποτελεσματικές, αφετέρου εξαρτάται από διάφορους παράγοντες όπως είναι οι θεσμοί ανά

κράτος και κατά πόσο ανταποκρίνονται σε αυτές τις πιέσεις ώστε να επέλθει η αλλαγή σε εθνικό επίπεδο (Bortzel & Risse, 2003).

Η προσέγγιση μέσω του κονστρουκτιβισμού εστιάζει, όπως αναφέρθηκε, στην αλληλεπίδραση, κατά συνέπεια στις ευρωπαϊκές πολιτικές, τις νόρμες και τη συλλογική αντίληψη που ασκούν πιέσεις προσαρμογής σε εθνικό επίπεδο. Υπάρχουν δύο παράγοντες που καθορίζουν κατά πόσο θα επηρεαστεί ένα κράτος μέλος και θα καταλήξει σε υιοθέτηση νέων κανόνων. Αφενός η πολιτική κουλτούρα κάθε κράτους και άλλοι άτυποι θεσμοί που βλέπουν θετικά και υποστηρίζουν την συναίνεση και τον επιμερισμό του κόστους, αφετέρου οι άνθρωποι που δραστηριοποιούνται στο εγχώριο πλαίσιο και στοχεύουν να πείσουν άλλους να επαναπροσδιορίσουν τα ενδιαφέροντα και την ταυτότητά τους. Έτσι επιτυγχάνεται ο εξευρωπαϊσμός μέσω του θεωρητικού πλαισίου του κονστρουκτιβισμού, καθώς δημιουργείται μια εσωτερική αλλαγή μέσω της αλληλεπίδρασης με αποτέλεσμα την εσωτερίκευση των κανόνων και την ανάπτυξη νέων ταυτοτήτων (Bortzel & Risse, 2003).

Ο εξευρωπαϊσμός νοείται ως η διαδικασία οικοδόμησης θεσμών σε ευρωπαϊκό επίπεδο με σκοπό την διερεύνηση της επιρροής του εξευρωπαϊσμού στα κράτη – μέλη. Πολύ συχνά υπάρχει αναντιστοιχία μεταξύ των ευρωπαϊκών πολιτικών και των εγχώριων. Υπάρχει ασυμφωνία πολιτικών και έτσι μπορεί να ασκηθούν πιέσεις στα επιμέρους κράτη, ανάλογα με την απόκλιση που υπάρχει από τις ευρωπαϊκές πολιτικές. Δεδομένου ότι αυτό δημιουργεί ένα πρόσθετο κόστος, τα κράτη προσπαθούν να συμβαδίσουν με τις πολιτικές που προωθεί η ΕΕ. Πολλά κράτη μέλη δεν επιτυγχάνουν να συμβαδίσουν με τις ευρωπαϊκές πολιτικές με αποτέλεσμα να τους ζητείται να αλλάξουν τις πολιτικές που έχουν υιοθετήσει ή ακόμα και τις θεσμικές δομές που έχουν υιοθετήσει (Saurugger & Radaelli, 2008).

Ο εξευρωπαϊσμός οδηγεί σε ανακατανομή των πόρων και διαφοροποιημένη ενδυνάμωση σε εγχώριο επίπεδο αν υπάρχει σημαντική αναντιστοιχία και περιορισμοί, με αποτέλεσμα οι εγχώριοι φορείς έχουν τη δυνατότητα να εκμεταλλευτούν νέες ευκαιρίες και να αποφύγουν περιορισμούς (Risse et al.

2001, σελ.9-10). Βάσει του κοινωνιολογικού θεωρητικού πλαισίου οι θεσμοί που αλληλεπιδρούν συχνά ή βρίσκονται σε παρόμοιο περιβάλλον τείνουν να παρουσιάζουν ομοιότητες με την πάροδο του χρόνου, όσο πιο κοντά είναι οι εγχώριες πολιτικές με τις πολιτικές της ΕΕ τόσο πιο πιθανό είναι να μην γίνει εγχώρια αλλαγή (Bonzel & Risse, 2003). Η διαδικασία του εξευρωπαϊσμού δεν είναι μια στατική διαδικασία, αλλά εξελίσσονται συνεχώς σε επίπεδο μέσων, πολιτικής και πολιτικών.

Μέσω της διαδικασίας αυτής ασκούνται πιέσεις σε εγχώριο επίπεδο, ειδικότερα στις κυβερνήσεις, τη δημόσια διοίκηση και την κοινωνία των πολιτών. Έτσι υπάρχει ένα εκκρεμές που κινείται σε δύο άξονες, τα κράτη που προσπαθούν να διατηρήσουν την αυτονομία τους και τις πιέσεις από την πλευρά της ΕΕ. Οι εγχώριοι φορείς αξιοποιούν τους πόρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης και χρησιμοποιώντας στρατηγικές αλλάζουν τις σχέσεις εξουσίας με αποτέλεσμα να μεταφέρεται η πίεση από την ΕΕ μέσα από διαφορετικές οδούς ή ακόμα και μέσω της ρητορικής σε κάποιες περιπτώσεις αν είναι απαραίτητο (Saurugger & Radaelli, 2008).

3.3.Ευρωπαϊκή πολιτική για την αναπηρία

Στο πλαίσιο του εξευρωπαϊσμού υιοθετήθηκαν και υιοθετούνται ποικίλες πολιτικές ήπιας ή σκληρής ισχύος σε διάφορους τομείς. Κατά τη σύσταση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας το 1957 το ενδιαφέρον επικεντρωνόταν σε περισσότερο οικονομικά ζητήματα και τις αντίστοιχες πολιτικές ολοκλήρωσης με στόχο τη δημιουργία μιας ενιαίας αγοράς. Στη συνέχεια το ενδιαφέρον στράφηκε και σε κοινωνικά ζητήματα, όπως είναι το θέμα της αναπηρίας και της διαβίωσης των ατόμων με δυσκολίες.

Για να γίνουν πιο κατανοητές οι ευρωπαϊκές πολιτικές για την αναπηρία πρέπει να ληφθούν υπόψη τέσσερις πυλώνες. Οι πολιτικές αυτές στηρίχτηκαν στο κοινωνικό μοντέλο της αναπηρίας, το οποίο αναλύθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, και τα δικαιώματα που απορρέουν από την υιοθέτηση αυτού. Ένας

άλλος πυλώνας πάνω στον οποίο στηρίχτηκε η οικοδόμηση των ευρωπαϊκών πολιτικών για την αναπηρία είναι ο εξευρωπαϊσμός των πολιτικών, των ιδρυμάτων και των πολιτών. Οι μηχανισμοί που συμμετέχουν στη διάχυση αυτών των πολιτικών και η παγκοσμιοποίηση των κοινοτήτων πολιτικής για την αναπηρία και η ανάγκη δημιουργίας νέων μορφών παγκόσμιας διακυβέρνησης πέρα από τα όρια της Ευρωπαϊκής Ένωσης διαμορφώνουν με τη σειρά τους τη πολιτικές που θα λάβουν χώρα (Priestley, 2007).

Η ατζέντα κοινωνικής πολιτικής της ΕΕ από το 2000 και κυρίως η στρατηγική για κοινωνική ένταξη το 2004 δείχνουν ότι το ενδιαφέρον των ευρωπαίων πολιτών έχει στραφεί πλέον στις διακρίσεις και τις κοινωνικές ανισότητες. Η δημιουργία ευρωπαϊκής ταυτότητας δημιουργεί την τάση σύγκλισης των ευρωπαϊκών δικαιωμάτων και αξιών, παρά τις όποιες εθνικές τάσεις (Shore, 2004).

Όσον αφορά τον τρόπο που διαχέονται οι πολιτικές σχετικά με την αναπηρία η διαδικασία είναι σύνθετη και πολυπαραγοντική. Εξαρτάται από τις παγκόσμιες δυνάμεις που επηρεάζουν όλο και περισσότερο μεμονωμένα κράτη σε συνδυασμό με την τεχνολογική εξέλιξη που ευνοεί τη διάχυση πολιτικών και καλών πρακτικών. Επίσης, τα ευρωπαϊκά όργανα παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στην διάχυση της πολιτικής σε εθνικό επίπεδο και οι διεθνείς οργανισμοί το ίδιο, καθώς τα έθνη δεσμεύονται στην υλοποίηση αποφάσεων.

Ωστόσο, δεν είναι απαραίτητως μια διαδικασία από πάνω προς τα κάτω καθώς αναδύονται νέα δίκτυα δημόσιας πολιτικής που ανταποκρίνονται στις τάσεις του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, έτσι υπάρχει η δυνατότητα σε κυβερνητικούς και μη οργανισμούς, όπως κινήματα ατόμων με αναπηρία, να επηρεάζουν την ατζέντα των πολιτικών αποφάσεων (Reinicke & Deng, 2000).

Το πλήθος των κρατών και η ποικιλομορφία λειτουργούν ανασταλτικά στη διαμόρφωση κοινών πολιτικών για την αναπηρία. Μια ατζέντα για τα δικαιώματα σε επίπεδο ΕΕ δεν επιτυγχάνεται εύκολα με ήπιους μηχανισμούς μεταφοράς πολιτικών (Priestley, 2007).

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 έως σήμερα η ανάπτυξη των ευρωπαϊκών πολιτικών λόγων φανερώνει μεγάλες αλλαγές στον τρόπο σκέψης σχετικά με την αναπηρία, όπως αντίστοιχα φαίνεται στις παγκόσμιες πολιτικές συζητήσεις με ακτιβισμό από το διεθνές κίνημα των ατόμων με αναπηρία. Η πολιτική σήμερα ασχολείται περισσότερο με τα ανθρώπινα δικαιώματα, την ιθαγένεια, την πλήρη συμμετοχή όλων στην κοινωνία και την άρση των εμποδίων για συμπερίληψη. Το ευρωπαϊκό σχέδιο πολιτικής περιλαμβάνει έναν λόγο για τα ανθρώπινα δικαιώματα κοινωνικο - κεντρικό αλλά υπό το πρίσμα της νομοθεσίας.

Ωστόσο, σύμφωνα με τον Priestley (2007) ο εξευρωπαϊσμός αμφισβητείται σε δύο μέτωπα. Από τα υψηλά επίπεδα εθνικής επικουρικότητας και από την εμφάνιση νέων παγκόσμιων καθεστώτων διακυβέρνησης. Έτσι, οι πιο σημαντικοί καταλύτες πολιτικής είναι σε παγκόσμιο επίπεδο, ενώ οι σημαντικότεροι περιορισμοί εφαρμογής σε εθνικό. Παρόλα αυτά, σύμφωνα με τον ίδιο, η ΕΕ παραμένει σημαντική αφενός καθώς παρέχει ισχυρή υποστήριξη στα κράτη μέλη για την εφαρμογή πολιτικής και αφετέρου ως διαμορφωτής πολιτικής σε παγκόσμιο επίπεδο. Αναλύοντας τις πολιτικές έως τώρα, παρόλο που υπάρχουν εμπόδια τα οποία γίνονται προσπάθειες να ξεπεραστούν, μόνο η ριζική κοινωνικοοικονομική αλλαγή μπορεί να μειώσει την αναπηρία, όπως την αντιλαμβάνεται η κοινωνία. Έτσι δημιουργούνται προκλήσεις για την ανάπτυξη και εφαρμογή πολιτικών που σπανίως έχουν ως αποτέλεσμα τη ριζική αλλαγή των θεσμών (Priestley, 2007).

Σύνοψη

Οι πολιτικές που υιοθετούνται σε επίπεδο ΕΕ διαχωρίζονται από ήπιες έως σκληρές και αποτελούν μέρος της διαδικασίας του εξευρωπαϊσμού. Όσον αφορά τον τομέα των ατόμων με αναπηρία η ΕΕ προτείνει πολιτικές και το κάθε κράτος μέλος εξαρτάται σε ποιο βαθμό θα τις υιοθετήσει. Παράγοντες που διαμορφώνουν την επιτυχία της εκάστοτε στρατηγικής είναι η απόκλιση που έχει το κάθε κράτος από τις προτάσεις και τις ξεχωριστές προτεραιότητες που θέτει.

Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν πραγματοποιηθεί μια σειρά από δράσεις «ήπιας πολιτικής» όσον αφορά τον τομέα της εκπαίδευσης και αποκατάστασης αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με αναπηρία ή μαθησιακές δυσκολίες, οι οποίες θα αναλυθούν διεξοδικά σε επόμενα κεφάλαια. Ωστόσο, φαίνεται ότι πρέπει να γίνουν πιο δραστικές αλλαγές σε επίπεδο κοινωνικο-οικονομικό για να αλλάξει πράγματι ο τρόπος που αντιμετωπίζεται η αναπηρία και να δημιουργηθεί μια συμπεριληπτική κοινωνία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Άτομα με αναπηρία στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση

Εισαγωγή

Σύμφωνα με τους Magoulis & Trichoroulou εκτιμάται πως έως το 2020 το 1/5 του πληθυσμού αναμένεται να έχει κάποια μορφή αναπηρίας. Σύμφωνα με την έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, στο Ευρωβαρόμετρο του 2019 οι ευρωπαίοι πολίτες θεωρούν ότι οι διακρίσεις λόγω αναπηρίας είναι διαδεδομένες στη χώρα τους, με την Ελλάδα μάλιστα να καταγράφει το τρίτο μεγαλύτερο εθνικό ποσοστό (53%) έναντι 44% που αποτελεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Επίσης στη χώρα μας καταγράφεται ένα από τα χαμηλότερα ευρωπαϊκά ποσοστά (46%) των πολιτών που δηλώνουν ότι έχουν κοινωνικές συναναστροφές με άτομα με αναπηρία, σε σχέση με το 63% που αποτελεί τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2019). Συνεπώς η πρόσβαση στην εκπαίδευση είναι σημαντική διότι αποτελεί προϋπόθεση για καλύτερη ένταξη στον επαγγελματικό τομέα και κατ' επέκταση οδηγεί σε μια ομαλότερη ένταξη στην κοινωνία.

Στο τέταρτο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης θα μελετηθεί η έννοια της ισότητας και τι έχει συντελεστεί ως πρόοδος σε διεθνή κείμενα και δεσμεύσεις με σκοπό την ισότιμη πρόσβαση όλων στην εκπαίδευση. Θα αναλυθούν οι αλλαγές που έχουν συντελεστεί σε διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο όσον αφορά την εκπαίδευση των ατόμων με αναπηρία.

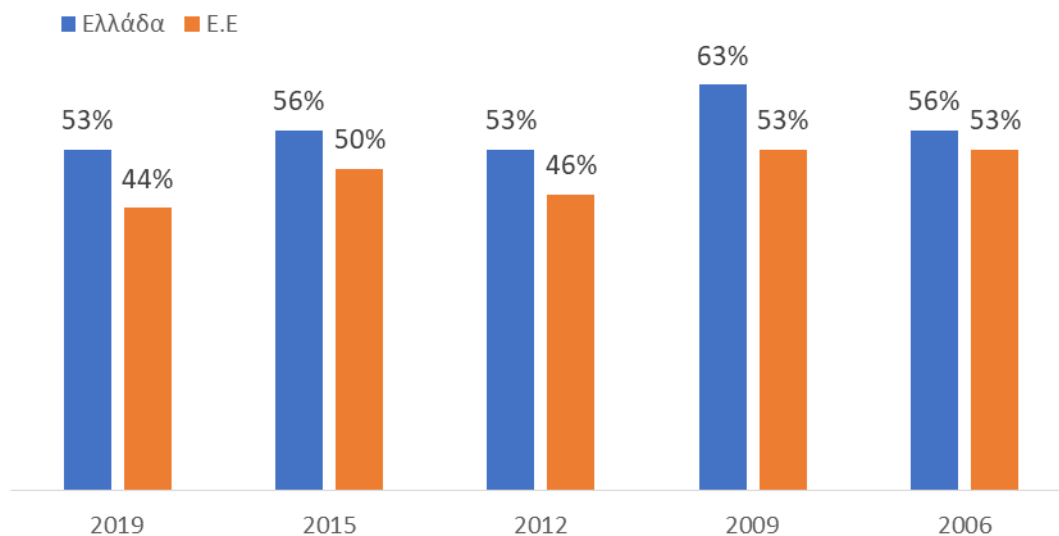
4.1. Η διάσταση της ισότητας

4.1.1. Το ζήτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης

Το ζήτημα των διακρίσεων γενικότερα απασχολεί τα τελευταία χρόνια όλο και περισσότερο τα κράτη, τους πολίτες και την κοινωνία γενικότερα.

Χαρακτηριστική είναι η εικόνα που απορρέει από τις εκθέσεις της ευρωπαϊκής επιτροπής σχετικά με τις διακρίσεις που υπάρχουν λόγω της αναπηρίας. Το Διάγραμμα 12 αποτυπώνει την πορεία σχετικά με αυτό το ζήτημα, αλλά και την υπάρχουσα κατάσταση.

Διάγραμμα 7: Άποψη πολιτών για τις διακρίσεις λόγω αναπηρίας

Πηγή: Ε.Σ.Α.μεΑ. (2019)

Παρατηρώντας τα αποτελέσματα του ευρωβαρομέτρου σε βάθος 13 ετών από το Διάγραμμα 12 διαπιστώνουμε ότι το ποσοστό των ατόμων που θεωρεί ότι η αναπηρία αποτελεί παράγοντα διάκρισης έχει μειωθεί σε επίπεδο Ε.Ε. και εθνικό. Ωστόσο, στην Ελλάδα αυτά τα χρόνια μειώθηκε μόλις 3%, ενώ σε επίπεδο Ε.Ε. 9%. Από τα στοιχεία φαίνεται ότι τόσο η Ελλάδα όσο και η Ευρωπαϊκή Ένωση γενικότερα θα πρέπει να ενισχύσει περισσότερο αυτόν τον τομέα με στόχο την ανάδειξη της ισότητας και την εξάλειψη των διακρίσεων.

Η έρευνα σε θέματα εκπαιδευτικής πολιτικής σε υπερεθνικό και εθνικό επίπεδο τα τελευταία χρόνια αφορά τις πολιτικές ισότητας στην εκπαίδευση καθώς και το ζήτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης (Rizvi & Lingard, 2010). Οι

πολιτικές που λαμβάνουν χώρα στην Ευρώπη στην εκπαίδευση γενικότερα, αλλά και ειδικότερα στην ανώτατη εκπαίδευση που μας αφορά στην παρούσα μελέτη, σύμφωνα με τον Ευρωπαϊκό Χάρτη Ανώτατης Εκπαίδευσης, θα μελετηθούν υπό το πρίσμα της κοινωνικής δικαιοσύνης καθώς τονίζεται η κοινωνική διάσταση για την ισότητα των φοιτητών στην Ανώτατη Εκπαίδευση και την υποστήριξή τους.

Συνεπώς, η πρόσβαση των φοιτητών με αναπηρία ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και η είσοδός τους στην αγορά εργασίας θα μελετηθεί υπό το πρίσμα της θεωρίας περί κοινωνικής δικαιοσύνης και ισότητας. Ο όρος κοινωνική δικαιοσύνη χαρακτηρίζεται από πολυπλοκότητα καθώς περιλαμβάνει διαστάσεις οικονομικές, πολιτισμικές και πολιτικές (Msigwa, 2016). Έτσι, πολύ συχνά ο όρος κοινωνική δικαιοσύνη συσχετίζεται με τη δίκαιη κατανομή υλικών και την αξιοποίηση κοινωνικών και πολιτιστικών ταυτοτήτων (Gewirtz & Cribb, 2002).

Υπάρχουν πολλές προσεγγίσεις για τον όρο της κοινωνικής δικαιοσύνης λόγω του πολυδιάστατου της έννοιας. Σύμφωνα με τον Rawls υπάρχουν δυο αρχές δικαιοσύνης, η αρχή της ελευθερίας και η αρχή της ισότητας, όπου όλοι πρέπει να έχουν τα ίδια δικαιώματα, να ευνοούνται και να σταματήσουν οι ανισότητες, όπου όλοι οι πολίτες δεν αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο (Nelson et al., 2012).

Σύμφωνα με τη Fraser η κοινωνική δικαιοσύνη διακρίνεται σε τρεις επιμέρους μορφές. Η διανεμητική δικαιοσύνη όπου προωθεί την αναδιανομή του πλούτου, των πόρων και των ευκαιριών. Επί της ουσίας αναφέρεται σε μια κοινωνία όπου όλοι θα είναι ίσοι και θα απολαμβάνουν τις ίδιες παροχές, δεν θα υπάρχουν ανισότητες και οι πολιτικές θα προάγουν την αναδιανομή του πλούτου ώστε να δημιουργηθεί μια κοινωνία βασισμένη στις αρχές της ισότητας και των ίσων ευκαιριών. Η δεύτερη μορφή της κοινωνικής δικαιοσύνης αναφέρεται στην αναγνώριση των ανθρώπινων ταυτοτήτων όπου προάγεται η διαφορετικότητα. Όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι ανεξαρτήτως ιδιαίτερων χαρακτηριστικών, αναφέρεται στην προσοχή στην υποτιθέμενη ιδιαιτερότητά τους και στην

επιβεβαίωση της αξίας τους με αποτέλεσμα να γίνεται αποδεκτή η διαφορετικότητα. Τέλος, ο τρίτος άξονας της κοινωνικής δικαιοσύνης κατά τη Fraser έχει να κάνει με την εκπροσώπηση. Όλα τα άτομα, ανεξαρτήτως ιδιαιτεροτήτων έχουν δικαίωμα στην εκπροσώπηση στη λήψη αποφάσεων. Ωστόσο, η αναδιανομή μπορεί να οδηγήσει στην διάκριση και την ενίσχυση των διακρίσεων καθώς ενισχύει την κοινωνική θέση της ομάδας που έχει συσσωρεύσει τον πλούτο και τονίζει τη θέση της ομάδας που διεκδικεί. Κάτι τέτοιο, σύμφωνα με τη Fraser, γίνεται αντιληπτό στον τρόπο αντιμετώπισης των ατόμων με αναπηρία στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Οι πολιτικές και πρακτικές που στοχεύουν να καταπολεμήσουν τη διάκριση οδηγούν στην ανακατανομή των αγαθών, κοινωνικών και οικονομικών, και μπορεί να οδηγήσουν στον στιγματισμό των ατόμων που γίνονται δέκτες αυτών των αγαθών, πράγμα που οδηγεί σε διάκριση και όχι στην εξάλειψή της (Gewirtz & Cribb, 2002, p. 169).

Για να κατανοηθεί επαρκέστερα η πολυπαραγοντική έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης θα αναλυθούν οι βασικές αρχές στο χώρο της ανώτατης εκπαίδευσης. Η πρώτη αρχή αναφέρεται στην αυτοδιάθεση, που επιτρέπει τον έλεγχο της ατομικής επιλογής και συμμετοχή στη διαδικασία της διαμόρφωσης του προγράμματος σπουδών. Τα δικαιώματα αποτελούν βασικό άξονα της κοινωνικής δικαιοσύνης και προκαθορισμένους κανόνες στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων. Βάσει της αρχής αυτής υπάρχει σεβασμός στο μέλη μιας κοινότητας εφόσον έχει γίνει αποδεκτό το κοινωνικοπολιτισμικό υπόβαθρο του κάθε ατόμου. Η πρόσβαση αποτελεί βασική αρχή καθώς όλοι οι φοιτητές πρέπει να έχουν πρόσβαση σε πόρους και δομές του πανεπιστημίου. Όλοι οι φοιτητές δεν έχουν τις ίδιες δυνατότητες και για αυτό το λόγο πρέπει να υιοθετούνται πολιτικές για πρόσβαση σε όλους ανεξαιρέτως τους φοιτητές με βάση τις ιδιαιτερότητές τους. Επόμενη αρχή του όρου αποτελεί η ισότητα, η οποία αναλύεται στη συνέχεια. Η ισότητα αναφέρεται στην ίση πρόσβαση όλων των φοιτητών και στην αποφυγή εμποδίων κατά τη διαδικασία της ακαδημαϊκής πορείας. Η συμμετοχή αποτελεί τελευταία αρχή και αναφέρεται στην ισότητα των ευκαιριών, όπου όλοι θα έχουν ίση ευκαιρία συμμετοχής στις πανεπιστημιακές δραστηριότητες (Nelson et al., 2012).

Με βάση τη θεωρία του Rawls στον πανεπιστημιακό χώρο η εφαρμογή της κοινωνικής δικαιοσύνης μπορεί να πραγματοποιηθεί με τη λήψη αποφάσεων πολιτικής που λαμβάνονται με γνώμονα την εύνοια των πιο αδύναμων. Ωστόσο, δεδομένου ότι ο κάθε φοιτητής ανήκει σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, μπορεί εν τέλει να μην ωφεληθούν όλοι με τον ίδιο τρόπο. Σύμφωνα με τη Fraser το πανεπιστήμιο πρέπει να σέβεται τις διαφορετικές ανάγκες των φοιτητών και να προσαρμόζει ανάλογα το πρόγραμμά του. Λαμβάνοντας συνδυαστικά τις θεωρίες περί κοινωνικής δικαιοσύνης και με βάση τις αρχές αυτές μπορεί να τεθεί το άτομο ως κεντρικός άξονας και να ληφθούν πολιτικές πράγματι με βάση την αρχή της ισότητας.

4.1.2.Ισότητα

Η αναγνώριση της αξίας όλων των ανθρώπων ανεξαρτήτως των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που έχει ο καθένας απαρτίζει μια από τις σημαντικότερες κατακτήσεις του ανθρώπινου πολιτισμού και κάθε πολιτική θεωρία που αναγνωρίζει αυτή την αξία γίνεται ευρέως αποδεκτή (Nagel, 1991, p.63 στο Παπαδοπούλου, 2004). Οι πολιτικές που λαμβάνονται με βάση την αρχή της ισότητας δημιουργούν κοινωνίες όπου έχουν όλοι οι πολίτες ίση αξία και παρέχονται ίσες ευκαιρίες σε εκπαίδευση και απασχόληση. Γενικότερα με βάση την αρχή της ισότητας μπορούν να απολαμβάνουν όλοι τα ίδια οφέλη. Συγκεκριμένα, στην εκπαίδευση παρόλο που έχουν γίνει αρκετές προσπάθειες για να εξαλειφθούν οι ανισότητες, ακόμα μιλάμε για άνισες ευκαιρίες στη μάθηση, λόγω πολλών και διαφορετικών παραγόντων, όπως το χρώμα, η φυλή, η θρησκεία, η κουλτούρα, το φύλο και οι διακρίσεις λόγω φυσικών χαρακτηριστικών (Sklias et al., 2013).

Η παιδεία και η υγεία σηματοδοτούν το δείκτη ευημερίας μιας χώρας, κατά συνέπεια η ίση πρόσβαση όλων στην εκπαίδευση οδηγεί στην ανάπτυξη. Σύμφωνα με τον Brunori et al. η πρόσβαση στην εκπαίδευση και η επιτυχία συνεπάγεται περισσότερες ευκαιρίες επαγγελματικής αποκατάστασης στο μέλλον, άρα, αν η δικαιοσύνη ισούται με ίσες ευκαιρίες, τότε θα πρέπει όλα τα

άτομα να έχουν ίση πρόσβαση ευκαιριών (2012). Σε κείμενο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής αναφέρεται η ανισότητα ευκαιριών ως παράγοντας εισοδηματικής ανισότητας και αντίστροφα. Η ανισότητα ευκαιριών αποτελεί έναν συνδυασμό ευκαιριών που δόθηκαν στο άτομα κατά τη γέννησή τους, επιλογών που έχουν κάνει στη ζωή τους και τύχης (European Commission, 2017). Ακριβώς επειδή δεν μπορούν να διασφαλιστούν όλοι οι παράγοντες, στόχο πολιτικής για την Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί η διασφάλιση ίσων ευκαιριών, καθώς η απουσία ίσων ευκαιριών οδηγεί σε μεγαλύτερη οικονομική ανισότητα.

Η ισότητα δεν έγκειται μόνο στην ίση πρόσβαση στην εκπαίδευση, αλλά και στην ίση πρόσβαση στην αγορά εργασίας για να μπορούμε να μιλάμε για μια κοινωνία ευημερίας και ισότητας. Στις επιχειρήσεις είναι καθήκον του τομέα των ανθρωπίνων πόρων να εξασφαλίζουν την ίση πρόσβαση στην αγορά εργασίας, χωρίς παράγοντες όπως η εθνικότητα, το φύλο ή η αναπηρία να παίζουν κάποιο ρόλο (Waldron, 2012). Οποιαδήποτε ενέργεια αποκλείει την ίση πρόσβαση στην αγορά εργασίας και προωθεί την πρόσβαση ενός άλλου ατόμου λόγω καταγωγής ή οποιουδήποτε άλλου φυσικού χαρακτηριστικού αποτελεί διάκριση και παράνομη ενέργεια (Vitansky, 2019).

Η νομοθεσία στην Ευρωπαϊκή Ένωση στηρίζεται στην αρχή της ισότητας με σκοπό την ύπαρξη μεγαλύτερης ισότητας ανάμεσα στα κράτη μέλη και αποτελεί τον άξονα για την διαδικασία προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Ο στόχος προς την επίτευξη της αρχής της ισότητας αποτελεί πρωταρχικό στόχο των οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και για αυτό το λόγο πολλοί κανονισμοί θεσπίζονται με βάση αυτήν.

4.1.3. Συμπεριληπτική εκπαίδευση

Τα τελευταία χρόνια φαίνεται να δίνεται έμφαση στην ίση πρόσβαση όλων των ατόμων στην εκπαίδευση και να διαμορφώνεται ένα περιβάλλον χωρίς αποκλεισμούς. Η εκπαίδευση αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα και αυτό προωθείται μέσω των πολιτικών που υιοθετούνται. Σε αυτήν την κατεύθυνση

κινούνται και οι διεθνείς οργανισμοί με τα διεθνή κείμενα να στοχεύουν στην υιοθέτηση των αντίστοιχων πρακτικών στην εκπαίδευση από τα κράτη μέλη. Έτσι εμφανίζεται η έννοια της συμπερίληψης στη Διακήρυξη της UNESCO στη Σαλαμάνκα, ως συνέχεια των εννοιών ένταξης και ενσωμάτωσης.

Σε ένα θεωρητικό επίπεδο η συμπερίληψη της αναπηρίας ορίζει να συμπεριλαμβάνονται άτομα με αναπηρίες σε καθημερινές δραστηριότητες και να έχουν ρόλους στην κοινωνία όπως οι συνομήλικοί τους, αντίστοιχα, στην πράξη όμως η ένταξη των ατόμων με αναπηρία στην κοινωνία αποτελεί την παροχή ενθάρρυνσης στα άτομα αυτά και την υιοθέτηση και εφαρμογή πολιτικών και πρακτικών προς αυτή την κατεύθυνση (Chordiya, 2022).

Η εκπαιδευτική συμπερίληψη αποτελεί σήμερα πρωταρχικό στόχο των κοινωνιών λόγω του ότι προωθεί την ισότητα και την ίση πρόσβαση στις ευκαιρίες εκπαίδευσης. Ωστόσο, η έννοια της συμπερίληψης αφορά την ευρύτερη αποδοχή σε εκπαιδευτικό αλλά και κοινωνικό επίπεδο (Barton, 2003, σελ.13). Όλα τα παιδιά έχουν δικαίωμα να φοιτούν στο ίδιο σχολικό περιβάλλον (Winter & O'Raw, 2010) προσαρμόζοντάς το ανάλογα με τις απαιτήσεις του πληθυσμού και διαμορφώνοντάς το σύμφωνα με τις κατάλληλες πρακτικές, ώστε οι όποιες διαφορές ως προς την πρόσληψη να μην αποτελούν εμπόδιο, αλλά ευκαιρία για να εμπλουτιστεί η εκπαιδευτική διαδικασία.

Κατά την εκπαιδευτική διαδικασία με βάση τις αρχές της συμπερίληψης δίνεται έμφαση στην συμμετοχή όλων των μαθητών πλήρως στο αναλυτικό πρόγραμμα (Ainscow, 1997). Προϋπόθεση για την γόνιμη εκπαιδευτική διαδικασία αποτελεί η προσαρμογή του αναλυτικού προγράμματος στις απαιτήσεις όλων των μαθητών που μετέχουν στη μάθηση (Παντελιάδου, 2008, σελ. 8). Για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο θα πρέπει να έχει προηγηθεί ο απαραίτητος προγραμματισμός και να έχουν διαμορφωθεί οι ανάλογες παροχές και δομικές αλλαγές (Nunan et al. 2000). Οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να εμπλουτίσουν το εκπαιδευτικό πρόγραμμα με παρεμβάσεις εντός της σχολικής τάξης με στόχο την επιτυχία όλων των μαθητών (Bouillet, 2013).

Η αποδοχή που δείχνει η κοινωνία απέναντι στην ετερότητα συμβάλλει καθοριστικά στον βαθμό που θα εφαρμοστεί η συμπεριληπτική εκπαίδευση και την αποτελεσματικότητα που θα έχει. Η συμπεριληπτική εκπαίδευση έχει τις βάσεις της στο τρίπτυχο ασφάλεια- αποδοχή- συνεργασία. Το κάθε παιδί θα πρέπει να αισθάνεται ασφάλεια στο σχολικό περιβάλλον που ανήκει, να υπάρχει αποδοχή ώστε να είναι μέρος της ομάδας και συνεργασία, ώστε να μπορούμε να μιλάμε για πραγματικά συμπεριληπτική εκπαίδευση.

Βασική παράμετρος της συμπερίληψης αποτελεί ο καθολικός σεβασμός των διαφορετικών αναγκών των μαθητών εφαρμόζοντας διαφοροποιημένα προγράμματα όσον αφορά το περιεχόμενο, τη μεθοδολογία και το περιβάλλον της μάθησης (Κωφίδου, 2017).

Πολύ σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν οι εκπαιδευτικοί, που θα πρέπει να σέβονται όλες αυτές τις παραμέτρους που αναφέρθηκαν, να διαμορφώνουν το περιβάλλον και να προσαρμόζουν τη μαθησιακή διαδικασία με τέτοιο τρόπο ώστε να ανταποκρίνεται στη μοναδικότητα του κάθε παιδιού με σκοπό τη μαθησιακή επιτυχία. Η συμπεριληπτική εκπαίδευση αποτελεί μια τέτοια μορφή εκπαίδευσης που υιοθετεί και δημιουργεί νέες τεχνικές κατά την εκπαιδευτική διαδικασία και προωθεί την συνεργασία στο πλαίσιο της διδακτικής πράξης (Council of the European Union, 2010).

Ενώ αρχικά η ιδέα της συμπερίληψης αφορούσε τους μαθητές που αντιμετώπιζαν κάποιες δυσκολίες όσον αφορά τη μάθηση, η συμπεριληπτική εκπαίδευση πλέον αφορά τις ανάγκες που έχει ο κάθε μαθητής.

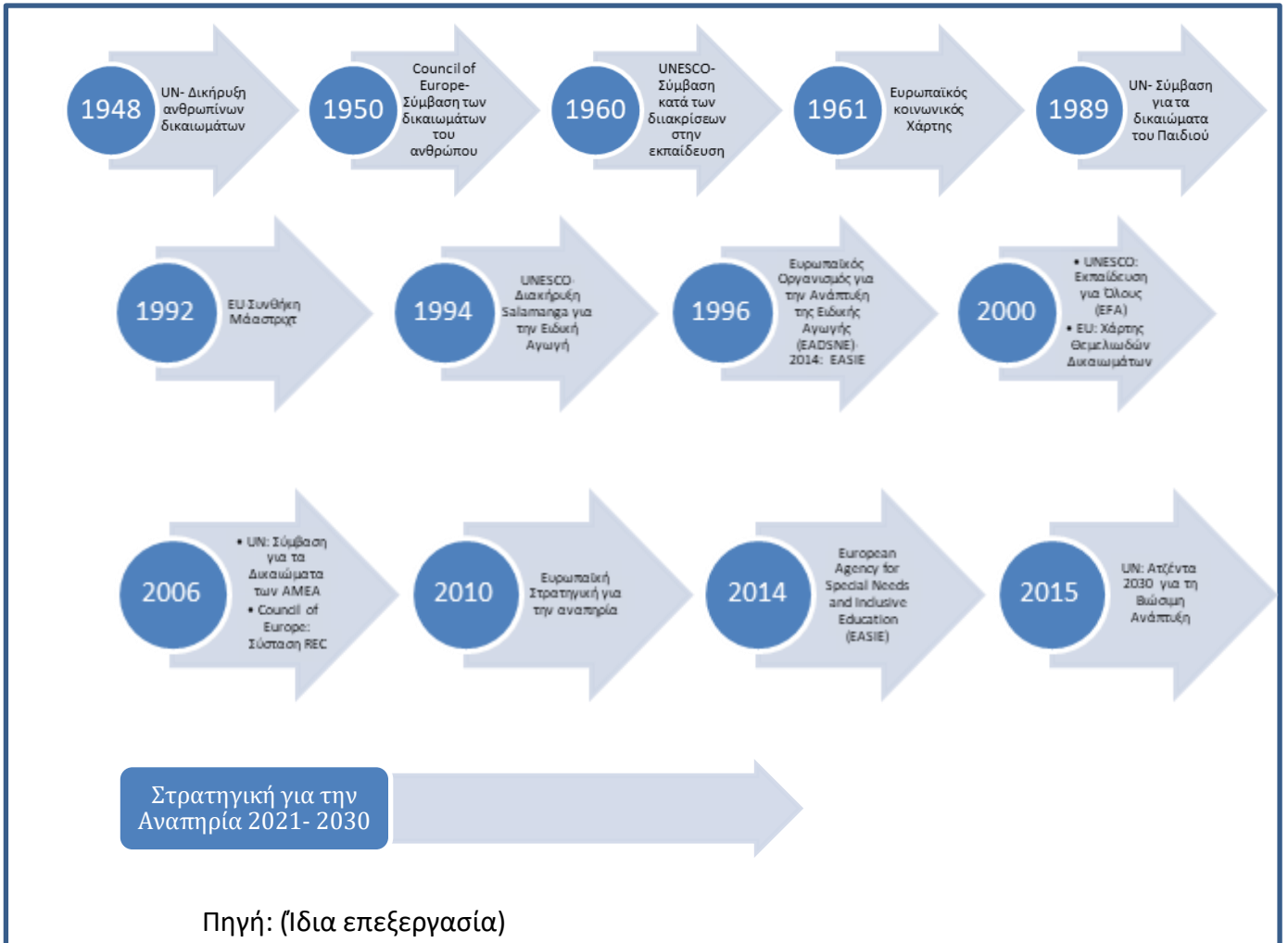
4.2.Θεσμικό Πλαίσιο

4.2.1.Διεθνές και ευρωπαϊκό πλαίσιο αναφοράς

Με την πάροδο των ετών έχουν συντελεστεί αρκετές αλλαγές στο θεσμικό πλαίσιο σε διεθνές, ευρωπαϊκό και κατ' επέκταση σε εθνικό επίπεδο όσον αφορά τόσο την εκπαίδευση όσο και τις συνθήκες διαβίωσης των ατόμων με αναπηρία ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Από τη δεκαετία του 1940 έχουν κατατεθεί διακηρύξεις, συμβάσεις, συνθήκες, συστάσεις και ψηφίσματα με σκοπό τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εκπαίδευσης των ατόμων με αναπηρία ή/ και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες από διεθνείς οργανισμούς.

Βασικοί σταθμοί για την εξέλιξη του διεθνούς και ευρωπαϊκού πλαισίου για την Ειδική αγωγή και εκπαίδευση αποτέλεσαν η διακήρυξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του ΟΗΕ το 1948, η Διακήρυξη της UNESCO για την ειδική αγωγή το 1994 , η Σύμβαση για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία του ΟΗΕ του 2006, η Ευρωπαϊκή στρατηγική για την αναπηρία 2010- 2020 από την Ευρωπαϊκή Ένωση καθώς και η ίδρυση του Ευρωπαϊκού οργανισμού για την Ειδική και Συμπεριληπτική Εκπαίδευση (European Agency for Special Needs and Inclusive Education, EASIE) όπως και η συμβολή του δικτύου εμπειρογνομόνων NESSE (Network of Experts in Social Sciences of Education and training) με την έκθεση που δημοσιοποίησε το 2012. Κάποιοι σημαντικοί σταθμοί στην εξέλιξη του τομέα αυτού που συνέβαλαν στην αλλαγή του τοπίου παρουσιάζονται στο παρακάτω Σχήμα 2.

Σχήμα 3: Η εξέλιξη της Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης στο χρόνο

Στην Οικουμενική Διακήρυξη Ανθρωπίνων δικαιωμάτων του ΟΗΕ το 1948 εκτός από την διακήρυξη των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου, της αξίας της ανθρώπινης προσωπικότητας, της ισότητας των δικαιωμάτων ανδρών και γυναικών τέθηκε και ο σημαντικός ρόλος της εκπαίδευσης ως πυξίδα για μια κοινωνία χωρίς διακρίσεις κανενός είδους διαποτισμένη με αξίες όπως η ελευθερία, η ισότητα, η αξιοπρέπεια και ο σεβασμός. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρο 26 ο καθένας έχει το δικαίωμα στην εκπαίδευση και το εκάστοτε κράτος είναι δεσμευμένο να το εφαρμόσει (UN General Assembly, 1948).

Το 1960 η UNESCO με τη «Σύμβαση κατά των διακρίσεων στην εκπαίδευση» προωθεί την κατάργηση διατάξεων που συμβάλλουν στη διάκριση στην εκπαίδευση και την υιοθέτηση εθνικών πολιτικών που προωθούν την ισότητα και την ισότιμη πρόσβαση όλων στην εκπαίδευση. Τα συμβαλλόμενα κράτη έχουν ως

υποχρέωση την παροχή ισότιμης, δωρεάν και υποχρεωτικής πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης καθώς και τη δημιουργία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης πιο προσιτής σε όλους. Επίσης, υποχρεούνται στη δημιουργία ισοτιμίας των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Οι πολιτικές που υιοθετούνται τίθενται με γνώμονα την ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας και το σεβασμό των ανθρώπινων δικαιωμάτων και ελευθεριών. Να αναγνωρίζονται οι μειονότητες και το κάθε άτομο να μπορεί να λαμβάνει εκπαίδευση που δεν είναι αντίθετη προς τις πεποιθήσεις του.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης το 1961 υπέγραψε τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη όπου τα συμβαλλόμενα κράτη υποχρεούνται να υιοθετούν πολιτικές που προωθούν το δικαίωμα κάθε ανθρώπου να έχει πρόσβαση σε κοινωνικές υπηρεσίες. Στον ευρωπαϊκό χώρο όλοι θα πρέπει να έχουν πρόσβαση σε δωρεάν βασική εκπαίδευση και τα άτομα που μειονεκτούν νοητικά ή σωματικά να έχουν δικαίωμα σε επαγγελματική εκπαίδευση και αποκατάσταση. Γενικότερα, τα κράτη- μέλη πρέπει να υιοθετούν εθνικές πολιτικές που προωθούν την πρόσβαση όλων στην εργασία και τη δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών πρόσληψης ατόμων με μειονεξίες καθώς και τη δημιουργία προστατευμένης απασχόλησης. Προωθείται όχι μόνο η πρόσβαση στην εκπαίδευση, αλλά και στην αγορά εργασίας.

Το 1989 ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών με τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού προωθεί την αναγνώριση της αξιοπρεπούς και αυτόνομης ζωής των νοητικώς ή πνευματικών ανάπηρων παιδιών. Αναγνωρίζεται η ανάγκη και η δωρεάν παροχή στο μέτρο οικονομικώς δυνατό στα παιδιά αυτής της κοινωνικής ομάδας ώστε να έχουν πρόσβαση στην εκπαίδευση και την ολόπλευρη αποκατάστασή τους με στόχο την βέλτιστη κοινωνική ένταξη.

Με τη συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης το 1992 τα κράτη μέλη δεσμεύονται στα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα και ελευθερίες και τίθεται ενιαίο πλαίσιο αναφοράς για την εκπαίδευση, επαγγελματική και μη και τη νεολαία. Συγκεκριμένα, η κοινότητα συμβάλλει στην ανάπτυξη παιδείας υψηλού επιπέδου

μέσα και από την ανταλλαγή εμπειριών και πληροφοριών για τα προς επίλυση ζητήματα.

Σταθμός για το πλαίσιο πολιτικής που θα ακολουθούν τα κράτη ως προς την εκπαίδευση των ατόμων με αναπηρία ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες αποτέλεσε η Διακήρυξη για την ειδική αγωγή της UNESCO στη Σαλαμάνκα το 1994, η οποία υπογράφηκε από 92 κυβερνήσεις και 25 Διεθνείς Οργανισμούς. Αναγνωρίστηκε η μοναδικότητα του κάθε μαθητή ταυτόχρονα με την ανάγκη να του παρέχεται ένα εξειδικευμένο πλαίσιο στήριξης. Συνάμα προβλήθηκε η συνεκπαίδευση ως αποτελεσματικός τρόπος φοίτησης των μαθητών με αναπηρία σε σχολεία γενικής εκπαίδευσης (UNESCO, 1994). Το κείμενο αυτό αποτέλεσε τη βάση για την εφαρμογή της «συνεκπαίδευσης» για την ισότιμη πρόσβαση στην εκπαίδευση από όλους και τη δημιουργία μιας κοινωνίας χωρίς αποκλεισμούς.

Το 2000 επίσης αποτελεί ορόσημο σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο. Στο Παγκόσμιο Φόρουμ της UNESCO για την εκπαίδευση στο Dakar δεσμεύτηκαν 164 χώρες στην Εκπαίδευση για Όλους (Education for All). Οι στόχοι που τέθηκαν είναι η επέκταση και βελτίωση της ποιότητας της βασικής εκπαίδευσης για όλους, η μείωση του αναλφαριθμητισμού των ενηλίκων και η εξάλειψη των ανισοτήτων μεταξύ των φύλων όσον αφορά την πρόσβαση στην εκπαίδευση. Επίσης ενισχύθηκε η πρόσβαση σε προγράμματα δια βίου μάθησης. Το ίδιο έτος στην Ευρωπαϊκή Ένωση κατατέθηκε ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων όπου αναφέρεται η απαγόρευση οποιασδήποτε διάκρισης ανάμεσα στα άτομα λόγω φύλου, εθνότητας, χρώματος, θρησκείας, πολιτικών πεποιθήσεων ή αναπηρίας. Στον ίδιο Χάρτη αναγνωρίζονται τα δικαιώματα των ατόμων με ειδικές ανάγκες για αυτόνομη διαβίωση και ένταξη σε κοινωνικό και επαγγελματικό επίπεδο και τα μέτρα που λαμβάνονται σε εθνικό επίπεδο θα συμβαδίζουν με τους στόχους αυτούς.

Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία που ψηφίστηκε το 2006 και τέθηκε σε ισχύ το 2008 αποτελεί το πρώτο διεθνές δεσμευτικό κείμενο για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία. Η

συγκεκριμένη Σύμβαση κάλυψε το κενό που υπήρχε καθώς δεν υπήρχε ένα ενιαίο πλαίσιο για την αναπηρία και τις διακρίσεις. Προασπίζεται η ίση πρόσβαση από όλους τους πολίτες και καθορίζει ένα πρότυπο ελάχιστων δικαιωμάτων σε όλους τους τομείς στα άτομα με αναπηρία. Απαγορεύεται οποιουδήποτε είδους διάκριση, προωθείται ο σεβασμός της αυτονομίας του κάθε ατόμου, η πλήρης πρόσβαση, ένταξη και συμμετοχή τους στην κοινωνία, η ισότητα των ευκαιριών ανεξαρτήτου φύλου και ο σεβασμός στις ιδιαίτερες ανάγκες των παιδιών με αναπηρία. Κατοχυρώνεται η πρόσβασή τους στην γενική εκπαίδευση με προσαρμογή στις ανάγκες του ατόμου και την παροχή εξατομικευμένων μέτρων και εναλλακτικών τρόπων εκμάθησης και επικοινωνίας. Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών αποτελεί σημαντικό κείμενο όχι μόνο για την δεσμευτικότητά του αλλά και γιατί εισάγει το κοινωνικό μοντέλο ως προσέγγιση της αναπηρίας και αλλάζει το τοπίο για την αναπηρία, μεταφέρεται από το άτομο στο σύνολο της κοινωνίας. Η Ευρωπαϊκή Ένωση κινείται στον ίδιο άξονα. Με τη σύμβαση REC το 2006 αναγνωρίζει την πρόσβαση των ατόμων με αναπηρία στην εκπαίδευση ως παράγοντα κοινωνικής ενσωμάτωσης και αυτονομίας.

Το 2010 ανακοινώνεται η Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Αναπηρία (EU 2010-2020). Με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων απαγορεύτηκαν οι διακρίσεις οποιασδήποτε μορφής λόγω αναπηρίας και έχει αναγνωρισθεί το δικαίωμα σε αυτόνομη διαβίωση και επαγγελματική και κοινωνική ένταξη. Με την Ευρωπαϊκή Στρατηγική στόχος είναι να διασφαλιστούν αυτά τα δικαιώματα μέσα από την εξασφάλιση αγαθών σε οκτώ βασικούς τομείς. Όσον αφορά την προσβασιμότητα στόχος είναι η ισότιμη πρόσβαση όλων στα μέσα μεταφοράς, στις υποδομές, στο φυσικό περιβάλλον και στις τεχνολογίες πληροφορίας. Τα άτομα με αναπηρία θα πρέπει να απολαμβάνουν πράγματι ισότιμη συμμετοχή σε όλους τους τομείς της ζωής, πράγμα που σημαίνει την ελεύθερη μετακίνηση, την επιλογή τόπου και τρόπου ζωής και την ισότιμη συμμετοχή σε εκδηλώσεις αθλητικές και ψυχαγωγικές. Προτάσσεται η ισότητα μέσα από το αντίστοιχο θεσμικό πλαίσιο της ΕΕ όπου διασφαλίζει την προστασία από διακρίσεις και δράσεις ευαισθητοποίησης με σκοπό την εξάλειψη των διακρίσεων. Επίσης, σημαντικός

στόχος είναι η επαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων με αναπηρία μέσα από τη δημιουργία κατάλληλων προϋποθέσεων ώστε να αποκτήσουν οικονομική ανεξαρτησία, βασικό παράγοντα αυτόνομης διαβίωσης (ΚΑΝΕΠ- ΓΣΕΕ, 2018).

Όσον αφορά την εκπαίδευση στόχος είναι η ισότιμη πρόσβαση όλων στην εκπαίδευση και δια βίου μάθηση. Επίσης, προτεραιότητα αποτελεί η ενσωμάτωση των μαθητών με αναπηρία στα σχολεία γενικής εκπαίδευσης και την παροχή εξατομικευμένων προγραμμάτων ανάλογα με τις δυνατότητα του κάθε μαθητή, όπου αυτό είναι απαραίτητο. Το γεγονός ότι πολλά άτομα με αναπηρία βρίσκονται εκτός εκπαιδευτικού πλαισίου συνεπάγεται την θέση τους εκτός αγοράς εργασίας, πράγμα που είναι απαραίτητο για την οικονομική τους αυτονομία και διαβίωση. Στόχος λοιπόν της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής αποτελεί ο τομέας κοινωνικής προστασίας με μέτρα προς ενίσχυση των ατόμων αυτών ώστε να εξασφαλίζεται η αυτόνομη διαβίωσή τους. Για την επίτευξη αυτών των στόχων προωθείται η ευαισθητοποίηση, η χρηματοδότηση της ΕΕ για την καταπολέμηση των διακρίσεων και την ενίσχυση της προσβασιμότητας, η συλλογή δεδομένων και η παρακολούθηση της εξέλιξής τους.

Τέλος, το 2015 η Ατζέντα 2030 των Ηνωμένων Εθνών για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη αποτελεί τη *«συλλογική προσπάθεια οικοδόμησης δίκαιης παγκοσμιοποίησης»* όπως αναφέρει ο Γενικός Γραμματέας των Ηνωμένων Εθνών António Guterres. Ο Στόχος 4 τονίζει τη σημασία της συμμετοχής όλων, ανεξαρτήτως φύλου και ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, στην εκπαίδευση σε όλες τις βαθμίδες. Επίσης, αναφέρεται στην ενίσχυση της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης και της ισότιμης πρόσβασης στην επαγγελματική εκπαίδευση για όλους. Ο Στόχος 8 στην Ατζέντα 2030 αναφέρεται στην παραγωγική απασχόληση και αξιοπρεπή εργασία από όλους, συμπεριλαμβανομένων των ατόμων με αναπηρία και των νέων ανθρώπων και εξασφάλιση ίσης αμοιβής. Σε αυτούς τους στόχους δεσμεύονται τα κράτη μέλη, αναπτυγμένα και αναπτυσσόμενα, να υιοθετήσουν πολιτικές προς αυτή την κατεύθυνση λαμβάνοντας υπόψη τις εθνικές προτεραιότητες (UN, 2015).

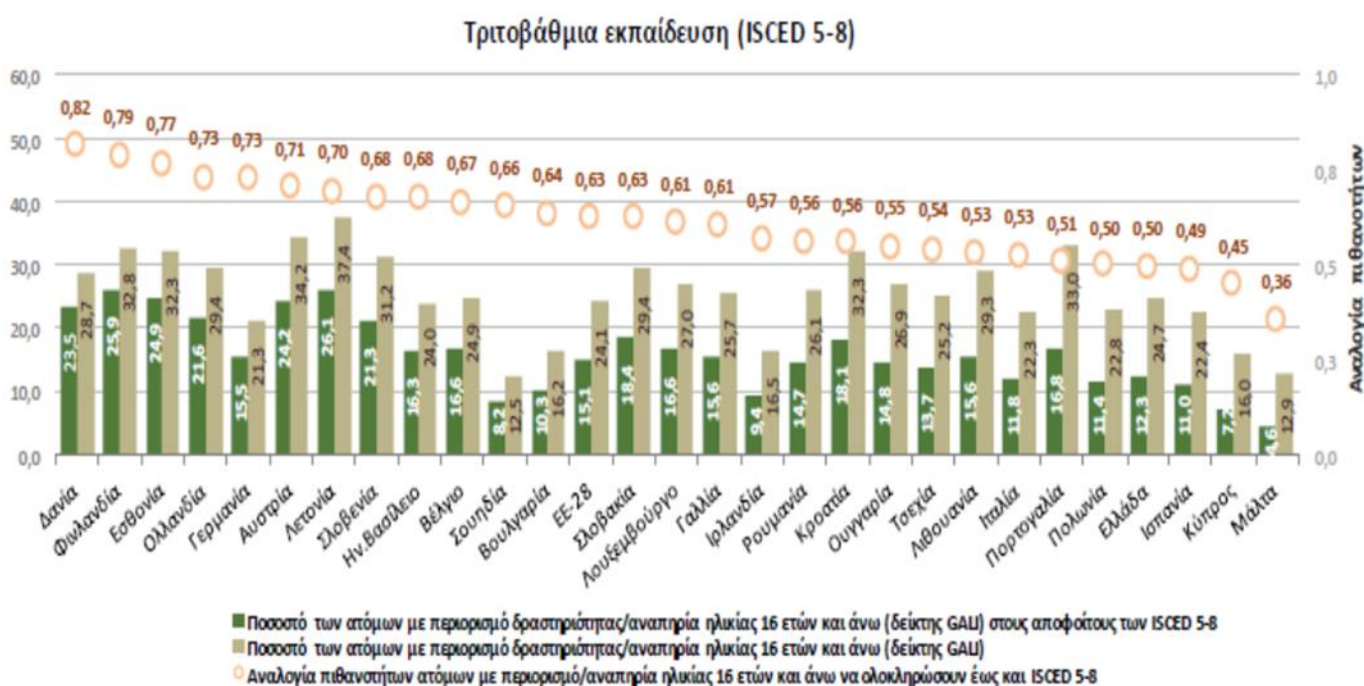
Η Ευρωπαϊκή Ένωση συνεπώς στοχεύει στην καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω αναπηρίας. Υιοθετεί πολιτικές που προωθούν την αυτόνομη διαβίωση και την επαγγελματική και κοινωνική ένταξη. Η Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Αναπηρία 2010 - 2020 καλεί τα κράτη μέλη να προωθήσουν τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία (European Commission, 2019). Η Ευρωπαϊκή Ένωση χαρακτηρίζεται από ανισότητες σε οικονομική απόδοση στο εσωτερικό της μεταξύ της Βόρειας και Βορειοδυτικής Ευρώπης και της Νότιας, Κεντρικής και Ανατολικής όπου παρουσιάζονται χαμηλότερες επιδόσεις (Klaus Schwab, 2014). Για αυτόν τον λόγο η ΕΕ χρησιμοποιεί διάφορα εργαλεία για να επιτρέψει στα ασθενέστερα μέλη να επιτύχουν τους στόχους που έχουν τεθεί. Οι στόχοι της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής σχετίζονται με τις ανισότητες, αφού η υψηλότερη εκπαίδευση οδηγεί στην εύρεση εργασίας και έτσι βοηθά στην αύξηση της απασχόλησης μειώνοντας τα επίπεδα φτώχειας.

Κατά την πάροδο του χρόνου η εξέλιξη του τομέα της ειδικής αγωγής και εκπαίδευσης βρίσκεται στην ίδια κατεύθυνση σε διεθνές αλλά και ευρωπαϊκό επίπεδο. Οι διεθνείς οργανισμοί και τα κράτη εργάζονται προς μια κοινή κατεύθυνση για μια κοινωνία συμπερίληψης, χωρίς αποκλεισμούς και ανισότητες για οποιαδήποτε κοινωνική ομάδα. Σε αυτήν την κατεύθυνση κινείται και η Ελλάδα με τις αποφάσεις και τα κείμενα στα οποία δεσμεύεται να ακολουθούν τους στόχους σε διεθνές επίπεδο.

4.2.2. Φοίτηση ΑμεΑ στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση

Η φοίτηση των ατόμων με αναπηρία στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση και η συμμετοχή στην ακαδημαϊκή διαδικασία και κοινότητα δημιουργεί νέες κοινωνικές δεξιότητες τόσο στο ίδιο, όσο και στην οικογένεια και την κοινότητα που ανήκει (Συμεωνίδου & Φτιάκα, 2012). Η φοίτηση στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση αποτελεί μια διαδικασία που συμβάλλει στην αλλαγή του ίδιου του ατόμου και της κοινωνίας σχετικά με τις δυνατότητές του. Ωστόσο, η φοίτησή τους αποτελεί μια πρόκληση για την ανάπτυξη νέων στρατηγικών.

Διάγραμμα 8: Ποσοστό των ατόμων με περιορισμό δραστηριότητας/αναπηρία ηλικίας 16 ετών και άνω στην τριτοβάθμια εκπαίδευση στα κράτη- μέλη της ΕΕ- 28 το 2016

Η αναλογία πιθανοτήτων (odds ratio) για ολοκλήρωση του επιπέδου εκπαίδευσης X υπολογίζεται διαφώντως την αναλογία των ατόμων με περιορισμό (σοβαρό ή και μέτριο) δραστηριότητας/αναπηρία ηλικίας 16 ετών & άνω που έχουν ολοκληρώσει το επίπεδο εκπαίδευσης ISCED X με την αναλογία των ατόμων με περιορισμό (σοβαρό ή και μέτριο) δραστηριότητας/αναπηρία στο συνολικό πληθυσμό της αντίστοιχης ηλικιακής ομάδας (16 ετών & άνω). Αναλογία πιθανοτήτων μικρότερη της μονάδας υποδεικνύει χαμηλή πιθανότητα των ατόμων με περιορισμό/αναπηρία για ολοκλήρωση του επιπέδου εκπαίδευσης ISCED X, ή με άλλα λόγια υποεκπροσώπηση της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας στο επίπεδο εκπαίδευσης ISCED X, ενώ αναλογία πιθανοτήτων μεγαλύτερη της μονάδας υποδεικνύει μεγάλη πιθανότητα των ατόμων με περιορισμό/αναπηρία για ολοκλήρωση του επιπέδου εκπαίδευσης ISCED X, ή με άλλα λόγια υπερεκπροσώπηση της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας στο επίπεδο εκπαίδευσης ISCED X. Τιμές της αναλογίας κοντά στη μονάδα υποδεικνύουν σχεδόν ίσες πιθανότητες ολοκλήρωσης του επιπέδου εκπαίδευσης ISCED X, ή με άλλα λόγια, η αναλογία των ατόμων με περιορισμό δραστηριότητας/αναπηρία στο επίπεδο εκπαίδευσης ISCED X θεωρείται αντιπροσωπευτική.

Πηγή: ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ (2018)

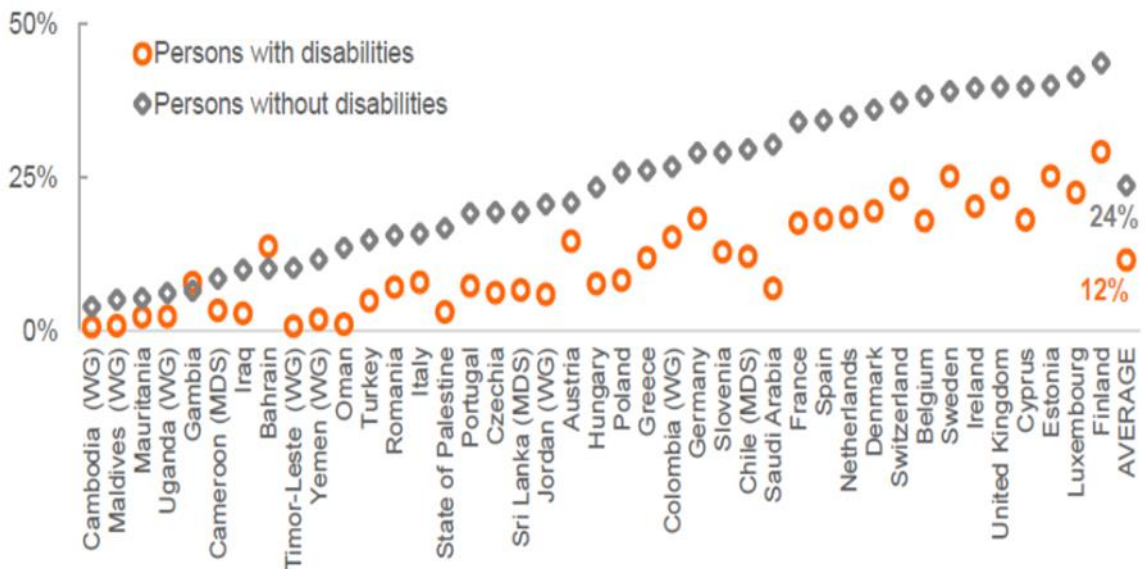
Σύμφωνα με τους Hillier et al. (2019) ο αριθμός των ατόμων με αναπηρία που συνεχίζουν την εκπαίδευσή τους στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση όλο και αυξάνεται. Όπως παρατηρείται από το διάγραμμα 8 το ποσοστό των ατόμων με περιορισμό δραστηριότητας/αναπηρία που φοιτούν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση σε όλες τις χώρες είναι μικρότερο από το ποσοστό των ατόμων που αντιπροσωπεύουν τη συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα. Πράγμα που υποδηλώνει ότι δεν έχουν όλοι τη δυνατότητα να έχουν πρόσβαση στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση είτε για λόγους που αφορούν το ίδιο το άτομο, είτε για λόγους που είναι έξω από το άτομο, π.χ. το εκπαιδευτικό σύστημα δεν προσφέρει τη δυνατότητα σε όλους να έχουν πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, δεν

ενισχύει και υποστηρίζει με ανάλογα προγράμματα σπουδών την περάτωση των σπουδών και δεν μειώνει τα εμπόδια που εκ των πραγμάτων, υπάρχουν.

Σε διεθνές επίπεδο η Ελλάδα κατέχει την 23η θέση από το τέλος σε πληθυσμό 41 κρατών ποσοστού περάτωσης τις σπουδές στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση για τα άτομα με αναπηρίες ή και με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες.

Ωστόσο, παρόλο που αυτά τα ποσοστά είναι συγκρίσιμα με αυτά των ατόμων χωρίς αναπηρία, όταν εξετάζονται τα ποσοστά ολοκλήρωσης διαπιστώνεται ότι είναι πολύ χαμηλότερα. Μόνο το 34% των φοιτητών με αναπηρία τελειώνει την τετραετή φοίτηση, σε 8 μάλιστα χρόνια, συγκριτικά με το 51,2% του γενικού πληθυσμού (Newman et al., 2011). Επίσης σύμφωνα με τους Smerdema et al. (2015) βάσει ερευνών οι φοιτητές με αναπηρία βρίσκονται σε υψηλότερο κίνδυνο εγκατάλειψης της φοίτησης και χαμηλών ακαδημαϊκών επιδόσεων (διάγραμμα 9).

Διάγραμμα 9: Άτομα άνω των 25 ετών που έχουν ολοκληρώσει την Τριτοβάθμια εκπαίδευση σε 41 χώρες

Note: (WG) identifies countries with data produced using the Washington Group Short Set of Questions; (MDS) identifies countries with data produced using the Model Disability Survey. Data from Cameroon were collected in selected regions of the country and are not nationally representative.

Πηγή: UN (2019)

Από στοιχεία της Eurostat παρατηρείται ότι η αναλογία πιθανοτήτων για την περάτωση σπουδών σε αυτή την εκπαιδευτική βαθμίδα κυμαίνεται σε όλες τις χώρες κάτω από το μηδέν με μέσο όρο 0,63 και την Ελλάδα να βρίσκεται στην τέταρτη θέση από το τέλος με ποσοστό 0,50 (διάγραμμα 9). Από τα στοιχεία αυτά φαίνεται ότι η Ελλάδα, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, συγκαταλέγεται στις χώρες που εντοπίζονται οι μεγαλύτερες ανισότητες όσον αφορά τη δυνατότητα πρόσβασης στην εκπαίδευση. Πιο συγκεκριμένα, ο βαθμός συμμετοχής στην εκπαίδευση μειώνεται καθώς αυξάνεται η βαθμίδα εκπαίδευσης.

Το χαμηλό αυτό ποσοστό μπορεί να υποδηλώνει την έλλειψη κατάλληλης υποστήριξης και υπηρεσιών (Hillier et al., 2019). Πολλές από τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν τα πανεπιστήμια δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν μέσα από τις εγκαταστάσεις που έχουν ήδη και έτσι τα τελευταία χρόνια αναπτύσσουν ολοκληρωμένους τρόπους για να υποστηρίξουν την παραμονή των ατόμων με αναπηρία στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και την ακαδημαϊκή τους επιτυχία (Rilotta et al., p. 157, 2018).

4.2.3. Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης

Οι απαιτήσεις του σύγχρονου περιβάλλοντος, η παγκοσμιοποίηση, η ανταγωνιστικότητα σε συνδυασμό με τις ιδέες για την κοινωνική οργάνωση του κράτους με βάση το άτομο έχει οδηγήσει στη διαμόρφωση της κοινωνίας και της οικονομίας της γνώσης. Έχουν εδραιωθεί πολιτικές που ευνοούν την ελεύθερη κινητικότητα των ανθρώπων και την ελεύθερη διακίνηση αγαθών και υπηρεσιών. Υπό αυτό το πρίσμα διαμορφώνονται και οι πολιτικές στο χώρο της ανώτατης εκπαίδευσης καθώς η εκπαίδευση λαμβάνεται και αναλύεται ως ένα ισχυρό πεδίο διακυβέρνησης (Lawn & Grek, 2012).

Λόγω του ότι η Ευρώπη αφενός έχει μια ποικιλομορφία σε επίπεδο γλώσσας και κουλτούρας, αφετέρου αποτελεί χώρο κινητικότητας και προσβασιμότητας των ατόμων στην εκπαίδευση αναζητούνται κοινές πολιτικές και στην εκπαίδευση, για τα κοινά ζητήματα αντιμετωπίζουν τα κράτη και

συγκεκριμένα για τα ζητήματα που διαπραγματεύεται η παρούσα μελέτη, την ισότιμη πρόσβαση σε εκπαίδευση και εργασία. Έτσι, οι εθνικές πολιτικές για την εκπαίδευση έχουν έναν υπερεθνικό χαρακτήρα καθώς θεωρείται ότι θα πρέπει να αντιμετωπιστούν με κοινό τρόπο τα προβλήματα στον ευρωπαϊκό χώρο εκπαίδευσης, άρα οι πολιτικές τείνουν να είναι κοινές.

Το βλέμμα στράφηκε στα κοινωνικά ζητήματα και τις κοινωνικές πολιτικές με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ το 1992. Η διαδικασία της Μπολόνια στη συνέχεια, το 1999, προώθησε τη δημιουργία ενός Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης (ΕΧΑΕ). Προώθησε την ιδέα της ευρωπαϊκής διάστασης στο χώρο της ανώτατης εκπαίδευσης με την κινητικότητα φοιτητών και καθηγητών, την διασφάλιση της ποιότητας και την συσχέτιση πτυχίων και πιστωτικών μονάδων. Η διαδικασία της Μπολόνια προώθησε την κοινωνική διάσταση του ευρωπαϊκού χάρτη της ανώτατης εκπαίδευσης με την προώθηση ίσων ευκαιριών σε άτομα από διαφορετική εθνικότητα και κοινωνική τάξη. Επίσης, δόθηκε έμφαση στη διευρυμένη πρόσβαση όλων των φοιτητών και στην ανάγκη ολοκλήρωσης των σπουδών, κυρίως από κατώτερα κοινωνικά στρώματα και ευάλωτες ομάδες (THE EUROPEAN HIGHER EDUCATION AREA, 1999). Ένα χρόνο αργότερα η Στρατηγική της Λισαβόνας προτάσσει τις δεξιότητες και την ανταγωνιστικότητα με την εκπαίδευση να αποτελεί μείζονος σημασίας τομέα.

Ωστόσο, παρόλο που είναι ο βασικότερος άξονας της εκπαίδευσης θα έπρεπε να είναι η ισότιμη πρόσβαση σε όλους τους τομείς του ακαδημαϊκού τομέα από στοιχεία φαίνεται πως στα άτομα με αναπηρία στο επίκεντρο είναι η φυσική πρόσβαση στους χώρους του πανεπιστημίου και μικρότερη, ακόμα και ανύπαρκτη, η ψυχολογική ενδυνάμωση και παροχή συμβουλών. Σε μεμονωμένες περιπτώσεις, όπως στην Ελλάδα, παρέχεται η δυνατότητα μετεγγραφής στο πλησιέστερο πανεπιστήμιο με βάση τον τόπο διαμονής.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση με οδηγίες και ψηφίσματα υποχρέωσε τις εκάστοτε κυβερνήσεις στη δημιουργία ευνοϊκών ρυθμίσεων ώστε να αυξηθεί ο αριθμός εισακτέων φοιτητών με αναπηρία στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Δείγμα κοινωνικής πολιτικής, ωστόσο οι συνθήκες κατά τις οποίες θα περατώσουν τις

σπουδές τους τα άτομα αυτά αποτελεί σημαντικό παράγοντα της εξέλιξής τους. Σύμφωνα με ευρωπαϊκά στοιχεία η παροχή ψυχολογικής υποστήριξης ή και συμβούλου κατά τη διάρκεια της φοίτησης και η παρακολούθηση της πορείας των φοιτητών είναι πολιτικές αποφάσεις που αφορούν πολύ μικρό μέρος των χωρών μελών της ΕΕ για κάποιες ομάδες φοιτητών (Καγκαράκη, 2018).

4.2.4.Εθνικό Πλαίσιο Αναφοράς

Στο άρθρο 2 του Συντάγματος στην παράγραφο 1 αποτελεί υποχρέωση του κράτους ο σεβασμός και η προστασία της «αξίας του ανθρώπου». Στο άρθρο 4 ορίζεται ότι όλοι οι Έλληνες είναι ίσοι απέναντι στο νόμο και έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις, όπως επίσης και ότι τα άτομα με αναπηρία είναι ίσα απέναντι στο νόμο. Στο άρθρο 5, στις παραγράφους 1 και 2 αναφέρεται η ίση συμμετοχή όλων των ανθρώπων που βρίσκονται στην Ελληνική επικράτεια σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής της χώρας και επίσης και ότι όλοι θα πρέπει να απολαμβάνουν την ελευθερία τους χωρίς διακρίσεις. Στο άρθρο 21, στην 3η παράγραφο αναφέρεται ότι το κράτος είναι υπεύθυνο για την υγεία των πολιτών και την προστασία της νεότητας, του γήρατος, της αναπηρίας και της περίθαλψης των απόρων, και έτσι εξασφαλίζεται το κοινωνικό κράτος δικαίου. Στη συνέχεια στο άρθρο 22 αναφέρεται το δικαίωμα των ατόμων με αναπηρία στην εργασία και προβλέπεται ότι απαγορεύονται διακρίσεις όσον αφορά την αμοιβή και τις συνθήκες εργασίας. Τέλος, στο άρθρο 25 το κράτος είναι υποχρεωμένο να προστατεύει τα άτομα με αναπηρία ώστε να συμμετέχουν στην πολιτική, κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ζωή (Σύνταγμα της Ελλάδος, 2019).

Συνεπώς, στο Σύνταγμα είναι κατοχυρωμένα τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία και η ίση συμμετοχή τους σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής. Στο ελληνικό κράτος υπάρχει μια σειρά από νόμους για την εκπαίδευση και την ίση συμμετοχή τους στην κοινωνία. Η νομοθεσία που αρχικά προέβλεψε συγκεκριμένα ζητήματα για τα άτομα με αναπηρία κατατέθηκε το 1981, με το νόμο 1143/81

«περί ειδικής αγωγής αγωγής, ειδικής επαγγελματικής εκπαίδευσης, απασχόλησης και κοινωνικής μέριμνας των αποκλινόντων εκ του φυσιολογικού ατόμων» με άλλες λεπτομερέστερες να ακολουθούν. Στο κεφάλαιο Ι του νόμου 1566/1985 αναφέρεται η ειδική αγωγή. Συγκεκριμένα στο Ν. 1566/1985, άρθρο 32 αναφέρονται τα εξής: «σκοπός της ειδικής αγωγής είναι η ολόπλευρη και αποτελεσματική ανάπτυξη και αξιοποίηση των δυνατοτήτων και ικανοτήτων των μαθητών, την ένταξή τους στην παραγωγική διαδικασία και την αλληλοαποδοχή τους με το κοινωνικό σύνολο». Με το νόμο 2643/1998 αναφέρεται υποχρεωτική η απασχόληση των ΑΜΕΑ σε δημόσιους ή ιδιωτικούς φορείς. Το 2000 με το νόμο 2831 εξασφαλίζεται η πλήρης πρόσβαση όλων σε κτίρια δημόσιων υπηρεσιών, σχολικά κτίρια, εμπορικούς χώρους και κτίρια που αφορούν τον χώρο της υγείας και της αλληλεγγύης. Στη συνέχεια στο νόμο 3699/2008 «Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση ατόμων με αναπηρία ή με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες» γίνεται μια αναλυτικότερη και πιο επίκαιρη προσέγγιση στην ειδική αγωγή σε σχέση με τη μέχρι τότε υπάρχουσα νομοθεσία. Συγκεκριμένα στο Ν. 3699/2008, άρθρο 1 αναφέρονται τα εξής: «Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση (ΕΑΕ) είναι το σύνολο των παρεχόμενων εκπαιδευτικών υπηρεσιών στους μαθητές με αναπηρία και διαπιστωμένες ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες ή στους μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Η πολιτεία δεσμεύεται να κατοχυρώνει και να αναβαθμίζει διαρκώς τον υποχρεωτικό χαρακτήρα της ειδικής αγωγής και εκπαίδευσης ως αναπόσπαστο μέρος της υποχρεωτικής και δωρεάν δημόσιας παιδείας και να μεριμνά για την παροχή δωρεάν δημόσιας ειδικής αγωγής και εκπαίδευσης στους αναπήρους όλων των ηλικιών και για όλα τα στάδια και τις εκπαιδευτικές βαθμίδες. Δεσμεύεται επίσης να διασφαλίζει σε όλους τους πολίτες με αναπηρία και διαπιστωμένες ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, ίσες ευκαιρίες για πλήρη συμμετοχή και συνεισφορά στην κοινωνία, ανεξάρτητη διαβίωση, οικονομική αυτάρκεια και αυτονομία, με πλήρη κατοχύρωση των δικαιωμάτων τους στη μόρφωση και στην κοινωνική και επαγγελματική ένταξη.

Η πολιτεία αλλά και όλες οι υπηρεσίες και οι λειτουργοί του Κράτους οφείλουν να αναγνωρίζουν την αναπηρία ως μέρος της ανθρώπινης ύπαρξης αλλά και ως ένα σύνθετο κοινωνικό και πολιτικό φαινόμενο και σε κάθε

περίπτωση να αποτρέπουν τον υποβιβασμό των δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρία στη συμμετοχή ή στη συνεισφορά τους στην κοινωνική ζωή.» Η συγκεκριμένη νομοθεσία προωθεί την σφαιρική ανάπτυξη των μαθητών με και χωρίς αναπηρία, την ένταξή τους στην εκπαίδευση, στην κοινωνική και επαγγελματική ζωή. Επίσης, όσον αφορά την ανώτατη εκπαίδευση το Υπουργείο Παιδείας αναθέτει σε σχολές και τμήματα Α.Ε.Ι. την ανάπτυξη προτύπων αξιολόγησης και εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Ο Νόμος 4415/2016 αφορά τη λειτουργία των δομών ειδικής εκπαίδευσης, τον εξοπλισμό και τη στελέχωσή τους.

Το 1998 με το Νόμο 2667/1998 συστάθηκε η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ), η οποία αποτελεί ανεξάρτητο συμβουλευτικό όργανο και δρα σύμφωνα με τις αρχές και τους κανόνες των Ηνωμένων Εθνών. Το διάστημα 2007- 2017 η ΕΕΔΑ πραγματοποίησε δηλώσεις προς το ελληνικό κράτος με σκοπό την εφαρμογή των θεσμικά κατοχυρωμένων αρχών της Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης, ώστε η Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση να μην αποτελεί μια εθνική πολιτική, αλλά να επιτευχθεί ένα σχολικό περιβάλλον ίσων ευκαιριών, χωρίς διακρίσεις. Η Ελλάδα δεν έχει συμμορφωθεί με τα διεθνή κείμενα , καθώς διαπιστώνεται κίνδυνος ύπαρξης διακρίσεων, αδυναμία πλήρους ένταξης των ΑΜΕΑ σε σχολικό περιβάλλον λόγω ελλείψεων προσωπικού και εξοπλισμού, αδυναμία κάλυψης των αναγκών εξαιτίας της οικονομικής κρίσης και απουσία εθνικής βάσης δεδομένων. Θα πρέπει να δημιουργηθεί ένα πλαίσιο όπου θα εφαρμόζεται πλήρως το δικαίωμα στην εκπαίδευση για όλους και θα εξασφαλίζει την εφαρμογή της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες (ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ, 2018).

4.2.5. Η Ανώτατη Εκπαίδευση στον ελληνικό χώρο

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω στο άρθρο 21 του Συντάγματος της Ελλάδας αναφέρεται ότι: *«τα άτομα με Αναπηρίες έχουν δικαίωμα να απολαμβάνουν μέτρων που εξασφαλίζουν την αυτονομία, την επαγγελματική ένταξη και τη συμμετοχή τους στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της*

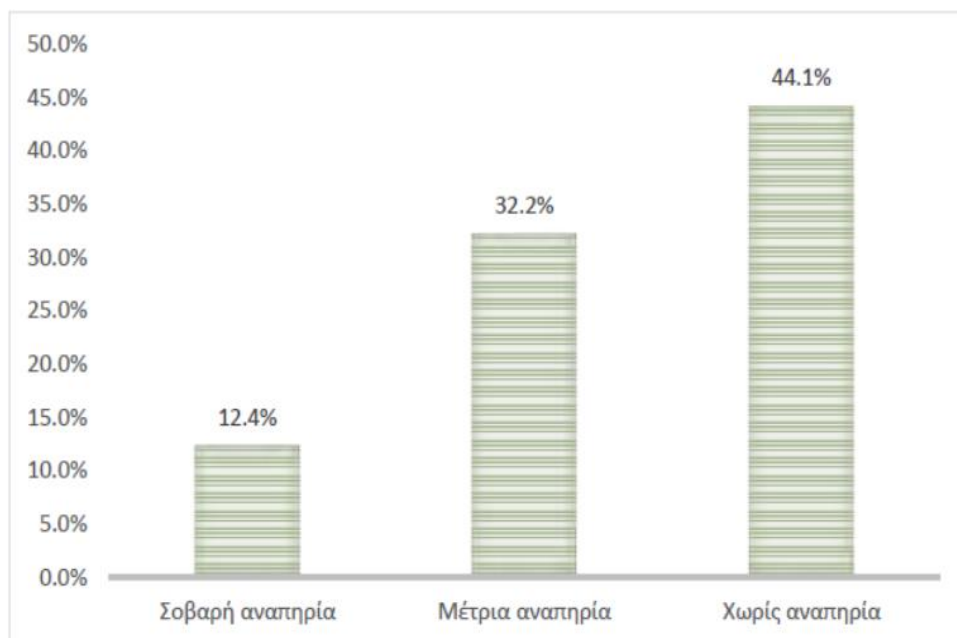
χώρας» (Σύνταγμα της Ελλάδος, 2019). Με τη νομοθεσία το 1985 διαφαίνονται τα πρώτα ψήγματα εδραίωσης και πρόνοιας του χώρου της Ειδικής Αγωγής. Με εγκύκλιο το 2006 το Υπουργείο Παιδείας συστήνει στα Ανώτερα και Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα να φροντίζουν ώστε οι φοιτητές με αναπηρία να ενημερώνονται για τα θέματα σπουδών και οι χώροι πρόσβασης, όπως και οι διαδικασίες εξέτασης να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των φοιτητών αυτών. Στο Νόμο 3549/2007 προβλέπεται στα τμήματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης η δημιουργία υπηρεσίας με σκοπό την υποστήριξη των φοιτητών, ειδικότερα των φοιτητών με αναπηρία, για την ομαλή μετάβασή τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και την αντιμετώπιση δυσκολιών κατά την περάτωση των σπουδών τους. Το 2008 με το νόμο «Ειδική αγωγή και εκπαίδευση ατόμων με αναπηρία ή με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες» γίνεται εκτενέστερη αναφορά στις δομές και στον τρόπο εφαρμογής της Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης στην Ελλάδα και η παροχή ίσων ευκαιριών στην εκπαίδευση και επαγγελματική αποκατάσταση. Σχετικά με το ζήτημα της δυσλεξίας, με παλαιότερη εγκύκλιο (Φ142/Β3/7104/19-12-1990) αναφέρεται ότι *«οι δυσλεξικοί μαθητές πρέπει να εξετάζονται προφορικά στις τμηματικές και πτυχιακές εξετάσεις, ενώ με το νόμο 3699/2008 η δυσλεξία αναγνωρίστηκε επίσημα ως αναπηρία»*. Οι μαθητές δηλαδή που έχουν διάγνωση από το κράτος τους δίνεται η δυνατότητα προφορικής εξέτασης για να εισαχθούν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Ωστόσο, και σε αυτόν τον νόμο δεν γίνεται περαιτέρω αναφορά για το χώρο της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης.

Στο νόμο 4009/2011 στο άρθρο 9, παρ. 10 όσον αφορά την ισότιμη πρόσβαση όλων των φοιτητών χωρίς διακρίσεις από το φύλο, την αναπηρία ή άλλα χαρακτηριστικά, η Κοσμητεία του Ιδρύματος Ανώτατης Εκπαίδευσης έχει την αρμοδιότητα. Στο άρθρο 33, παρ. 8 αναφέρεται ειδική διάταξη σχετικά με την προφορική εξέταση φοιτητών που έχουν αποδεδειγμένη δυσλεξία, πριν την εισαγωγή τους στο ίδρυμα. Στο άρθρο 36, παρ. 1β αναφέρεται ότι η πρακτική άσκηση, οι προϋποθέσεις και η ειδική μέριμνα για τη διευκόλυνση φοιτητών με αναπηρία ώστε να πραγματοποιείται ισότιμα όπως πράττουν όλοι οι υπόλοιποι φοιτητές ορίζονται από το ίδρυμα φοίτησής τους. Στον συγκεκριμένο νόμο σχετικά με την τριτοβάθμια εκπαίδευση αναφέρεται η σύσταση και η λειτουργία

υπηρεσίας υποστήριξης φοιτητών με σκοπό την υποστήριξη για την ομαλή μετάβασή τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση καθώς και την περάτωση των σπουδών τους. Με σχετική νομοθεσία το 2013 το 5% επί του αριθμού των εισακτέων ανά ακαδημαϊκό έτος μπορούν να εισαχθούν άτομα που εμπίπτουν στην κατηγορία των ειδικών διατάξεων σύμφωνα με το άρθρο 39 παρ. 24. Τέλος, προτείνεται από την Ευρωπαϊκή Ένωση, το 5% των εισακτέων φοιτητών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση να αποτελούν φοιτητές με αναπηρία, οι οποίοι θα εισάγονται χωρίς εξετάσεις (Νόμος 4547/2018).

Στο παρακάτω γράφημα φαίνεται το ποσοστό των πτυχιούχων Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Τα άτομα χωρίς αναπηρία κατέχουν το υψηλότερο ποσοστό (44,1%) και όσο αυξάνεται η αναπηρία τόσο μειώνεται το ποσοστό των πτυχιούχων.

Διάγραμμα 10: Ποσοστό ατόμων ηλικίας 30- 34 ετών, πτυχιούχων Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (2019)

Πηγή: Παρατηρητήριο Θεμάτων Αναπηρίας (2020)

Σύνοψη

Καθώς εξελίσσεται η κοινωνία δίνεται περισσότερη έμφαση και στα ανθρώπινα δικαιώματα. Γίνονται προσπάθειες αλλαγής της εκπαίδευσης και της κοινωνίας σε μια συμπεριληπτική κοινωνία όπου όλοι θα έχουν θέση και θα μπορούν να εκπαιδεύονται με τον τρόπο που τους αρμόζει. Σε αυτόν τον άξονα κινούνται τα διεθνή και εθνικά κείμενα. Στον ευρωπαϊκό αλλά και εθνικό χώρο οι αλλαγές σε επίπεδο πολιτικών αποφάσεων κινούνται σε αυτό τον άξονα. Ακολουθούνται οι αρχές των κειμένων του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία. Όπως φαίνεται από την ανασκόπηση η αλλαγή αυτή έχει μια μακρά πορεία και συνεχώς εξελίσσεται. Στην τριτοβάθμια εκπαίδευση αυτές οι αλλαγές άρχισαν να γίνονται αργότερα σε σχέση με τις υπόλοιπες βαθμίδες εκπαίδευσης και με αργή πρόοδο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Απασχόληση ατόμων με αναπηρία

“Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα των ατόμων με αναπηρία να εργάζονται ισότιμα με άλλους. Αυτό περιλαμβάνει το δικαίωμα στην ευκαιρία να αποκτήσουν τα προς το ζην από την εργασία ελεύθερα επιλεγμένα ή αποδεκτά σε αγορά εργασίας και σε ένα εργασιακό περιβάλλον που είναι ανοιχτό, χωρίς αποκλεισμούς και προσβάσιμο σε άτομα με αναπηρία.”

Convention on the Rights of Persons with Disabilities , UN (2006)

Εισαγωγή

Η πρόσβαση στην αγορά εργασίας αποτελεί προϋπόθεση για την ένταξη ενός ατόμου στην κοινωνία και την αυτόνομη διαβίωσή του. Τα άτομα με αναπηρίες όμως, είναι πολύ πιθανό να αδυνατούν να έχουν πρόσβαση στην αγορά εργασίας και κατ' επέκταση η επαγγελματική αποκατάστασή τους εμφανίζεται να εκπίπτει σε σχέση με τον βαθμό που αποκαθίσταται επαγγελματικά ο πληθυσμός χωρίς κάποια αναπηρία. Συχνά, επίσης, παρατηρείται να παραμένουν άνεργοι ή ακόμα και όσοι εργάζονται να αμείβονται πολύ χαμηλότερα (Magoulis & Trichoroulou, 2012). Στο παρόν κεφάλαιο θα μελετηθεί η σημασία της συμμετοχής των ατόμων στην αγορά εργασίας, το διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό θεσμικό πλαίσιο καθώς και θα επιχειρηθεί να παρουσιαστεί η υπάρχουσα κατάσταση με βάση τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία.

5.1.Η σημασία συμμετοχής στην εργασία και την απασχόληση

Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο υπάρχουν διαφοροποιήσεις ανά χώρα όσον αφορά τον ορισμό της αναπηρίας και την ερμηνεία του στατιστικού ορισμού για τα ΑμεΑ και κατ' επέκταση δεν μπορούν να διεξαχθούν συγκριτικές έρευνες ώστε να παραχθούν τα αντίστοιχα συμπεράσματα (Αδάμ, 2012). Επίσης, σύμφωνα με την ίδια, την ακριβέστερη εικόνα δυσχεραίνει το γεγονός ότι δεν υπάρχει βάση δεδομένων για όλες τις χώρες και όταν υπάρχει τα στοιχεία δεν είναι πάντοτε συγκρίσιμα. Ένα ακόμα γεγονός που καθιστά δυσκολότερη την έρευνα στο ζήτημα που μελετάται είναι η σύγχυση που υπάρχει γύρω από τους ορισμούς των μορφών απασχόλησης ατόμων με αναπηρία. Στην προστατευμένη απασχόληση (employment) τα άτομα με αναπηρία τοποθετούνται κατά κύριο λόγο ομαδικά σε θέσεις εργασίας, ενώ στην υποστηριζόμενη ατομικά, οι όροι όμως αυτοί δεν είναι κοινοί σε όλες τις χώρες της ΕΕ (Λογαράς, 2013).

Κατά τη διαδικασία της ολοκλήρωσης της προσωπικότητας ενός ατόμου σημαντικό ρόλο παίζει και η επαγγελματική αποκατάσταση. Η απασχόληση προσφέρει οικονομική αυτονομία και συμβάλλει στην ευημερία και την ποιότητα ζωής των ατόμων με αναπηρία (Jahoda et al, 2008). Η πρόσβαση στην εργασία και η ευκαιρία για επιτυχία σύμφωνα με έρευνες μπορεί να συσχετιστεί με καλή σωματική και ψυχική υγεία (Bond & Drake, 2012).

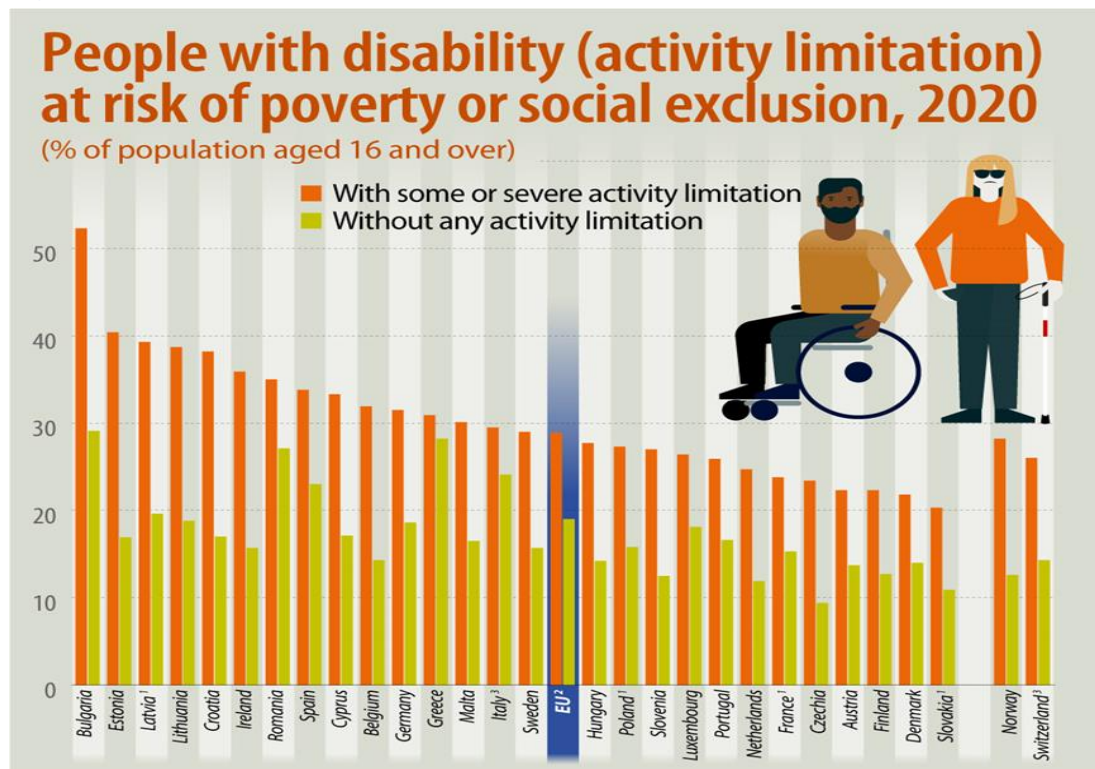
Η επαγγελματική αποκατάσταση αποτελεί τρόπο καταπολέμησης των κοινωνικών στερεοτύπων που θέλουν τα άτομα με αναπηρία να μην επιτυγχάνουν στην επαγγελματική ζωή. Όλοι οι άνθρωποι χρειάζονται υποστήριξη για την ανάπτυξή τους, η προσβασιμότητα στο δημόσιο βίο και τον εργασιακό χώρο για τα άτομα με αναπηρία αντιπροσωπεύει ένα σημαντικό μηχανισμό για την ελευθερία των κινήσεών τους (Banu, 2018). Όπως επίσης υποστηρίζουν οι Margin, Marlini & Nicolotti (2019) η απασχόληση είναι ένα κρίσιμο ζήτημα για τους νέους με ειδικές ανάγκες κατά τη μετάβασή τους στην ενήλικη ζωή, καθώς μπορεί να είναι ο τρόπος για μια δικαιότερη μεταχείριση και ένταξη στην κοινωνία και ο δρόμος για αυτόνομη διαβίωση. Κάτι αντίστοιχο

συμβαίνει σε όσους έχουν αποκτήσει κάποιο πτυχίο. Η μετάβασή τους στο εργατικό δυναμικό και η απόκτηση θέσης εργασίας από τα άτομα που έχουν αποκτήσει πτυχίο θεωρείται απόδειξη της ομαλής μετάβασής τους στη ζωή (Magrin et al., 2019). Η πρόσβαση των ατόμων με αναπηρία στην τριτοβάθμια εκπαίδευση τους προσφέρει τη δυνατότητα να αποκτήσουν ευκολότερη πρόσβαση στην αγορά εργασίας και κατ' επέκταση είναι ένας τρόπος να ξεπεράσουν πολλές δυσκολίες με τις οποίες μπορεί να βρεθούν αντιμέτωποι.

Δυστυχώς τα άτομα με αναπηρία διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να βρεθούν εκτός της αγοράς εργασίας, καθώς εμφανίζουν χαμηλότερα ποσοστά απασχόλησης και υψηλότερο κίνδυνο να διαβιούν στα όρια της φτώχειας (Echarti et al, 2020)- διάγραμμα 11. Υπάρχει κίνδυνος να βρεθούν σε δύσκολες συνθήκες διαβίωσης καθώς αντιμετωπίζουν περισσότερες δυσκολίες στην εύρεση εργασίας. Σύμφωνα με στοιχεία το 24,1% του πληθυσμού της ΕΕ κατατάσσονται στην κατηγορία των ΑμεΑ, με ήπιες έως πιο σοβαρές μορφές (Διάγραμμα 11).

Διάγραμμα 11: Άτομα με αναπηρία στο όριο της φτώχειας ή του κοινωνικού αποκλεισμού (2020)

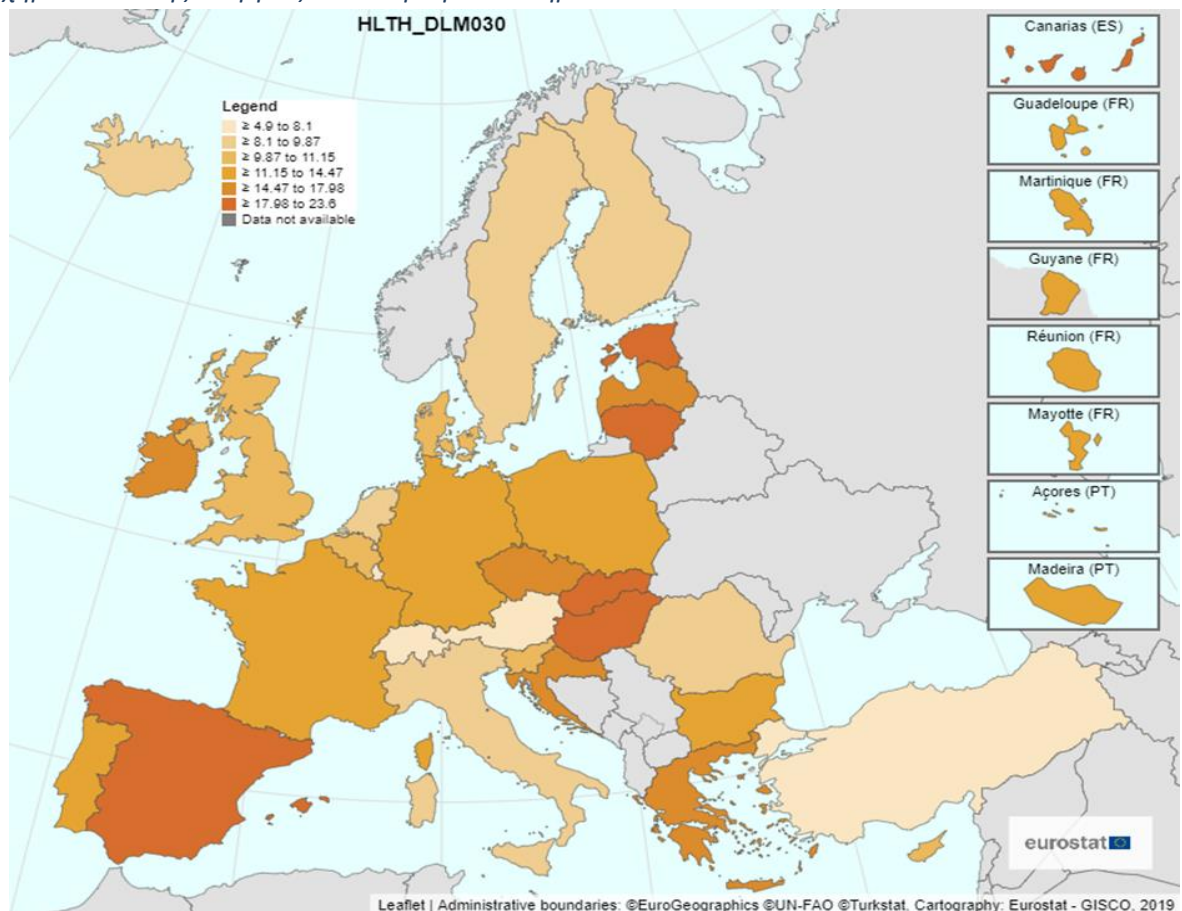

1) Provisional data
2) Estimated
3) 2019 data

Πηγή: Eurostat (2021)

Το ποσοστό ανεργίας στα άτομα αυτά είναι δυο φορές υψηλότερο σε σύγκριση με τα άτομα χωρίς κάποια αναπηρία, ενώ το ποσοστό των ΑμεΑ που διαβιεί σε συνθήκες φτώχειας είναι 70% υψηλότερο από τον μέσο όρο του πληθυσμού, ενώ ταυτόχρονα τα ποσοστά απασχόλησης να είναι χαμηλά (Βαυ, 2018). Όπως φαίνεται στο σχήμα 5 η ανεργία στα άτομα με αναπηρία σε κάποιες ευρωπαϊκές χώρες είναι αρκετά υψηλή, φτάνει έως το 23%. Σύμφωνα με έρευνα που διεξήχθη από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία το 2002 το 18,2% του ελληνικού πληθυσμού αντιμετωπίζει κάποιο πρόβλημα υγείας ή αναπηρία και από αυτό το ποσοστό το 8,9% δηλώνει άνεργο έναντι 9,6% του γενικού πληθυσμού (ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2002). Οι υψηλοί δείκτες αποκλεισμού από την εργασία σχετίζονται άμεσα με την αναπηρία ή και τα προβλήματα υγείας.

Σχήμα 4: Δείκτης ανεργίας στα άτομα με αναπηρία

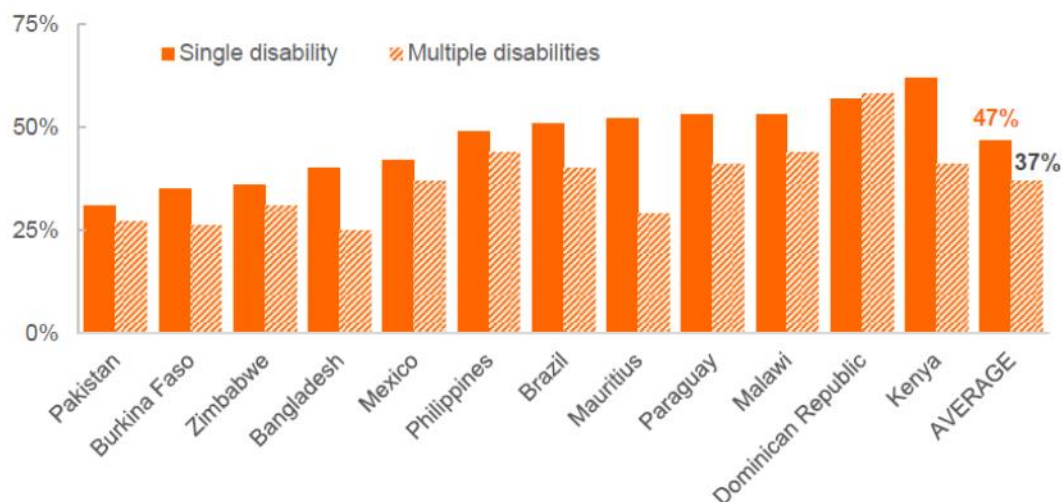

Πηγή: Eurostat (2011)

Ωστόσο, η αξιοπρέπεια ενός ατόμου δεν θα πρέπει να καθορίζεται με βάση το καθεστώς απασχόλησής του στην αγορά εργασίας όταν αυτό το άτομο αδυνατεί να εργαστεί λόγω αναπηρίας (Chordiya, 2022). Καθίσταται σαφές πόσο σημαντικό είναι να παρέχεται πρόσβαση στην αγορά εργασίας για τα άτομα με αναπηρία. Η απασχόληση και η αξιοπρεπής εργασία αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για την ευημερία και την αξιοπρέπεια και είναι ο δρόμος ώστε να σπάσει ο φαύλος κύκλος της φτώχειας και της περιθωριοποίησης.

Το επάγγελμα που θα επιλέξουν οι νέοι με αναπηρία σχετίζεται άμεσα με τον τύπο και τον βαθμό αναπηρίας τους, οι δυσκολίες όμως όσον αφορά την επαγγελματική αποκατάστασή τους σχετίζονται με προκαταλήψεις και στερεότυπα που υπάρχουν στο κοινωνικό σύνολο όπως και σε λανθασμένες αντιλήψεις που φέρουν οι εργοδότες (Hevnard & Orlansky, 2011, p. 691). Τα άτομα με πολλαπλές αναπηρίες φαίνεται να εμφανίζουν χαμηλότερα ποσοστά απασχόλησης σε σχέση με τα άτομα με μεμονωμένη αναπηρία. Σε έρευνα των Ηνωμένων Εθνών, όπως φαίνεται στο διάγραμμα 12, από τα δεδομένα 12 χωρών στο διάστημα 2002- 2004 φάνηκε ότι σε όλες τις χώρες, εκτός από μία, το ποσοστό απασχόλησης των ατόμων με πολλαπλές αναπηρίες ήταν χαμηλότερο σε σχέση με τα άτομα με μεμονωμένες αναπηρίες (UN, 2019).

Διάγραμμα 12: Ποσοστά απασχόλησης ατόμων 16- 60 ετών με μεμονωμένη και πολλαπλές αναπηρίες (έτη 2002- 2004)

Πηγή: UN (2019)

Το επαγγελματικό δυναμικό των ατόμων με αναπηρία συχνά παραμένει αναξιοποίητο λόγω των εσφαλμένων αντιλήψεων σχετικά με τις ικανότητές τους, των αρνητικών κοινωνικών στάσεων, τη μη ύπαρξη κέντρων ανάπτυξης επαγγελματικών δεξιοτήτων και υπηρεσιών εύρεσης εργασίας και εξαιτίας της αδυναμίας πρόσβασης στους χώρους εργασίας (UN, 2019). Η αποκατάσταση των ατόμων με αναπηρία καθίσταται δύσκολη είτε λόγω έλλειψης κατάλληλων υποδομών στους χώρους εργασίας είτε λόγω παγιωμένων πεποιθήσεων σχετικά με τη δυσκολία τους να βρουν εργασία και των εργοδοτών για την παραγωγικότητά τους, γεγονός που οδηγεί στην αποχή από τη διαδικασία εύρεσης εργασίας καθώς θεωρούν ότι θα απορριφθούν ή θα απασχοληθούν σε θέσεις μειωμένου ωραρίου και δεν θέλουν να διακοπεί το επίδομα αναπηρίας που χορηγείται από το κράτος (Παυλίδου). Πράγματι, σε έρευνα που διεξήχθη στο Ηνωμένο βασίλειο προέκυψε ότι τα άτομα με αναπηρία αντιμετώπιζαν πιο συχνά διακρίσεις στο χώρο εργασίας, εκφοβισμό και άνιση μεταχείριση (27%) σε σχέση με τα άτομα χωρίς αναπηρία όπου το αντίστοιχο ποσοστό ήταν στο 17% (Coleman et al., 2013). Παρά το γεγονός ότι η συμπερίληψη των ατόμων με αναπηρία στο χώρο εργασίας μπορεί να προσφέρει ένα ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στους εργοδότες καθώς είναι πιο κοντά στην έννοια της ένταξης

(Austin & Pisano, 2017). Υπάρχουν οφέλη από την πρόσληψη ατόμων με αναπηρία, όπως η αύξηση των κερδών της επιχείρησης, η ανάπτυξη της κουλτούρας χωρίς αποκλεισμούς (Lindsay et al., 2018) και αρκετά αναφερόμενα οφέλη ειδικά για τον πληθυσμό με νοητικές και αναπτυξιακές διαταραχές, όπως η ανάπτυξη περαιτέρω των δεξιοτήτων και η απόκτηση της ηθικής της εργασίας. Συνεπώς, είναι σημαντικό αφενός οι εργοδότες να ενημερωθούν για τα οφέλη της εργασίας χωρίς αποκλεισμούς, αφετέρου να εκτεθούν σε στρατηγικές που ήταν επιτυχείς βοηθώντας τους οργανισμούς να προσλαμβάνουν και να διατηρούν στην εργασία άτομα με αναπτυξιακές διαταραχές (Heron et al., 2020).

Λαμβάνοντας υπόψη τις προκλήσεις που τίθενται τον 21^ο αιώνα στον εργασιακό χώρο εξαιτίας της εξάπλωσης της τεχνολογίας και της παγκοσμιοποίησης αποτελεί σημαντικό παράγοντα ευημερίας η πλήρης πρόσβαση στην αγορά εργασίας για όλους. Τα άτομα με αναπηρία είναι περισσότερο ευάλωτα σε σχέση με άλλες ομάδες πληθυσμού στις φάσεις οικονομικού κύκλου, καθώς σε περιόδους οικονομικής ύφεσης αποτελούν τις πρώτες ομάδες που επηρεάζονται αρνητικά, ενώ σε κατάσταση οικονομικής άνθησης αποτελούν μια από τις τελευταίες ομάδες που εισάγονται στην παραγωγική διαδικασία (Burchardt, 2000).

Ειδικότερα, οι αλλαγές στην αγορά εργασίας, όπως η άνοδος του παγκόσμιου ανταγωνισμού και η διαρθρωτική ανεργία οδήγησαν σε μεγαλύτερη ευελιξία στον εργασιακό χώρο με αποτέλεσμα την εξάπλωση μη τυποποιημένων μορφών απασχόλησης και την αύξηση των εναλλακτικών ρυθμίσεων εργασίας (Katz & Krueger, 2017). Η αύξηση των συμβάσεων προσωρινής εργασίας αυξήθηκαν κατά 25% στα κράτη μέλη της ΕΕ από το 2001- 2012 και συνεχίζουν την αυξητική πορεία, γεγονός που απαιτεί μεγαλύτερα επίπεδα προσαρμοστικότητας από την πλευρά των εργαζομένων αλλά και των εργοδοτών καθώς πρέπει να αναπτύσσουν συνεχώς τις επαγγελματικές τους δεξιότητες ώστε να ανταπεξέλθουν σε μια ασταθή και πολύπλοκη αγορά εργασίας (De Vos et al., 2020; Margin et al., 2019). Διαμορφώνεται έτσι ένα πλαίσιο πιο ανταγωνιστικό και απαιτητικό με περισσότερα εμπόδια, τα οποία καλούνται οι

υποψήφιοι εργαζόμενοι με αναπηρία να αντιπαρέλθουν. Αυτό το πρόβλημα επιχειρεί να βελτιώσει και να επιλύσει ακόμα η Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία του ΟΗΕ από το 2006 που απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω αναπηρίας στην απασχόληση και προωθεί ίσες εκπαιδευτικές και επαγγελματικές ευκαιρίες για όλους.

5.2. Διεθνές θεσμικό πλαίσιο

Δεδομένου ότι η πρόσβαση στην αγορά εργασίας είναι αναφαίρετο δικαίωμα όλων των ανθρώπων και παράγοντας κοινωνικής ένταξης και ευημερίας, όπως αναφέρθηκε αναλυτικότερα παραπάνω, έχουν γίνει αρκετές ενέργειες σε διεθνές επίπεδο προς αυτήν την κατεύθυνση. Έχουν συνταχθεί και επικυρωθεί αρκετά κείμενα που αφορούν τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία στον εργασιακό τομέα. Το 1983 η Γενική Διάσκεψη του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας λαμβάνοντας υπόψη τα Διεθνή Πρότυπα για τη Σύσταση Επαγγελματικής Αποκατάστασης ΑμεΑ (1955), τη Σύσταση Ανάπτυξης Ανθρώπινου Δυναμικού (1975) και την διαμόρφωση ενός ολοκληρωμένου Παγκόσμιου προγράμματος Δράσης για τα Άτομα με Αναπηρία που παρέχει αποτελεσματικά μέτρα σε διεθνές και εθνικό επίπεδο για την υλοποίηση των στόχων της πλήρους συμμετοχής των ατόμων με αναπηρία στην κοινωνική ζωή και την ανάπτυξη της ισότητας κατοχυρώνει τη Σύμβαση Επαγγελματικής Αποκατάστασης και Απασχόλησης για τα άτομα με αναπηρία (ILO, 1983). Η Σύμβαση αυτή, ακολουθούμενη από τη Σύσταση του Διεθνούς Οργανισμού Ανάπτυξης για την Επαγγελματική Αποκατάσταση και Απασχόληση ΑμεΑ (αρ.168) απαιτεί από τα κράτη μέλη να διαμορφώνουν, να εφαρμόζουν και να επανεξετάζουν ανά τακτά χρονικά διαστήματα μια εθνική πολιτική για την επαγγελματική αποκατάσταση και απασχόληση των ατόμων με αναπηρία (UN, 2019).

Το δικαίωμα στην αξιοπρεπή εργασιακή απασχόληση κατοχυρώνεται ρητά αργότερα, στο άρθρο 27 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με

Αναπηρία (CRPD) του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών το 2006. Το άρθρο 27 αναγνωρίζει το δικαίωμα των ατόμων με αναπηρία στην ελεύθερη και ισότιμη επιλογή, συγκριτικά με το υπόλοιπο εργατικό δυναμικό, της εργασίας τους σε ένα προσβάσιμο εργασιακό περιβάλλον. Για αυτούς τους λόγους απαγορεύονται οι διακρίσεις λόγω αναπηρίας σε όλες τις μορφές απασχόλησης. Η διάταξη αυτή αφορά τα άτομα που γεννήθηκαν με αναπηρία είτε απέκτησαν κατά την πορεία της ζωής τους. Τα κράτη οφείλουν να προστατεύουν και να κατοχυρώνουν το δικαίωμα των ατόμων να ασκούν της εργασία τους και να διασφαλίζουν ότι δεν υφίστανται καταναγκαστική εργασία. Το άρθρο 27 επίσης αναφέρει ότι τα άτομα με αναπηρία θα πρέπει να έχουν πρόσβαση στην ανοιχτή αγορά εργασίας, σε όλες τις μορφές εργασίας, ανεξάρτητα από την αναπηρία τους, και να μην απασχολούνται σε προστατευμένα περιβάλλοντα (UN, 2006).

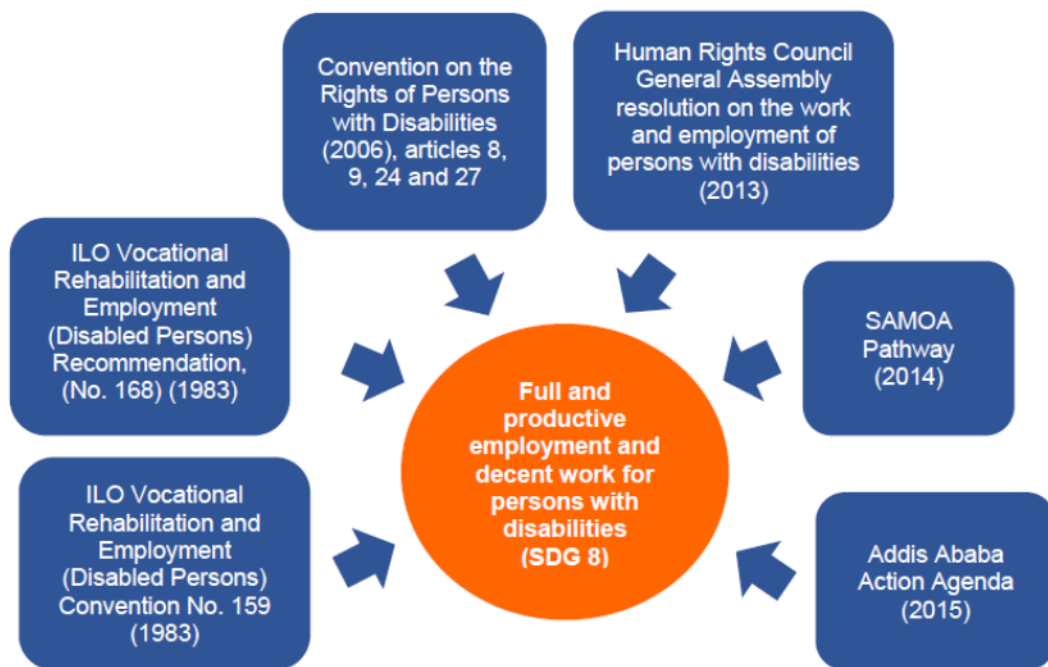
Το 2013 η Γενική Συνέλευση του Συμβουλίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων ενέκρινε ψήφισμα που επικεντρώνεται στην απασχόληση των ατόμων με αναπηρία. Τα συμβαλλόμενα κράτη καλούνται να διασφαλίσουν ότι τα άτομα με αναπηρία μπορούν να απολαμβάνουν πλήρως το δικαίωμα στην εργασία ισάξια με άλλους και ζητά να ληφθούν μέτρα για την απαγόρευση των διακρίσεων, την αύξηση της απασχόλησης, την προώθηση της επιχειρηματικότητας, την απομάκρυνση των φραγμών που εμποδίζουν την πρόσβαση των ατόμων με αναπηρία στην αγορά εργασίας και την προσαρμογή τους.

Στο Συνέδριο της SAMOA (2014) τονίζονται τα υψηλά ποσοστά ανεργίας που εντοπίζονται στα άτομα με αναπηρία και ως στόχοι τίθενται η ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας και των επαγγελματικών τους δεξιοτήτων. Δεδομένου ότι ο τουριστικός τομέας αποτελεί σημαντικό οικονομικό τομέα ανάπτυξης, στο συνέδριο της SAMOA παρατηρείται ότι πρέπει να ενισχυθούν οι ευκαιρίες απασχόλησης ΑμεΑ στον τουριστικό τομέα (UN, 2019).

Το 2015 το πρόγραμμα δράσης που έλαβε χώρα στην πρωτεύουσα της Αιθιοπίας, Addis Ababa, προωθεί την παροχή ίσων ευκαιριών απασχόλησης για όλους. Ενθαρρύνει συγκεκριμένα, την πλήρη και ισότιμη συμμετοχή ανδρών, γυναικών και ατόμων με αναπηρία στην επίσημη αγορά εργασίας (UN, 2019).

Όλες αυτές οι διακηρύξεις συνέβαλαν στη διαμόρφωση του Στόχου 8 (πλήρης απασχόληση και αξιοπρεπής εργασία για όλους) των Ηνωμένων Εθνών της Ατζέντας 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, όπως αποτυπώνεται στο Σχήμα 4.

Σχήμα 5: Διεθνές θεσμικό πλαίσιο για την επίτευξη του Στόχου 8

Πηγή: UN (2019)

Ο στόχος 8 της Ατζέντας 2030 του ΟΗΕ για Βιώσιμη Ανάπτυξη, αφορά την βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη, την πλήρη και αξιοπρεπή εργασία για όλους, χωρίς αποκλεισμούς, καθώς αναφέρεται ρητά και στα άτομα με αναπηρία. Η αξιοπρεπής εργασία και απασχόληση είναι απαραίτητα στοιχεία για την ευημερία και την αξιοπρέπεια όλων, συμπεριλαμβανομένων των ατόμων με αναπηρία. Σύμφωνα με τον Στόχο 8 η ικανότητα εργασίας έχει θετικό αντίκτυπο στην κοινωνική ένταξη και την ποιότητα ζωής και μέχρι το 2030 θα πρέπει να έχει επιτευχθεί πλήρης και παραγωγική απασχόληση και αξιοπρεπής εργασία για

όλους, άνδρες και γυναίκες, συμπεριλαμβανομένων των ατόμων με αναπηρία, και ίση αμοιβή εργασίας.

5.3.Ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο έχουν θεσμοθετηθεί διάφορα νομοθετικά έγγραφα και στρατηγικές για τη ρύθμιση και την προώθηση της πλήρους και ενεργού ένταξης των ατόμων με αναπηρία στην αγορά εργασίας. Κάποια από τα σημαντικότερα έγγραφα είναι ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, η Συνθήκη του Άμστερνταμ, ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (1998), η Συνθήκη για τη λειτουργία της ΕΕ, η Ευρωπαϊκή Στρατηγική 2010 - 2020 για τα Άτομα με Αναπηρία, η Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Απασχόληση (1997) και η Οδηγία 2000/78 / ΕΚ του Συμβουλίου της 27^{ης} Νοεμβρίου 2000 για τη θέσπιση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία.

Στον Ευρωπαϊκό Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων των εργαζομένων (1989) αναφέρεται ότι κάθε άτομο έχει δικαίωμα στην επαγγελματική εκπαίδευση και αποκατάσταση ανεξάρτητα από τη φύση της αναπηρίας του (Λογαράς, σελ. 100). Στον Ευρωπαϊκό Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων κατοχυρώνονται τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία στην ανεξαρτησία, την κοινωνική ενσωμάτωση και τη συμμετοχή στη ζωή της κοινότητας. Στη Συνθήκη του Άμστερνταμ το 1997 αναγνωρίστηκε η συμπερίληψη των ατόμων με Αναπηρία από τα ευρωπαϊκά όργανα και θεσμοθετήθηκε διαδικασία για την καταπολέμηση των διακρίσεων.

Η Οδηγία απαγορεύει τις διακρίσεις στον τομέα της απασχόλησης, προβλέπει την εφαρμογή προσαρμογών προκειμένου τα άτομα με αναπηρία να έχουν πρόσβαση στην αγορά εργασίας και τέλος την επιβολή κυρώσεων στα κράτη μέλη που δεν συμμορφώνονται. Ένα ακόμα θετικό στοιχείο της Οδηγίας είναι ότι το πεδίο εφαρμογής είναι ευρύ και αφορά τόσο το δημόσιο όσο και τον

ιδιωτικό τομέα και όλες τις μορφές απασχόλησης και είδη επαγγελματικού προσανατολισμού (Λογαράς, σ.101).

Η Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Αναπηρία 2010 - 2020 αποτέλεσε δέσμευση για μια Ευρώπη χωρίς φραγμούς. Κύριος στόχος ήταν τα άτομα με αναπηρία να έχουν τη δυνατότητα να έχουν πλήρη δικαιώματα και να επωφελούνται από τη συμμετοχή στην οικονομική και κοινωνική ζωή μέσω της ενιαίας αγοράς (Banu, 2018). Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει προσδιορίσει οκτώ βασικούς τομείς δράσεις για να επιτευχθεί η κοινωνία ίσων πολιτών. Η προσβασιμότητα, η συμμετοχή, η ισότητα, η απασχόληση, η εκπαίδευση και κατάρτιση, η κοινωνική προστασία, η υγεία και η εξωτερική δράση αποτελούν τους τομείς αυτούς (Banu, 2018). Στόχος της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Αναπηρία είναι η αύξηση των απασχόλησης των ατόμων με αναπηρία και η μείωση των ποσοστών φτώχειας. Η ΕΕ στοχεύει στην ενίσχυση της μετάβασης των ατόμων με αναπηρία από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας, στην καταπολέμηση της τακτικής των παροχών που αποθαρρύνουν την αναζήτηση εργασίας, στην ενίσχυση των πολιτικών προς αυτή την κατεύθυνση και στην πρόσβαση στους χώρους εργασίας (Λογαράς, σ.106).

Στον ευρωπαϊκό χώρο δεν υιοθετούνται ίδιες πολιτικές σε όλα τα κράτη μέλη. Οι σκανδιναβικές χώρες υιοθετούν πολιτικές που προωθούν την παροχή ίσων ευκαιριών. Άλλες χώρες όπως η Γερμανία, η Αυστρία, η Ιταλία και η Ελλάδα προτιμούν το σύστημα ποσόστωσης αποκατάστασης αυτών των ατόμων, με αποτέλεσμα τα ποσοστά των ατόμων με αναπηρία που συμμετέχουν στην αγορά εργασίας να διαφέρουν από χώρα σε χώρα (Balazs-Foldi, 2015).

Η ένταξη των ατόμων με αναπηρία στην αγορά εργασίας αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες προκλήσεις της ΕΕ και οι πολιτικές που λαμβάνει θα πρέπει να εναρμονίζονται με αυτόν τον στόχο. Η ύπαρξη των ατόμων με αναπηρία μακριά από την αγορά εργασίας οδηγεί σε μεγάλο κόστος τις οικονομίες των χωρών (Balazs-Foldi, 2015). Στόχος της Ε.Ε. είναι να αλλάξει τον τρόπο ζωής και πολιτικής και να μετατρέψει την κοινωνία σε μια κοινωνία όπου υποστηρίζονται όλα τα μέλη της με τις αντίστοιχες πολιτικές αποφάσεις στον τομέα της εργασίας,

ώστε όλοι να έχουν εργασία που τους εξασφαλίζει την διαβίωσή τους και τα άτομα με αναπηρία να έχουν εργασία.

5.4.Εθνικό θεσμικό πλαίσιο

Στο ελληνικό Σύνταγμα το άρθρο 2 αναφέρει ότι «η εργασία αποτελεί δικαίωμα και προστατεύεται από το Κράτος, που μεριμνά για τη δημιουργία συνθηκών απασχόλησης όλων των πολιτών και για την ηθική και υλική εξύψωση του εργαζόμενου αγροτικού και αστικού πληθυσμού. Όλοι οι εργαζόμενοι, ανεξάρτητα από φύλο ή άλλη διάκριση, έχουν δικαίωμα ίσης αμοιβής για παρεχόμενη εργασία ίσης αξίας...». Εκτός από το Σύνταγμα που αναγνωρίζει το αναφαίρετο δικαίωμα όλων στην εργασία έχουν ψηφισθεί και αντίστοιχοι νόμοι για να εξασφαλιστούν τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία στον εργασιακό χώρο.

Το 2001 αναθεωρήθηκαν άρθρα του ελληνικού Συντάγματος σχετικά με τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία στην εργασία. Έτσι τα άτομα με αναπηρία μπορούν να λαμβάνουν ειδικά μέτρα από το κράτος με σκοπό την αυτόνομη διαβίωσή τους, την επαγγελματική τους ένταξη και τη συμμετοχή στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας μας. Με το Νόμο 2643/1998 προβλέπεται η προστατευόμενη απασχόληση και τοποθέτηση σε θέσεις εργασίας τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα. Θεσμοθετείται ένα σύστημα ποσόστωσης στον δημόσιο και ιδιωτικό τομέα με κριτήρια το ποσοστό αναπηρίας για τη μοριοδότηση των ενδιαφερομένων. Η διάταξη αυτή αφορά άτομα με τουλάχιστον 50% ποσοστό αναπηρίας, πνευματικής ή σωματικής και είναι γραμμένα στα μητρώα ανέργων του ΟΑΕΔ. Το 5% των θέσεων του δημοσίου παρακρατούνται ώστε να καλύπτονται από άτομα με αναπηρία εφόσον ανήκουν στην κατηγορία που έχει προσδιοριστεί ότι είναι κατάλληλη για τις συγκεκριμένες θέσεις. Υπάρχει επίσης, έμμεση μέριμνα, βάσει νόμου για όσους έχουν παιδί, σύζυγο ή αδελφό με ποσοστό αναπηρίας 67% και πάνω. Για όσους έχουν παιδί, σύζυγο ή αδελφό με νοητική υστέρηση ή αυτισμό το ελάχιστο

ποσοστό που απαιτείται είναι 50%. Τα 3/8 των θέσεων αυτών απευθύνονται στα άτομα με αναπηρία και το 1/8 σε όσους έχουν συγγενή με αναπηρία. Οι υπόλοιπες θέσεις απευθύνονται σε άλλες κοινωνικές ομάδες που χρήζουν μέριμνας όπως π.χ. πολύτεκνοι.

Ο αρμόδιος φορέας για την έκδοση των εν λόγω θέσεων είναι ο Ο.Α.Ε.Δ. . Οι φορείς του δημοσίου τομέα που προκηρύσσουν τις θέσεις είναι δημόσιες επιχειρήσεις και οργανισμοί, νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου που ανήκουν στο κράτος. Οι φορείς του ευρύτερου δημόσιου τομέα είναι οι Οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης και Κεντρική Ένωση Δήμων Ελλάδος (Κ.Ε.Δ.Ε.), οι δήμοι και οι κοινότητες. Σε αυτούς τους φορείς για τα ίδια τα άτομα με αναπηρία το ποσοστό κάλυψης των θέσεων απασχόλησης είναι 3%, ενώ για συγγενείς α' βαθμού με αναπηρία είναι 1% (Λογαράς, σ. 109). Όσον αφορά τον ιδιωτικό τομέα στις επιχειρήσεις ελληνικές ή και ξένες που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα και απασχολούν πάνω από 50 άτομα και έχουν τα τελευταία δύο χρόνια θετικό ισοζύγιο, το 2% των θέσεων που προκύπτουν προκηρύσσονται για ΑμεΑ και το 1% για όσους έχουν συγγενή α' βαθμού με αναπηρία.

Υπάρχει ειδική διάταξη για τα άτομα με προβλήματα οράσεως, όπου οι δημόσιες υπηρεσίες είναι υποχρεωμένες να προσλαμβάνουν στο 80% των θέσεων που αφορά απασχόληση σε τηλεφωνικά κέντρα αποφοίτους της σχολής εκπαίδευσης τυφλών τηλεφωνητών, (Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, 2014).

Ένα ακόμα μέτρο για την προώθηση της απασχόλησης των ατόμων με αναπηρία είναι η παροχή επιχορηγήσεων από τον ΟΑΕΔ στις εταιρείες που απασχολούν άτομα με αναπηρία και η καταβολή μέρος των δαπανών που απαιτούνται για την εργονομική διευθέτηση του χώρου τους (Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, 2014).

Ο Νόμος 2643/1998 δεν έχει δεχθεί πολλές τροποποιήσεις (Λογαράς, σ. 115), ωστόσο το θέμα της ίσης μεταχείρισης στην εργασία προχωράει ένα βήμα παρακάτω με το νόμο 3304/2005. Ο εν λόγω νόμος κάλυψε κενό που υπήρχε στην μέχρι τότε υπάρχουσα νομοθεσία καθώς επέβαλε ρυθμιστικό πλαίσιο για

την αντιμετώπιση και εξάλειψη των διακρίσεων των ατόμων με αναπηρία στον χώρο εργασίας.

Ο νόμος 4443/2016 θεσμοθετεί το Συνήγορο του Πολίτη ως την αρμόδια υπηρεσία για την παρακολούθηση και την προώθηση της ίσης μεταχείρισης όλων των ατόμων στην εργασία, χωρίς διακρίσεις κανενός είδους. Σε περιπτώσεις που παρατηρούνται διακρίσεις εφαρμόζεται επιβολή προστίμου από την Επιθεώρηση Εργασίας (Ε.Σ.Α.μεΑ., 2020).

5.5.Στατιστικά στοιχεία απασχόλησης ΑμεΑ

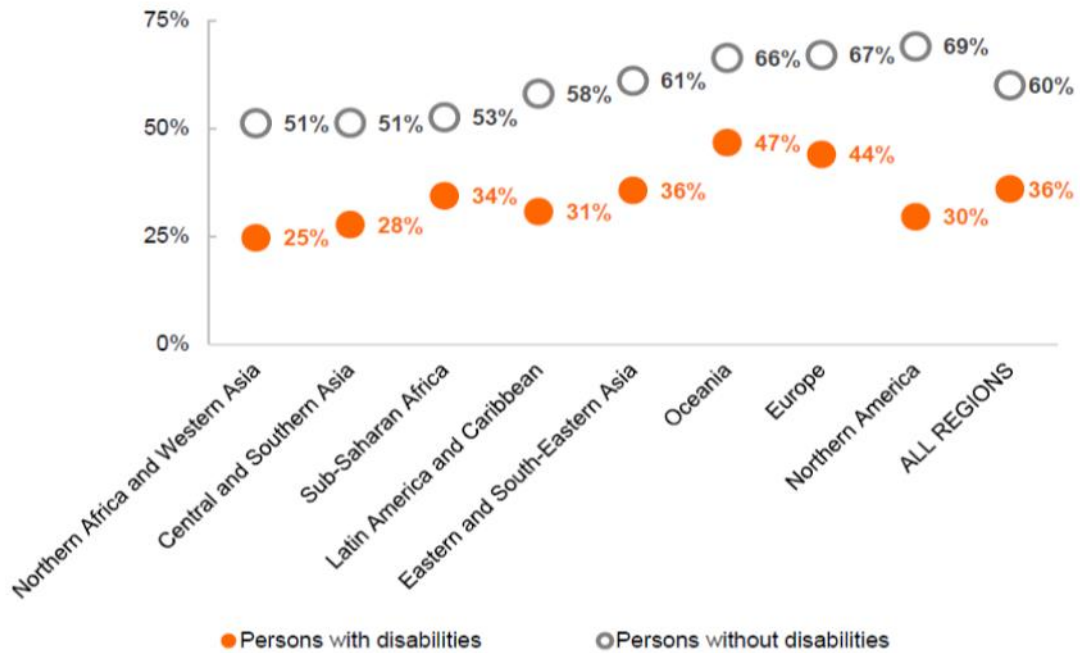
5.5.1.Διεθνής και Ευρωπαϊκός χώρος

Στο σημείο αυτό της μελέτης κρίνεται απαραίτητο να γίνει ξεκάθαρη μέσα από ποσοτικά δεδομένα η εικόνα της επαγγελματικής απασχόλησης και αξιοπρεπούς εργασίας, όπως προωθούν τα διεθνή κείμενα για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία. Επί του παρόντος οι περισσότερες χώρες δεν παρέχουν αξιόπιστα δεδομένα για την επαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων με αναπηρία. Τα δεδομένα που υπάρχουν είναι αποτέλεσμα ερευνών για αναπηρίες, παρά αποτελέσματα προγραμματισμένων ερευνών εργατικού δυναμικού και νοικοκυριών (ILO, 2015).

Όπως διαπιστώθηκε στον τομέα της εκπαίδευσης, έτσι και στον τομέα της απασχόλησης υπάρχει διαφοροποίηση όσον αφορά την επαγγελματική απασχόληση των ατόμων με δυσκολίες και χωρίς.

Με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία από 91 χώρες φαίνεται ότι και στις 8 περιφέρειες που αναφέρει έρευνα του ΟΗΕ η απασχόληση των ατόμων με αναπηρία είναι σε σημαντικό ποσοστό μικρότερη σε σχέση με τα άτομα χωρίς δυσκολίες. Ο μέσος όρος διαφοροποίησης βρίσκεται στο 24%, με τα άτομα με αναπηρία να απασχολούνται λιγότερο σε σχέση με τα άτομα χωρίς αναπηρίες. Το μεγαλύτερο ποσοστό εντοπίζεται στη Βόρεια Αμερική (39%) και το μικρότερο στην υπο-σαχάρια Αφρική και την Ωκεανία (19%) (διάγραμμα 13).

Διάγραμμα 13: Απασχόληση με βάση την αναλογία πληθυσμού για άτομα με αναπηρία 15 ετών και άνω, το διάστημα 2006- 2016

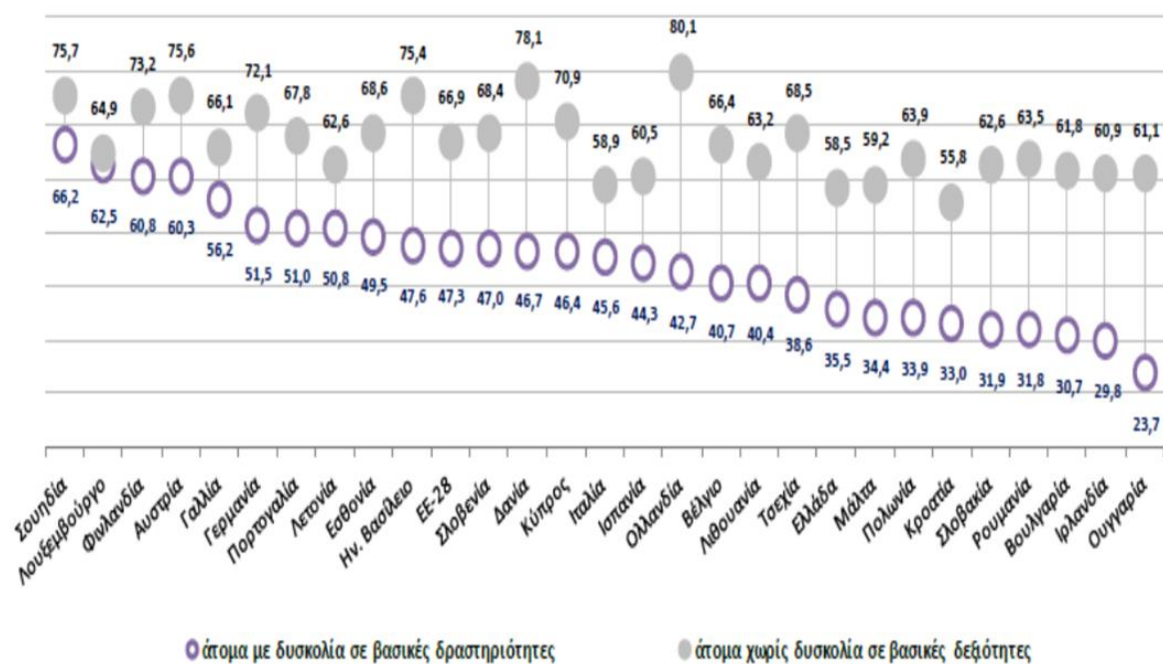

Note: Based on data from 91 countries and territories. For some countries, data are for the age group 15 to 64.

Πηγή: UN (2019)

Η εικόνα αυτή όπως διαγράφεται στην Ευρώπη φαίνεται στο παρακάτω διάγραμμα (14), με τη διαφορά απασχόλησης ατόμων με αναπηρία στα κράτη μέλη να υστερεί έναντι του γενικού πληθυσμού σε όλες τις χώρες και να διαγράφεται ένας μέσος όρος με απόκλιση 19,6%, 44% έναντι 67%.

Διάγραμμα 14: Ποσοστό απασχολούμενων στα άτομα ηλικίας 15- 64 ετών με και χωρίς δυσκολίας σε βασικές δραστηριότητες στα κράτη- μέλη της ΕΕ- 28 το 2011

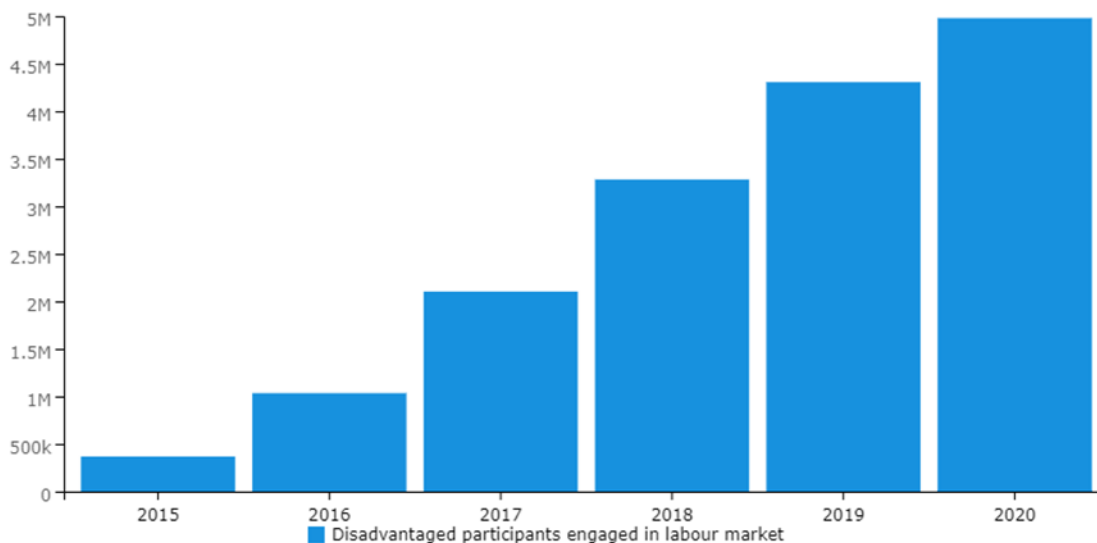
Πηγή: ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ (2018)

Γενικότερα διαπιστώνεται ότι το ποσοστό των ατόμων με δυσκολίες διαφοροποιείται αρκετά σε σχέση με αυτό των ατόμων χωρίς (διάγραμμα 14). Ο ευρωπαϊκός μέσος όρος απασχόλησης για τα άτομα με δυσκολίες είναι 47,3% έναντι των ατόμων χωρίς δυσκολίες που φαίνεται να είναι 66,9%. Η μεγαλύτερη διαφοροποίηση φαίνεται να εντοπίζεται στην Ολλανδία με 37,4% και η μικρότερη στο Λουξεμβούργο με 2,4%. Η Ελλάδα βρίσκεται στην 20^η θέση με το ποσοστό απασχόλησης των ατόμων με δυσκολία να είναι 35,5% έναντι 58,5% απασχόλησης των ατόμων χωρίς κάποια δυσκολία. Αρκετά μεγάλο ποσοστό αποτελεί η απόκλιση απασχόλησης στον ευρωπαϊκό μέσο όρο, που δείχνει ότι υπάρχουν πολλά περιθώρια αλλαγών ακόμα για μια συμπεριληπτική κοινωνία με γνώμονα την αυτόνομη και αξιοπρεπή διαβίωση όλων των μελών της. Το θετικό στοιχείο που απορρέει από τα ποσοτικά δεδομένα είναι ότι ο αριθμός των ατόμων με αναπηρία που συμμετέχουν στην αγορά εργασίας έχει αυξηθεί τα τελευταία χρόνια. Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 15 μέσα από στοιχεία της ευρωπαϊκής επιτροπής φαίνεται ότι κατά τα έτη 2015 – 2020 υπάρχει μια σταθερά αυξητική τάση στα άτομα που βρίσκουν θέσεις εργασίας.

Διάγραμμα 15: Άτομα με αναπηρία που συμμετέχουν στην αγορά εργασίας

Disadvantaged participants engaged in labour market Implementation Progress

Implemented: 4 978 768

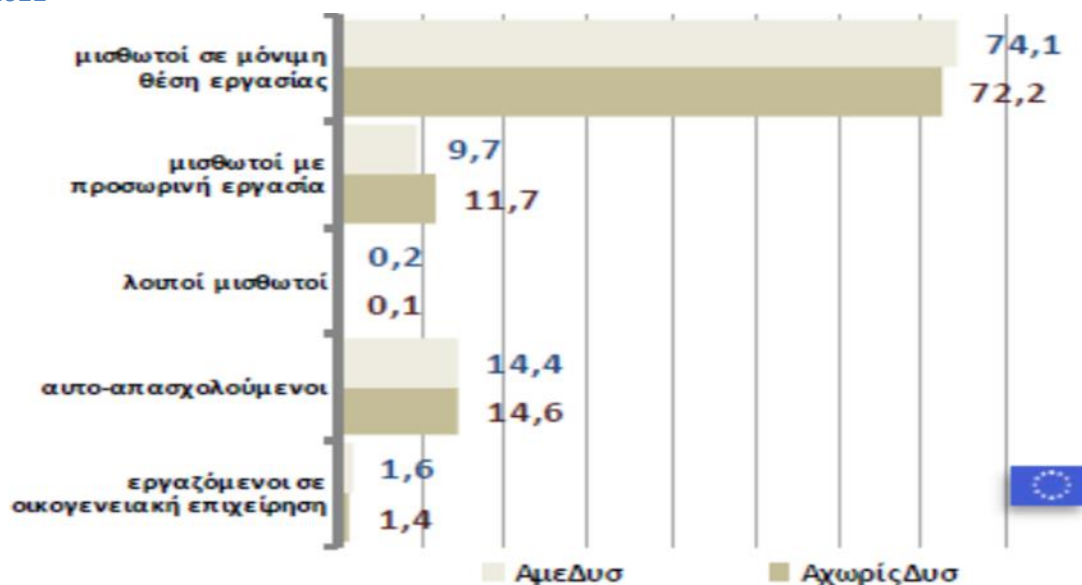
Refresh Date: 10/01/2022

Πηγή: European Commission, European Structural & Investment Funds (2022)

Υπάρχουν όμως και διαφοροποιήσεις όσον αφορά το είδος της απασχόλησης ανάμεσα σε άτομα με αναπηρία και μη. Στον παρακάτω διάγραμμα φαίνονται οι διαφοροποιήσεις που εντοπίζονται στο καθεστώς απασχόλησης σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Διάγραμμα 16: Ποσοστιαία κατανομή απασχολούμενων ατόμων ηλικίας 15- 64 ετών με και χωρίς δυσκολίες σε βασικές δραστηριότητες ως προς το καθεστώς απασχόλησης το 2011

Πηγή: ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ (2018)

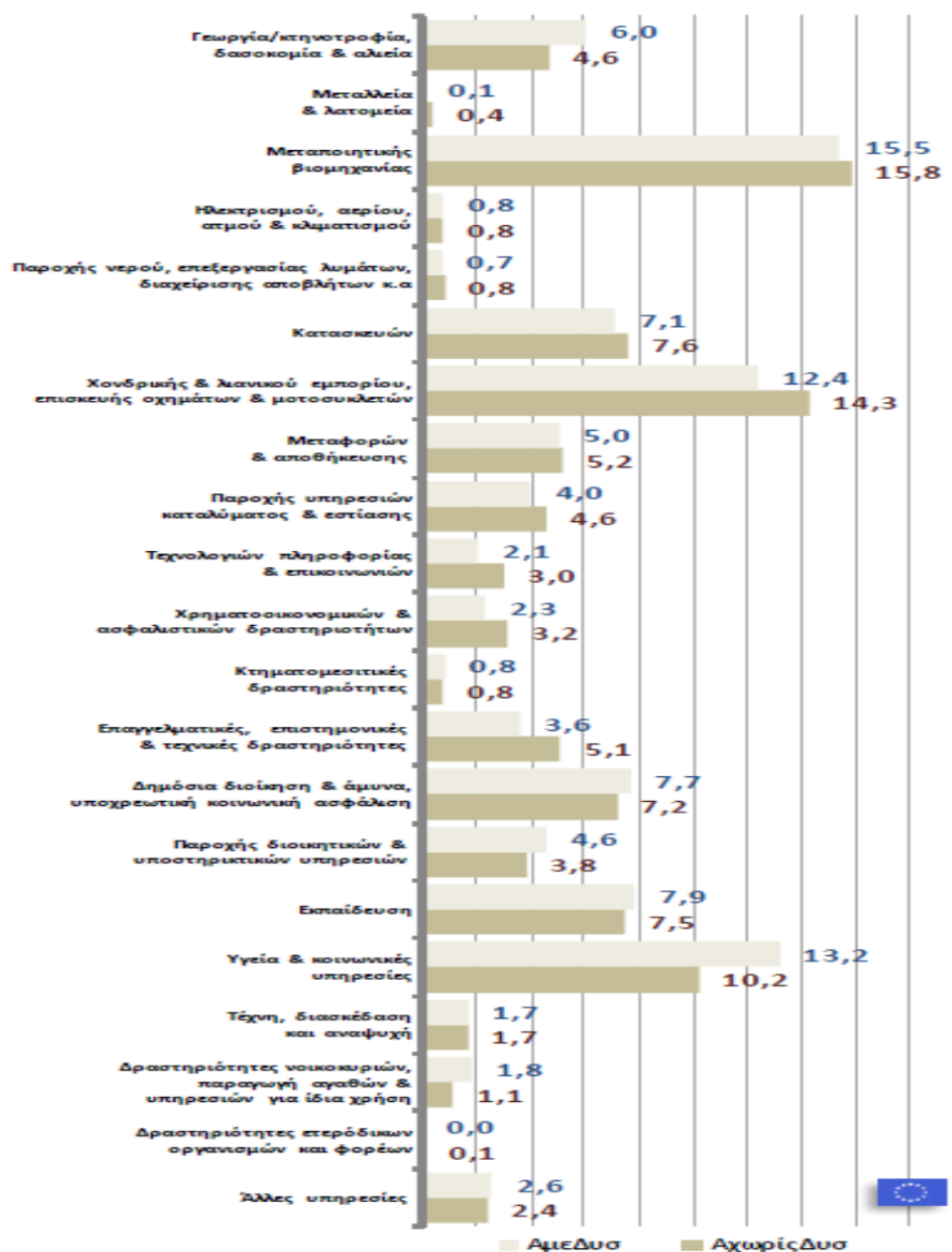
Από το Διάγραμμα 16 διαπιστώνεται με βάση τα στοιχεία του πίνακα ότι στην ΕΕ των 28 κρατών- μελών η συντριπτική πλειοψηφία των ατόμων με και χωρίς δυσκολίες εργάζονται ως μισθωτοί σε θέση μόνιμης εργασίας και το χαμηλότερο ποσοστό των ατόμων εργάζονται σε οικογενειακή επιχείρηση. Ως προς τη διαφοροποίηση των ατόμων με δυσκολίες και χωρίς εργάζονται σε μόνιμη θέση εργασίας σε ποσοστό 74,1% σε σχέση με τα άτομα χωρίς δυσκολίες που απασχολούνται σε αυτή τη μορφή εργασίας σε ποσοστό 72,1 %. Τα άτομα με δυσκολίες ως προς το ποσοστό απασχόλησης φαίνεται να υπερτερούν έναντι των ατόμων χωρίς δυσκολίες στην απασχόληση ως μισθωτοί σε μόνιμη θέση εργασίας, ως λοιποί μισθωτοί και εργαζόμενοι σε οικογενειακή επιχείρηση, με τις αποκλίσεις στις δύο αυτές κατηγορίες να είναι πολύ μικρές. Αντίθετα, υπολείπονται ως μισθωτοί με προσωρινή εργασία και αυτοαπασχολούμενοι.

Επίσης, η εικόνα αυτή φαίνεται να επικρατεί και στην Αμερική. Βάσει δεδομένων του Γραφείου Στατιστικών Εργασίας U.S. Bureau , όπου το ποσοστό των ατόμων με αναπηρία που εργάζονται με σχέση εργασίας πλήρους

απασχόλησης ανέρχεται σε 23,9% σε σχέση με το αντίστοιχο ποσοστό ατόμων χωρίς αναπηρία όπου ανέρχεται στο 60,3%. Τα άτομα με νοητική υστέρηση και αναπτυξιακές διαταραχές φαίνεται να αντιμετωπίζουν ακόμα μεγαλύτερο πρόβλημα κατά την επαγγελματική τους αποκατάσταση αφού όσοι μπορούν να βρουν εργασία απασχολούνται μόνο με μερική απασχόληση – 13 ώρες την εβδομάδα κατά μέσο όρο- και με χαμηλές αμοιβές (Winsor et al., 2017). Τα αποτελέσματα έρευνας στο Ηνωμένο Βασίλειο έδειξαν, επίσης, ότι όταν τα άτομα με αναπηρία εργάζονται είναι πιθανότερο να κατέχουν θέσεις μερικής απασχόλησης ορισμένου χρόνου, ανειδίκευτων ή χειρωνακτικής εργασίας και να αμείβονται λιγότερο απ' ό,τι θα αμείβονταν άτομα χωρίς κάποια αναπηρία (Burchardt, 2000). Ωστόσο, τα ίδια τα άτομα δηλώνουν ότι έχουν πρόθεση να εργασθούν και άρα θα πρέπει να τους παρέχονται τα οφέλη την οικονομικής ανεξαρτησίας από την εργασία πλήρους απασχόλησης (Ellenkamp et al., 2016).

Όσον αφορά τους τομείς απασχόλησης τα άτομα με δυσκολίες φαίνεται να απασχολούνται στον τομέα της μεταποιητικής βιομηχανίας (15,5%), της υγείας και κοινωνικών υπηρεσιών (13, 2%), χονδρικής και λιανικού εμπορίου – επισκευές οχημάτων και μοτοσυκλετών (12,4), εκπαίδευσης (7,9), δημόσια διοίκηση και άμυνα (7,7%), κατασκευών (7,1%), γεωργίας, κτηνοτροφίας και αλιείας (6,0%), μεταφορών και αποθήκευσης (5,0%), παροχής διοικητικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών (4,6%), παροχής υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης (4,0%), επαγγελματικών, επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (3, 6%), τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνίας (2,1%), άλλων υπηρεσιών (2,0%), δραστηριότητες νοικοκυριών (1,8%), τέχνης, διασκέδασης και αναψυχής (1,7%), ηλεκτρισμού, αερίου, κλιματισμού και κτηματομεσιτικών δραστηριοτήτων (0,8%), παροχής νερού και επεξεργασίας λυμάτων (0,7%) και μεταλλείων- λατομείων (0,1%). Οι κλάδοι στους οποίους τα άτομα με δυσκολίες απασχολούνται περισσότερο συγκριτικά με τα άτομα χωρίς δυσκολίες, είναι ο τομέας της γεωργίας, κτηνοτροφίας και αλιείας, της δημόσιας διοίκησης και άμυνας, της παροχής διοικητικών υπηρεσιών, της εκπαίδευσης και της υγείας και των κοινωνικών υπηρεσιών (διάγραμμα 17).

Διάγραμμα 17: Ποσοστιαία κατανομή των απασχολούμενων ατόμων ηλικίας από 15 έως και 64 ετών με και χωρίς δυσκολία σε βασικές δραστηριότητες ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας στην ΕΕ-27 το 2011

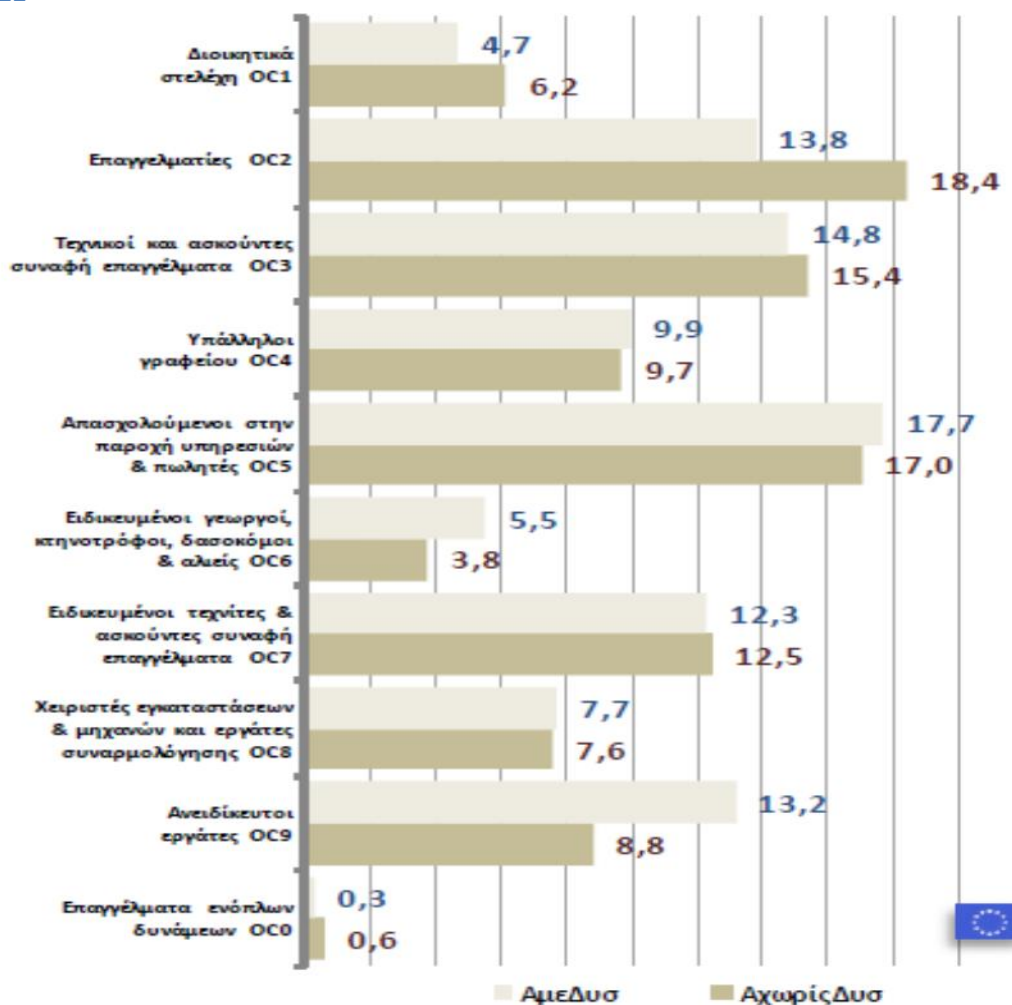
Πηγή: ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ (2018)

Στην Ελλάδα όπως σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, η ασθένεια και η αναπηρία αποτελούν δύο παράγοντες συσχέτισης με τον αποκλεισμό από την αγορά εργασίας (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, 2003). Στην ίδια έρευνα φάνηκε ότι οι υπηρεσίες που παρέχονται για την υποστήριξη της αναπηρίας δεν

επαρκούν καθώς και ότι οι πόροι κοινωνικής και πολιτικής υποστήριξης δεν είναι αρκετοί (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, 2003). Επίσης, σύμφωνα με τον Heward «η επιλογή του επαγγέλματος που θα οδηγήσει τις νέες/τους νέους με αναπηρία στην αυτονομία και την πληρότητα, καθορίζεται και από τη φύση ή τη βαρύτητα της αναπηρίας, ενώ οι δυσχέρειες που αντιμετωπίζουν στο ζήτημα της επαγγελματικής αποκατάστασης σχετίζεται και με τις προκαταλήψεις και τα στερεότυπα που κυριαρχούν στο κοινωνικό σύνολο, καθώς και σε εσφαλμένες αντιλήψεις των εργοδοτών» (Heward, 2011, p.691).

Το 2011 από τα 44.459,5 άτομα με δυσκολίες στην ΕΕ – 27 το 47,3% ήταν απασχολούμενοι. Παρακάτω αναλύονται τα επαγγέλματα στα οποία απασχολούνταν με βάση τη διεθνή τυποποιημένη κατάταξη επαγγελμάτων.]Τα επαγγέλματα που κατέχουν το μεγαλύτερο ποσοστό εργαζομένων ατόμων με δυσκολίες είναι οι απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές, οι τεχνικοί (17,7%), με μικρή υπεροχή των ατόμων με δυσκολία (0,7%). Ακολουθούν οι τεχνικοί και όσοι ασκούν συναφή επαγγέλματα (14,8%), οι επαγγελματίες OC2 (13,8%), οι ανειδίκευτοι εργάτες (13,2%), οι ειδικευμένοι τεχνίτες (12,3%), οι υπάλληλοι γραφείου (9,9%), οι χειριστές εγκαταστάσεων και μηχανών (7,7%), οι ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι και δασοκόμοι (5,5%), τα διοικητικά στελέχη (4,7%) και ενόπλων δυνάμεων (0,6%). Η μεγαλύτερη απόκλιση ανάμεσα στις δυο ομάδες διαπιστώνεται στον τομέα των επαγγελματιών OC2 κατά 4,6% , με τα άτομα χωρίς δυσκολίες να υπερέχουν.

Διάγραμμα 18: Ποσοστιαία κατανομή των απασχολούμενων ατόμων ηλικίας από 15 έως και 64 ετών με και χωρίς δυσκολία σε βασικές δραστηριότητες ανά επάγγελμα στην ΕΕ-28 το 2011

Πηγή: ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ (2018)

5.5.2.Ελλάδα

Στην Ελλάδα σε έρευνα που διεξήχθη το 2002 διαπιστώθηκε ότι το 84% των ατόμων με αναπηρία και προβλήματα υγείας ήταν οικονομικά μη ενεργά έναντι του 58% του γενικού πληθυσμού (Ε.Λ.ΣΤΑΤ., 2002). Επιπλέον, ο βαθμός και το είδος της αναπηρίας φαίνεται να επηρεάζει την επαγγελματική κατάσταση του ατόμου (διάγραμμα 19).

Διάγραμμα 19: Δείκτες απασχόλησης και κατάστασης αναπηρίας

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΑΝΑΠΗΡΙΑΣ	ΔΕΙΚΤΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ (2016)	ΔΕΙΚΤΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ (2019)	ΧΑΣΜΑ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ 2019/ (%απασχολούμενων χωρίς αναπηρία % απασχολούμενων με σοβαρή αναπηρία)	ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΔΕΙΚΤΗ
ΣΟΒΑΡΗ ΑΝΑΠΗΡΙΑ	24,2%	22,3%	41,5	-2,9%
ΜΕΤΡΙΑ ΑΝΑΠΗΡΙΑ	43,0%	40,9%	21,9	-2,1%
ΧΩΡΣ ΑΝΑΠΗΡΙΑ	57,6%	62,8%	-	5,2%

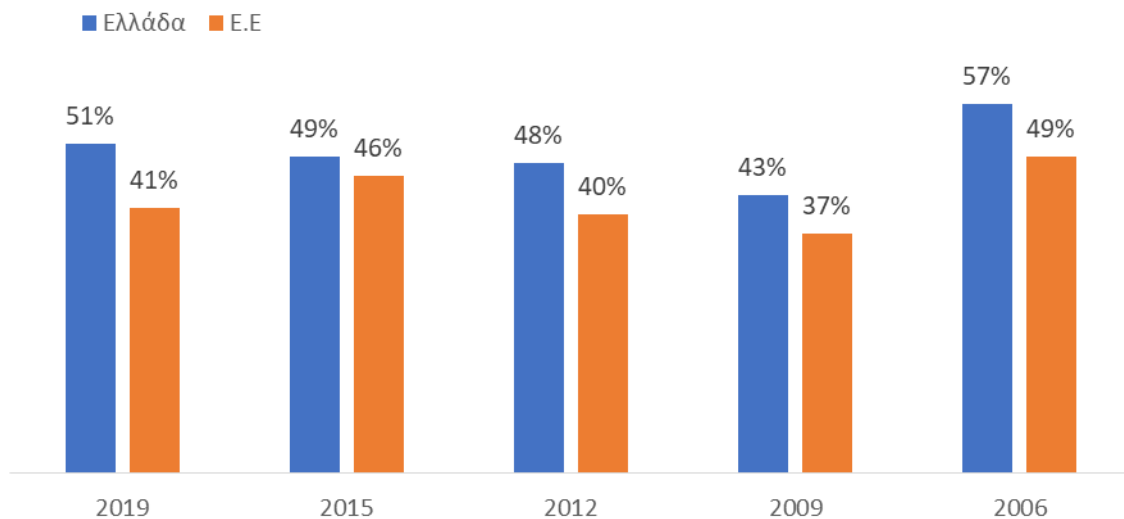
Πηγή: Ε.Σ.Α.μεΑ. (2020)

Σύμφωνα με την έκθεση του Παρατηρητηρίου Αναπηρίας 2020 στη χώρα μας με βάση τα στοιχεία από την ΕΛ. ΣΤΑΤ. τα έτη 2016 έως 2019 ο δείκτης απασχόλησης μειώνεται κατά 2,9% στα άτομα με σοβαρή αναπηρία και 2,1% στα άτομα με μέτρια αναπηρία, σε αντίθεση με την κατάσταση που παρατηρείται στα άτομα χωρίς κάποια αναπηρία, όπου κατά τα προαναφερθέντα έτη φαίνεται να αυξάνεται κατά 5,2%. Από τα στοιχεία που υπάρχουν το απαισιόδοξο συμπέρασμα που διεξάγεται αφορά το χάσμα ανάμεσα στα άτομα με αναπηρίες και χωρίς, το οποίο διαμορφώνεται σε 41,5% και 21,9% για τα άτομα με σοβαρή και μέτρια αναπηρία αντίστοιχα (διάγραμμα 19).

Η επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών σε τελικές παρατηρήσεις τόνισε στη χώρα μας τον προβληματισμό που δημιουργείται από τα υψηλά ποσοστά ανεργίας των ατόμων με αναπηρίες και τις ανεπαρκείς προσπάθειες για να ενταχθούν στην αγορά εργασίας (Ε,Σ.Α.μεΑ, 2020).

Στην Ελλάδα, όπως και σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες η αναπηρία θεωρείται ανασταλτικός παράγοντας για την εύρεση εργασίας. Σε έρευνα που διεξήχθη το 2019 σε επίπεδο ΕΕ η αναπηρία μετά την εξωτερική εμφάνιση και την ηλικία θεωρείται τροχοπέδη για την επαγγελματική αποκατάσταση στο 41% των ερωτηθέντων. Στη χώρα μας, όπως φαίνεται στο διάγραμμα 20 το ποσοστό αυτό αυξάνεται στο 51% των πολιτών, που θεωρούν την αναπηρία ανασταλτικό παράγοντα για την επαγγελματική αποκατάσταση (Ε.Σ.Α.μεΑ., 2019).

Διάγραμμα 20: Ποσοστό όσων αντιλαμβάνονται την αναπηρία ως δυνητικό μειονέκτημα στην εύρεση εργασίας (2006- 2019)

Πηγή: Ε.Σ.Α.μεΑ. (2019)

Από το διάγραμμα 20 φαίνεται ότι στην Ελλάδα το ποσοστό των πολιτών που θεωρούν την αναπηρία μειονέκτημα για την ανεύρεση εργασίας έχει μειωθεί κατά 6% μεταξύ των ετών 2006 έως 2019. Ωστόσο, από το 2009 που ήταν ακόμα μικρότερο φαίνεται να έχει αυξητική τάση, γεγονός που ίσως να σχετίζεται με την αύξηση των επιπέδων ανεργίας (Ε.Σ.Α.μεΑ.), 2019).

Στις περιπτώσεις όπου παρατηρείται διάκριση λόγω αναπηρίας γίνεται καταγγελία στον Συνήγορο του Πολίτη. Από τα στοιχεία του ΣΤΠ οι καταγγελίες παρουσιάζουν αύξηση και αφορούν κυρίως τον δημόσιο τομέα. Αυτή η

διαφοροποίηση είναι αποτέλεσμα ενδεχομένως της μειωμένης ενημέρωσης στον ιδιωτικό τομέα και του φόβου απόλυσης (Ε.Σ.Α.μεΑ., 2020).

Ένα ακόμα ανησυχητικό στοιχείο στη χώρα μας είναι η μακροχρόνια ανεργία και η κατάρτιση των ατόμων με αναπηρία. Από τα στοιχεία του μητρώου ανέργων με αναπηρία του ΟΑΕΔ το 84% των εγγεγραμμένων βρίσκονται σε μακροχρόνια ανεργία. Παρά την παραμονή τους σε μακροχρόνια ανεργία οι περισσότεροι εγγεγραμμένοι δεν έχουν λάβει κάποια επαγγελματική κατάρτιση του ΟΑΕΔ, παρά μόνο το 2,3% των εγγεγραμμένων, ήτοι 630 άτομα (διάγραμμα 21). Αντίστοιχη εικόνα παρατηρήθηκε σε έρευνα στην Ελλάδα το 2002 όπου το 84% των ατόμων με αναπηρία ήταν οικονομικά μη ενεργά σε σχέση το 58% του πληθυσμού ατόμων χωρίς κάποια δυσκολία (ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2002). Σύμφωνα με έκθεση του OECD (2003) η εικόνα αυτή παρατηρείται στις χώρες του ευρωπαϊκού νότου.

Διάγραμμα 21: Μητρώο Ανέργων με Αναπηρία του ΟΑΕΔ (ΜΑΙΟΣ 2020)

Εγγεγραμμένοι άνεργοι με αναπηρία (50% και άνω)	26884
Έχουν λάβει κατάρτιση	630
Βρίσκονται σε μακροχρόνια ανεργία	22684

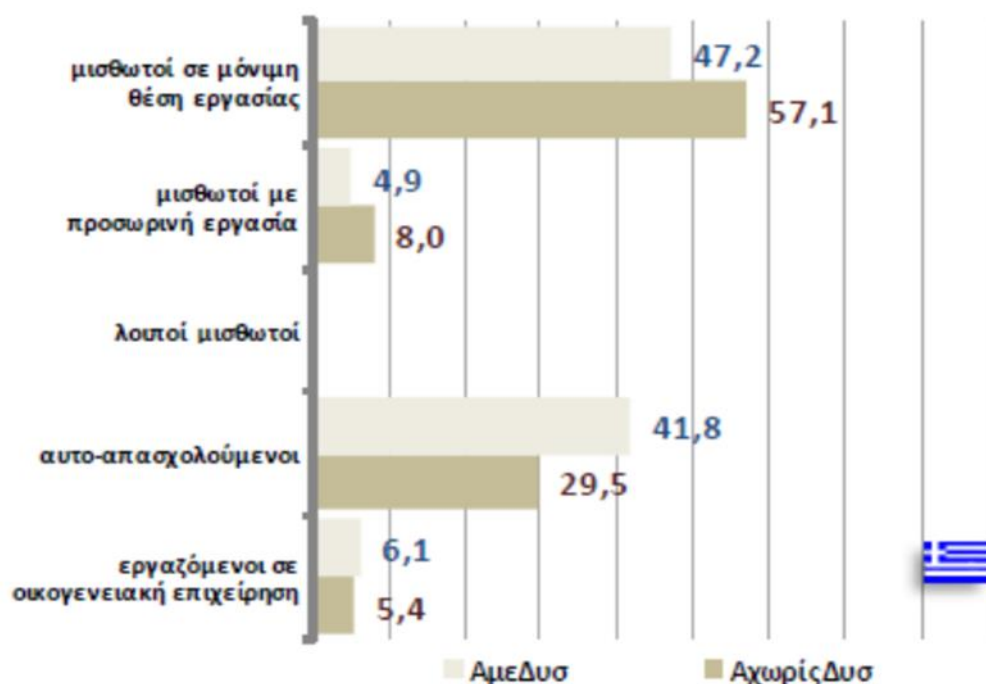
Πηγή: Ε.Σ.Α.μεΑ. (2020)

Όσον αφορά το είδος της απασχόλησης που δραστηριοποιούνται τα άτομα με αναπηρία στην Ελλάδα παρουσιάζεται παρακάτω στο διάγραμμα 22. Στην Ελλάδα η κατάσταση φαίνεται να διαφοροποιείται αρκετά σε κάποιους τομείς σε σχέση με την Ε.Ε. όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Και εδώ η πλειοψηφία των ατόμων με και χωρίς δυσκολίες εργάζονται ως μισθωτοί σε θέση μόνιμης εργασίας, ωστόσο το ποσοστό των ατόμων με αναπηρία υπερτερεί ως αυτό - απασχολούμενοι. Στην Ελλάδα τα άτομα με δυσκολίες εργάζονται σε μεγαλύτερο

ποσοστό ως αυτό- απασχολούμενοι (41,8%) και ως εργαζόμενοι σε οικογενειακή επιχείρηση (6,1%), σε σχέση με τα άτομα χωρίς δυσκολίες που εργάζονται σε ποσοστό 29,5% και 5,4% αντίστοιχα.

Διάγραμμα 22: Ποσοστιαία κατανομή απασχολούμενων ατόμων ηλικίας 15- 64 ετών με και χωρίς δυσκολίες σε βασικές δραστηριότητες ως προς το καθεστώς απασχόλησης το 2011

Πηγή: ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ (2018)

Σύνοψη

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο επιχειρήθηκε η εστίαση στη σημασία της επαγγελματικής απασχόλησης όλων των ατόμων και η απαραίτητη εξάλειψη όλων των διακρίσεων που γίνονται εις βάρος τους. Στο πλαίσιο αυτό έγινε μια προσπάθεια καταγραφής του θεσμικού πλαισίου για την εργασία των ατόμων με αναπηρία και την εξάλειψη των διακρίσεων σε διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο. Για να γίνει πιο σαφής η εικόνα του ζητήματος, των ατόμων με αναπηρία στην αγορά εργασίας, έγινε μια απεικόνιση του ποσοστού των ατόμων

με αναπηρία εντός και εκτός της αγοράς εργασίας καθώς και τα είδη και οι τομείς απασχόλησης.

Ένα πρώτο συμπέρασμα που διαπιστώθηκε είναι ότι η επαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων με αναπηρία είναι ένα πρόβλημα που αντιμετωπίζουν τα κράτη διεθνώς και για αυτό το λόγο ο ΟΗΕ συντάσσει κείμενα με την προτροπή να υιοθετηθούν πολιτικές εξάλειψης των διακρίσεων και αποκατάστασης των ατόμων με αναπηρία. Η σχετική νομοθεσία σε υπερεθνικό και εθνικό επίπεδο κινείται προς αυτήν την κατεύθυνση, όμως όπως προκύπτει ως συμπέρασμα από τα στατιστικά δεδομένα τα άτομα με αναπηρία σε μεγάλο ποσοστό βρίσκονται εκτός αγοράς εργασίας και το ποσοστό αναπηρίας τους σχετίζεται με την αποκατάστασή τους. Στη συνέχεια, προκύπτει ότι σε εθνικό επίπεδο τα άτομα με αναπηρία αυτό-απασχολούνται, κάτι που δεν φαίνεται σε ευρωπαϊκό επίπεδο όπου το μεγαλύτερο ποσοστό εργάζονται ως μισθωτοί. Διαπιστώνεται, συμπερασματικά, ότι παρά τις προσπάθειες τα άτομα με αναπηρία συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν ζητήματα κοινωνικού αποκλεισμού, ανεργίας, μη συμμετοχής στην αγορά εργασίας και διακρίσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Απόφοιτοι Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης και Απασχόληση

Εισαγωγή

Η απασχόληση των πτυχιούχων με αναπηρία αποτελεί ένα ερευνητικά ακάλυπτο ζήτημα. Αυτό το ζήτημα προσπαθεί να διευκρινίσει η παρούσα μελέτη. Τα Πανεπιστήμια στοχεύουν όχι μόνο στην παραγωγή γνώσης, αλλά και στην κατάρτιση και καθοδήγηση των φοιτητών προς την απασχόληση, στοιχεία που στην πραγματικότητα αποτελούν δείκτες ποιότητας της εκπαίδευσης (Portillo-Navarro et al., 2022). Στον Κεφάλαιο 6 θα γίνει μια προσπάθεια απεικόνισης της επαγγελματικής απασχόλησης των ατόμων με αναπηρία που είναι απόφοιτοι Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, των πολιτικών που συμβάλλουν στην ένταξή τους στην αγορά εργασίας καθώς και των καλών πρακτικών που έχουν εφαρμοστεί από κράτη και πανεπιστημιακά ιδρύματα.

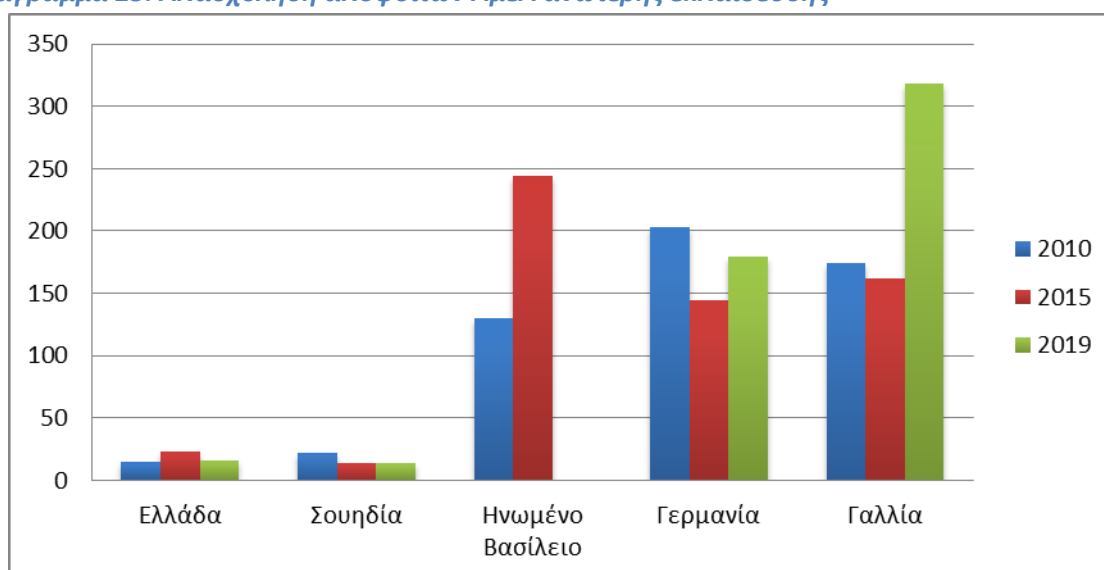
6.1.Συσχετισμός Εκπαίδευσης και Εργασίας

Σύμφωνα με τη Σύσταση του ΟΗΕ σχετικά με τη δυνατότητα εισαγωγής ατόμων με αναπηρία στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση, την αγορά εργασίας και τη δημιουργία μιας κοινωνίας χωρίς διακρίσεις παρατηρείται τα τελευταία χρόνια αύξηση της αναλογίας των φοιτητών με αναπηρία που φοιτούν σε πανεπιστήμια (Margin et al., 2019). Τα ποσοστά των φοιτητών με αναπηρία έχουν αυξηθεί διεθνώς, ωστόσο εξακολουθούν να αποτελούν μια ομάδα που χρήζει ιδιαίτερης προσοχής, καθώς φαίνεται να αντιμετωπίζουν προβλήματα κατά την ακαδημαϊκή συμμετοχή τους με αποτέλεσμα να δυσκολεύονται να συνεχίσουν τη φοίτησή τους (Newman et al., 2011).

Σύμφωνα με έρευνα των Magrin, Marini & Nicolotti (2019) στην Ιταλία, παρόλο που η αναλογία φοιτητών με αναπηρία στα πανεπιστήμια φαίνεται να ακολουθεί μια σταθερά αυξητική τάση από το 1993, το ποσοστό απασχόλησης των ατόμων με αναπηρία το 2015 ήταν 49,5%, χαμηλότερο συγκριτικά με το 63,3% του πληθυσμού χωρίς αναπηρία. Όπως επίσης επισημαίνουν υπάρχει μεγάλη διαφοροποίηση ανάμεσα στις δύο ομάδες μελέτης, το 84% των αποφοίτων βρίσκει άμεσα εργασία σε σχέση με 53% των αποφοίτων με αναπηρία. Επίσης, οι φοιτητές με αναπηρία δείχνουν προτιμήσεις στις ανθρωπιστικές επιστήμες και γενικότερα δυστυχώς δεν φαίνεται η τριτοβάθμια εκπαίδευση να εστιάζει στην απασχολησιμότητά τους (Bellacicco & Ravone, 2020).

Το παρακάτω γράφημα απεικονίζει την απασχόληση κατά χιλιάδες των ΑμεΑ που κατέχουν ανώτερο επίπεδο εκπαίδευσης σε κάποιες ευρωπαϊκές χώρες (Ελλάδα, Σουηδία, Ηνωμένο Βασίλειο, Γερμανία, Γαλλία). Αφορά αποφοίτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με διετή κύκλο σπουδών, τετραετή φοίτηση και μεταπτυχιακούς φοιτητές βάσει στοιχείων του Διεθνούς Οργανισμού Απασχόλησης (ILO, 2022).

Διάγραμμα 23: Απασχόληση αποφοίτων ΑμεΑ ανώτερης εκπαίδευσης

Πηγή: ILO (2022) (Ίδια επεξεργασία)

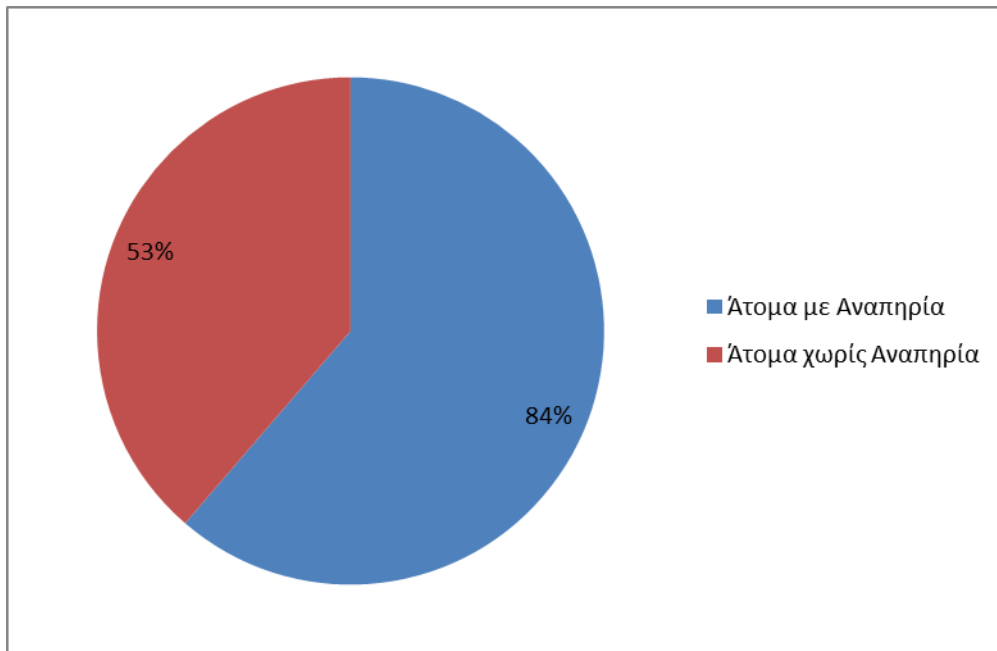
Όπως έχει αναφερθεί παραπάνω η διαδικασία καταγραφής δεν είναι ίδια σε όλες τις χώρες, αλλά και τα εμπόδια για την απασχόληση των αποφοίτων είναι πολυπαραγοντικά. Ένα από αυτά είναι και οι πολιτικές που υιοθετούν οι χώρες για την εισαγωγή των αποφοίτων στην αγορά εργασίας. Από τα στοιχεία του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας διαπιστώνεται ότι δεν ακολουθούν όλες οι χώρες την ίδια πορεία, την αύξηση δηλαδή της απασχόλησης των αποφοίτων. Συνεπώς, δεν ακολουθούν όλες οι χώρες την ίδια πολιτική για την επίλυση του παρόντος ζητήματος ώστε να υπάρχει μια ακολουθία στα αποτελέσματα.

Οι φοιτητές με αναπηρία χρειάζονται περισσότερα εξάμηνα για την ολοκλήρωση των σπουδών τους (Magrin et al., 2019). Σε έρευνα του Wright State University των Ηνωμένων Πολιτειών διαπιστώθηκε ότι περίπου το 57% του γενικού πληθυσμού ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους στο πανεπιστήμιο στα 6 χρόνια, συγκριτικά με το 34% των φοιτητών με αναπηρία (Huber et al., 2016).

Τόσο στην Ευρώπη, όσο και στο διεθνή χώρο τα ποσοστά απασχόλησης ατόμων με αναπηρία εμφανίζουν συσχέτιση με την ολοκλήρωση της Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Τα ποσοστά αποφοίτων με αναπηρία και χωρίς διαφοροποιούνται σημαντικά και όσον αφορά την επαγγελματική αποκατάσταση όπου το 84% των αποφοίτων χωρίς αναπηρία βρίσκουν εργασία σε σχέση με το 53% των αποφοίτων με αναπηρία (Huber et al., 2016)- διάγραμμα 24. Όσο μεγαλύτερη βαθμίδα εκπαίδευσης έχει ολοκληρώσει κάποιος, τόσο περισσότερες πιθανότητες επαγγελματικής αποκατάστασης θα έχει (Morina & Biagiotti, 2022). Συγκεκριμένα, στην Ευρώπη απασχολείται το 68,5% των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με αναπηρία συγκριτικά με το 33,1% που έχει ολοκληρώσει χαμηλότερη βαθμίδα εκπαίδευσης (Grammenos, 2018). Σύμφωνα επίσης με τους Dutta et al. (2009) τα άτομα με αναπηρία που είναι απόφοιτοι Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης έχουν 63% περισσότερες πιθανότητες για επαγγελματική αποκατάσταση. Το ίδιο εύρημα προκύπτει από έρευνα που διεξήχθη στην βόρεια Ιταλία, όπου το 74% των αποφοίτων με αναπηρία εργάζεται σε σχέση με το 86% των συνομηλίκων χωρίς αναπηρία. Αντίστοιχα είναι τα αποτελέσματα από τα πανεπιστήμια όλης της Ιταλίας όπου το 2013 το 54% των αποφοίτων είχαν πρόσβαση στην αγορά εργασίας και μάλιστα οι μισοί

από αυτούς μέσα σε έξι μήνες από την αποφοίτησή τους (Belacicco & Pavone, 2020).

Διάγραμμα 24: Απασχόληση αποφοίτων Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Παρόλο που καταφέρνουν να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους τα εμπόδια δεν σταματούν εκεί καθώς πολλά μορφωμένα άτομα με αναπηρία δεν θα αποκτήσουν τις θέσεις εργασίας που επιθυμούν μετά την αποφοίτησή τους και διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να βρεθούν υπο- απασχολούμενοι (διάγραμμα 23 και 24). Αναλύοντας τα παραπάνω δεδομένα μπορούν να εξαχθούν δύο συμπεράσματα. Οι φοιτητές με αναπηρία έχουν χαμηλότερα ποσοστά παρακολούθησης και ολοκλήρωσης των σπουδών τους και είναι άγνωστο πώς οι πανεπιστημιακές υπηρεσίες βοηθούν τους φοιτητές να παραμείνουν εντός της ακαδημαϊκής διαδικασίας και να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους (Hong, B., S.,S., et al., 2011). Διαφοροποιήσεις επίσης εντοπίζονται στην σταθερότητα της απασχόλησης, στο καθεστώς εργασίας και στον μισθό. Στα άτομα με αναπηρία η σταθερότητα στην εργασία και ο μισθός μειώνονται κατά 25%, ενώ έχουν 40% περισσότερες πιθανότητες να εργαστούν με καθεστώς μερικής απασχόλησης (Portillo-Navarro, 2022).

Οι ανισότητες που αναφέρθηκαν υπογραμμίζουν την ανάγκη να εξεταστούν οι παράγοντες που υποστηρίζουν την απασχόληση των αποφοίτων με αναπηρία. Είτε τα άτομα με αναπηρία έχουν τα ίδια οφέλη από την Τριτοβάθμια εκπαίδευση είτε όχι είναι πολύ σημαντικό να εξεταστούν από τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής τα αποτελέσματα αυτής της διαδικασίας για να μειωθούν οι ανισότητες που διαπιστώνονται.

6.2.Χάραξη πολιτικής για την εισαγωγή και συμπερίληψη στην αγορά εργασίας

Η θεωρία του Κονστρουκτιβισμού ορίζει τον τρόπο που πλαισιώνεται και επιλύεται ένα κοινωνικό πρόβλημα. Οι θεωρίες για τον καθορισμό της ατζέντας εστιάζουν στο πως ένα πρόβλημα ορίζεται και πλαισιώνεται και οδηγούν στις πολιτικές αποφάσεις προς επίλυσή του. Η πλαισίωση γενικότερα αναφέρεται σε σχέσεις και λύσεις πολιτικής. Τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν τα άτομα με αναπτυξιακές διαταραχές στην απασχόληση δημιουργεί την ανάγκη εξεύρεσης και εφαρμογής πολιτικών λύσεων που εμπίπτουν στην ευθύνη διαφόρων τομέων για εφαρμογή (Khayat-zadeh- Mahani et al., 2020).

Στα διεθνή κείμενα για τις εκπαιδευτικές πολιτικές η τριτοβάθμια εκπαίδευση θεωρείται βασικός άξονας για την πολιτιστική και οικονομική καινοτομία αλλά και για την ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού (OECD, 2019; European Commission, 2010). Η σχέση μεταξύ πανεπιστημίου και εργασίας είναι στενή καθώς υπάρχει αντιστοιχία των γνώσεων και δεξιοτήτων που αποκτώνται από την τριτοβάθμια εκπαίδευση και της εύρεσης εργασίας (Bellacicco & Ravone, 2020).

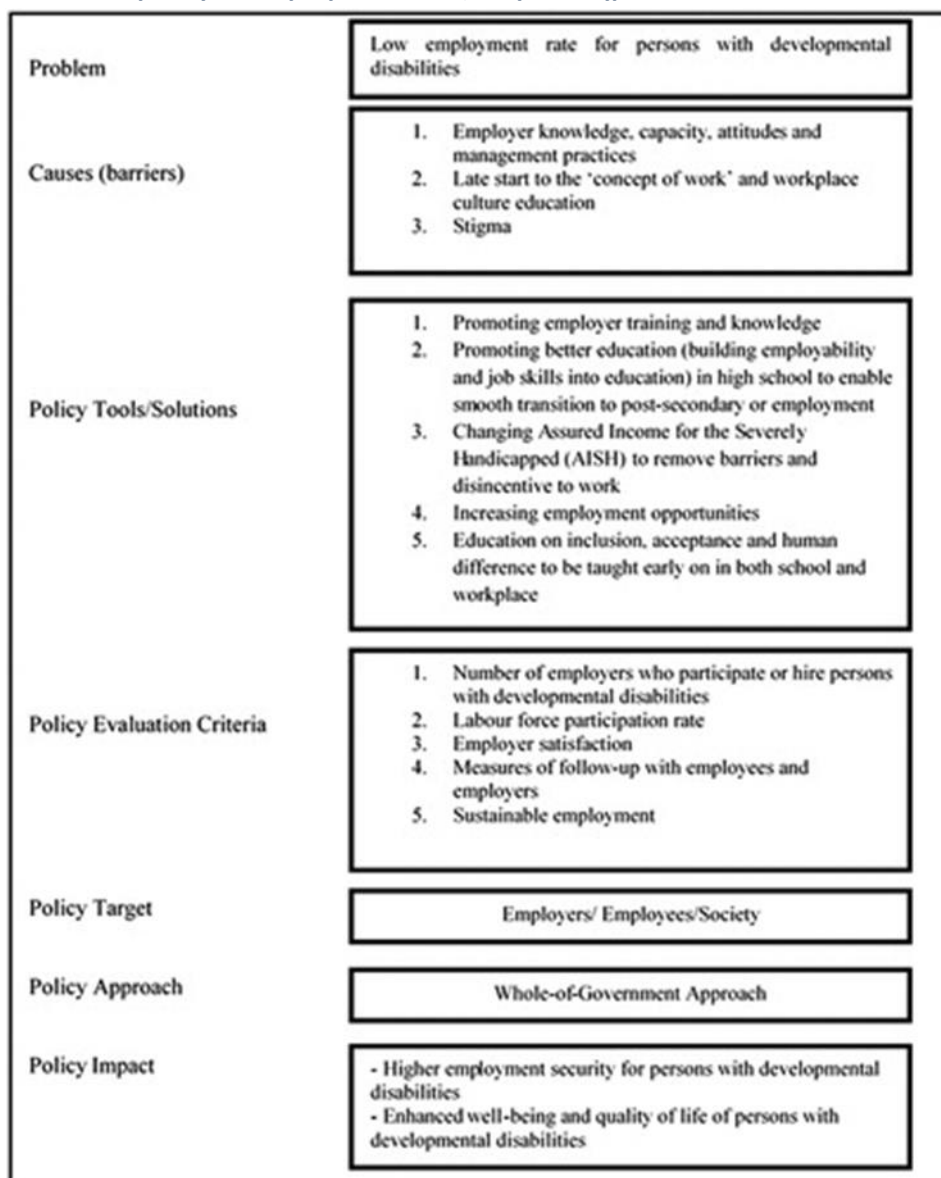
Η αξιολόγηση των πολιτικών λύσεων αποτελούν βασικό παράγοντα για την υλοποίηση. Απαραίτητα στοιχεία για την αξιολόγηση πολιτικών απασχόλησης ατόμων με αναπτυξιακές διαταραχές σε έρευνα των (Khayat-zadeh- Mahani et al., 2020) θεωρήθηκαν η συμμετοχή του εργοδότη, η συμμετοχή στο εργατικό

δυναμικό, η ικανοποίηση του εργοδότη, η παρακολούθηση εργαζομένων και εργοδοτών και η βιώσιμη απασχόληση. Σύμφωνα με τους παραπάνω μελετητές για να είναι ένα μέτρο αποτελεσματικό ως προς την αύξηση της ποιότητας ζωής των ατόμων με αναπτυξιακές αναπηρίες θα πρέπει να ικανοποιεί τουλάχιστον ένα από τα κριτήρια που αναφέρθηκαν.

Υπάρχουν προγράμματα και πολιτικές στον Καναδά σε ομοσπονδιακό και επαρχιακό επίπεδο που παρέχουν εκπαίδευση, κατάρτιση, συμβουλευτική, βοήθεια στην εργασία, ανάπτυξη δεξιοτήτων και επιδοτήσεις μισθών για απασχολούμενους και μη (Khayatzadeh- Mahani et al., 2020). Η μεγάλη διαφοροποίηση που υπάρχει στην απασχόληση ανάμεσα στα άτομα με αναπηρία και μη έχει οδηγήσει στη λήψη πολιτικών αποφάσεων όπως προγράμματα ενεργοποίησης αγοράς εργασίας, μεταρρυθμίσεις πρόνοιας και νόμους ισότητας με στόχο τη μείωση αυτών των διαφοροποιήσεων.

Σχήμα 6 : Χάρτης πολιτικής σκέψης για την αντιμετώπιση των εμποδίων στη συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό για άτομα με αναπτυξιακή αναπηρία

Πηγή: Khayat-zadeh- Mahani et al. (2020)

Οι πολιτικές που υιοθετούνται στα κράτη διαφοροποιούνται από κράτος σε κράτος. Υπάρχουν κράτη που υιοθετούν πολιτικές με βάση τον κοινωνικό τομέα και έτσι στοχεύουν στην επαγγελματική αποκατάσταση, ωστόσο αυτό μπορεί να λειτουργήσει αρνητικά καθώς τελικά η πρόσβασή στην αγορά εργασίας εξαρτάται από το είδος και τον βαθμό της αναπηρίας. Σύμφωνα με την βιβλιογραφία η παροχή προνοιακών επιδομάτων έχει φανεί ότι λειτουργεί ανασταλτικά καθώς μειώνει την ανάγκη των ατόμων για επαγγελματική αποκατάσταση και την υποστήριξη για εργασία από δημόσιους φορείς με

αποτέλεσμα να βρίσκονται εκτός της αγοράς εργασίας και να καθίστανται λιγότερο παραγωγικοί σε σχέση με τις πραγματικές τους δυνατότητες. Κάποιες χώρες του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Απασχόλησης (ΟΟΣΑ) στις πολιτικές που υιοθετούν για την επαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων με αναπηρία έχουν δώσει έμφαση στην υποστήριξή τους ως εργατικό δυναμικό με αποτέλεσμα την ομαλότερη ένταξή τους στην αγορά εργασίας (UN, 2019).

Υπάρχουν πολλά εμπόδια που οδηγούν τα άτομα με αναπηρία εκτός της αγοράς εργασίας. Η επίλυση αφορά αρκετούς τομείς και απαιτείται συνεργασία μεταξύ τους. Οι πολιτικές λοιπόν λύσεις που θα ληφθούν θα πρέπει να είναι ύστερα από μελέτη της συμβολής των Πανεπιστημίων αλλά και του εργασιακού πλαισίου ένταξης. Θα ήταν χρήσιμο οι πολιτικές που θα λαμβάνονται να είναι αποτέλεσμα γνώσης των πολιτικών για την απασχόληση χωρίς αποκλεισμούς και προσπάθειας για τη δημιουργία κατάλληλης υποστήριξης και πόρων (Khayat-zadeh- Mahani et al., 2020).

6.3.Στρατηγικές και δράσεις για την ένταξη και συμπερίληψη των ατόμων με αναπηρία στην αγορά εργασίας

Εξαιτίας του γεγονότος ότι τα άτομα με αναπηρία αντιμετωπίζουν φραγμούς στον τομέα της εκπαίδευσης και της απασχολησιμότητας τα τελευταία χρόνια τόσο σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης όσο και σε εθνικό έχουν αναπτυχθεί Στρατηγικές και Εθνικά Σχέδια Δράσης για την Απασχόληση ως αποτέλεσμα αλλαγής της κατεύθυνσης των πολιτικών για την αναπηρία, με βασικό άξονα την επίτευξη της κοινωνικής ένταξης (Portillo – Navarro et al., 2022). Ο στόχος των πολιτικών αποφάσεων είναι όλοι να αποτελούν ενεργά μέλη της κοινωνίας και όχι πολίτες που διαβιούν με προνοιακά επιδόματα. Τα μέτρα που λαμβάνονται χωρίζονται σε δυο μεγάλες κατηγορίες, το σύστημα ποσόστωσης και το μοντέλο κατά των διακρίσεων. Το μοντέλο κατά των διακρίσεων δεν αποτελεί υποχρεωτική προσέγγιση, αλλά προαιρετική χρησιμοποιώντας εργαλεία όπως

χάρτες, οδηγούς και κώδικες ορθής πρακτικής, που αναλύονται στη συνέχεια (Velche & Relandeu, 2017). Οι νόμοι κατά των διακρίσεων χρειάζονται προσοχή διότι μπορεί να λειτουργήσουν ως τροχοπέδη στην απασχόληση, αν για παράδειγμα η νομοθεσία προστατεύει τα άτομα με αναπηρία από απολύσεις μπορεί ένας εργοδότης να μην επιθυμεί την πρόσληψη του υποψηφίου απασχολούμενου.

6.3.1. Σχέδιο δράσης REC

Το σχέδιο δράσης REC (Rights, Equity and Citizenship) 2014- 2020 προτείνει τη σύσταση μιας επιτροπής Υπουργών που ως στόχο έχει την προώθηση των δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρία στην Ευρώπη και της πλήρους απασχόλησής τους. Σύμφωνα με τον Σπυρίδωνα- Γεώργιο Σούλη οι βασικοί άξονες του σχεδίου είναι οι εξής: *«η καταπολέμηση των διακρίσεων, η ισότητα ευκαιριών, η πλήρης συμμετοχή στην κοινωνία όλων των ΑμεΑ, ο σεβασμός της διαφοράς και η αποδοχή της αναπηρίας, ως μέρος της ανθρώπινης ποικιλομορφίας, η αξιοπρέπεια και ατομική αυτονομία, η ισότητα των δύο φύλων, η συμμετοχή των ΑμεΑ σε όλες τις αποφάσεις, οι οποίες έχουν επιπτώσεις στις ζωές τους»* (Σούλης, 2013, σελ. 47). Το σχέδιο προβλέπει 15 άξονες δράσης, οι οποίοι αφορούν όλους τους τομείς ζωής των ατόμων με αναπηρία. Ο άξονας 5 «Απασχόληση, επαγγελματικός προσανατολισμός και κατάρτιση» σχετίζεται με την παρούσα μελέτη. Οι άξονες αποτελούν τους στόχους που θα πρέπει να υλοποιηθούν από τα κράτη – μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Στο πλαίσιο της Δράσης REC προτείνονται δραστηριότητες κατάρτισης μέσω ανταλλαγής προσωπικού, δημιουργία εργαστηρίων, ανάπτυξη εργαλείων Τεχνολογίας Πληροφοριών και Επικοινωνίας, ανταλλαγή καλών πρακτικών, δραστηριότητες ευαισθητοποίησης μέσω συνεδρίων, μελέτες, συλλογή δεδομένων, έρευνες και προετοιμασία οδηγών.

6.3.2. Στρατηγική «Ευρώπη 2020»

Η Ευρωπαϊκή Ένωση στη συνέχεια λαμβάνει κάποια μέτρα για την συμμετοχή των ατόμων με αναπηρία στην κοινωνία και την οικονομία. Το «Σχέδιο δράσης του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου 2006 - 2015» προωθεί τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία για πλήρη συμμετοχή στην κοινωνία και η «Στρατηγική 2020» στοχεύει στην ανάπτυξη μιας κοινωνίας βιώσιμης, χωρίς αποκλεισμούς (European Commission, 2010). Πρέπει λοιπόν αυτό να γίνεται όχι μόνο μέσα στα σχολεία, αλλά και στα πανεπιστήμια και στους χώρους εργασίας για να υπάρχει εκπαίδευση και κατάρτιση σύμφωνα με τις απαιτήσεις του παγκόσμιου κοινωνικοοικονομικού πλαισίου (Cabral et al., 2015).

Η στρατηγική «Ευρώπη 2020» έχει ένα μακροπρόθεσμο όραμα, να βοηθήσει την Ευρώπη να ξεπεράσει την οικονομική κρίση και να γίνει μια οικονομία έξυπνη, χωρίς αποκλεισμούς, με υψηλά ποσοστά απασχόλησης, παραγωγικότητας και κοινωνικής συνοχής, ώστε να αποτελεί η ΕΕ παράγοντα παγκόσμιας διακυβέρνησης.

Αποκομίζει τα θετικά της Στρατηγικής της Λισαβόνας και αντιμετωπίζει τα αρνητικά της, όπως η έλλειψη εφαρμογής. Επιδιώκεται ένα νέο είδος ανάπτυξης στους τομείς που αναφέρθηκαν και μια προσέγγιση προσαρμοσμένη στην κάθε επιμέρους χώρα βασισμένη στην ισχυρότερη διοίκηση με καλύτερη εποπτεία και εφαρμογή και υψηλότερη ηγεσία των Ευρωπαϊκών Οργάνων (European Economic and Social Committee, 2022).

Συγκεκριμένα, στόχοι της ΕΕ είναι οι εξής: *«η αύξηση του ποσοστού απασχόλησης, η μείωση των ατόμων που εγκαταλείπουν πρόωρα την εκπαίδευση σε λιγότερο από 10%, η αύξηση του ποσοστού των πτυχιούχων Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης τουλάχιστον κατά 40% και τέλος η μείωση των ανθρώπων που απειλούνται από φτώχεια ή κοινωνικό αποκλεισμό»* (European Commission, 2010). Οι στόχοι της στρατηγικής «Ευρώπη 2020» υποστηρίζονται από πρωτοβουλίες σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο στις χώρες της ΕΕ και είναι οι εξής: *«η Ένωση καινοτομίας, η Νεολαία σε κίνηση, το Ψηφιακό θεματολόγιο*

για την Ευρώπη, η πρωτοβουλία [Μια Ευρώπη που χρησιμοποιεί αποτελεσματικά τους πόρους], η πρωτοβουλία [Μια βιομηχανική πολιτική για την εποχή της παγκοσμιοποίησης], η Ατζέντα για νέες δεξιότητες και θέσεις εργασίας και την Ευρωπαϊκή πλατφόρμα για την καταπολέμηση της φτώχειας» (European Commission, 2010).

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η ενιαία αγορά, ο προϋπολογισμός της ΕΕ και η ευρωπαϊκή εξωτερική πολιτική αποτελούν επιπλέον μέσα για την επίτευξη των στόχων της στρατηγικής «Ευρώπη 2020». (European Commission, 2010).

6.3.3.Στρατηγική για την Αναπηρία 2021- 2030

Τον Μάρτιο του 2021 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε τη Στρατηγική για τα Δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία 2021 - 2030. Η Στρατηγική αυτή αποτελεί συνέχεια της Στρατηγικής Ευρώπη 2020, η οποία άνοιξε το δρόμο για την οικοδόμηση μιας Ευρώπης χωρίς διακρίσεις και την υποστήριξη των ατόμων με αναπηρία ώστε να μπορούν να απολαμβάνουν τα δικαιώματά τους και να συμμετέχουν πλήρως στην οικονομία και την κοινωνία. Ωστόσο, επιδιώκει να δώσει λύσεις στα άτομα με αναπηρία που αντιμετωπίζουν κίνδυνο διαβίωσης στα όρια της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.

Στόχους της στρατηγικής αποτελούν η εισαγωγή των ατόμων με αναπηρία στην αγορά εργασίας, η σταθερότητα της απασχόλησης, το επίπεδο των μισθών και οι ώρες εργασίας να επηρεάζονται από τις ίδιες μεταβλητές, όπως και για τα άτομα χωρίς αναπηρία (Portillo – Navarro et al., 2022).

Πιο συγκεκριμένα, η Στρατηγική εναρμονίζεται με τους στόχους βιώσιμης ανάπτυξης με ορίζοντα 2030 των Ηνωμένων Εθνών και προωθεί διάφορες δράσεις. Η προσβασιμότητα αποτελεί μια από αυτές καθώς πρέπει να υπάρχει η δυνατότητα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής για όλους, και συμμετοχής στη δημοκρατική διαδικασία. Η αξιοπρεπής και ανεξάρτητη διαβίωση και η απαγόρευση των διακρίσεων στην εργασία αποτελεί έναν τομέα δράσης. Τέλος, η ισότιμη συμμετοχή και πρόσβαση στη δικαιοσύνη, την εκπαίδευση, τον

αθλητισμό, τον τουρισμό και στις μονάδες υγείας αποτελούν τομείς δράσης της Στρατηγικής. Στο κείμενο της Στρατηγικής καταγράφεται σαφώς η πρόθεση της ΕΕ να υλοποιήσει τη στρατηγική και η προώθηση των δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρία παγκοσμίως (European Commission, 2021).

Πρωτοβουλίες σχετικές για την υλοποίηση των παραπάνω στόχων είναι:

- *«AccessibleEU: βάση γνώσεων που παρέχει πληροφορίες και ορθές πρακτικές σχετικά με την προσβασιμότητα σε όλους τους τομείς και θα εφαρμοστεί έως το τέλος του 2022.*
- *Ευρωπαϊκή κάρτα αναπηρίας: η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα προτείνει μια ευρωπαϊκή κάρτα αναπηρίας που θα ισχύει για όλες τις χώρες της ΕΕ. Η κάρτα θα διευκολύνει τα άτομα με αναπηρία να λαμβάνουν την κατάλληλη υποστήριξη όταν ταξιδεύουν ή μετακινούνται σε άλλη χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (έως το τέλος του 2023).*
- *Θα δοθούν οδηγίες για βελτιώσεις σχετικά με την ανεξάρτητη διαβίωση και την ένταξη των ατόμων με αναπηρία στην κοινότητα. Θα υπάρχει έτσι η δυνατότητα να ζουν σε προσβάσιμη, υποστηριζόμενη στέγαση στην κοινότητα ή να συνεχίσουν να ζουν στο σπίτι (2023).*
- *Θα δημιουργηθεί ένα πλαίσιο για κοινωνικές υπηρεσίες αριστείας για άτομα με αναπηρία (2024).*
- *Θα δοθούν μια σειρά από μέτρα για τη βελτίωση των αποτελεσμάτων των ατόμων με αναπηρία στην αγορά εργασίας (θα δρομολογηθεί το δεύτερο εξάμηνο του 2022).*
- *Πλατφόρμα για την αναπηρία: Η πλατφόρμα για την αναπηρία φέρνει σε επαφή τις εθνικές αρχές που είναι αρμόδιες για την εφαρμογή της σύμβασης, τις οργανώσεις των ατόμων με αναπηρία και την Επιτροπή. Υποστηρίζει την εφαρμογή της στρατηγικής και ενισχύει τη συνεργασία και τις ανταλλαγές για την εφαρμογή της σύμβασης.*

- *Ανανεωμένη στρατηγική ανθρώπινων πόρων από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, συμπεριλαμβανομένων δράσεων για την προώθηση της πολυμορφίας και της ένταξης των ατόμων με αναπηρία» (European Commission, 2021).*

Στο πλαίσιο της Στρατηγικής έχει αναπτυχθεί μια εργαλειοθήκη με πρακτικές οδηγίες για το πως οι Δημόσιες Υπηρεσίες Απασχόλησης (Public Employment Services) προωθούν την εισαγωγή των ατόμων με αναπηρία στην αγορά εργασίας, ώστε να μειωθεί το χάσμα μεταξύ ατόμων με και χωρίς αναπηρία στην απασχόληση. Στοχεύει στην παροχή υποστήριξης και συμβουλών για την καταπολέμηση των διακρίσεων στην αγορά εργασίας και την προώθηση της ίσης συμμετοχής των ατόμων με αναπηρία (European Commission, 2022). Τη σύνθεση και τη διάχυση των πρακτικών αυτών ανάμεσα στις χώρες της ΕΕ έχει αναλάβει το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Δημόσιων Υπηρεσιών Απασχόλησης (European network of Public Employment Services) που ιδρύθηκε το 2020 με απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για τη μεγιστοποίηση της αποτελεσματικότητας των δημόσιων υπηρεσιών απασχόλησης (European Parliament and Council, 2020). Συμβολή στην ανάπτυξη των πολιτικών για την απασχόληση των αναπήρων έχει και το Ευρωπαϊκό φόρουμ για την αναπηρία όπου προωθεί τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία.

6.3.4. Σύστημα ποσοτώσεων

Όπως σημειώθηκε προηγουμένως, οι συνθήκες της αγοράς εργασίας και το κράτος πρόνοιας επηρεάζουν την πιθανότητα εύρεσης εργασίας ενός πτυχιούχου. Οι εθνικές πολιτικές απασχόλησης για τα άτομα με αναπηρία ακολουθούν διαφορετικές τροχιές όσον αφορά την κοινωνική προστασία και τις θεσμικές ρυθμίσεις και στρατηγικές. Αρκετές χώρες επέλεξαν να αντιμετωπίσουν το ποσοστό ανεργίας των ατόμων με αναπηρία εισάγοντας ένα σύστημα ποσοτώσεων (quota system), το οποίο απαιτεί από τις εταιρείες να απασχολούν ένα ελάχιστο ποσοστό αυτών των ατόμων.

Το μοντέλο αυτό βασίζεται στην άποψη ότι μέσω της κατάλληλης νομοθεσίας μπορούν να ενταχθούν τα άτομα με αναπηρία στην αγορά εργασίας. Στόχος του αποτελεί η ενίσχυση τη εργασίας των ατόμων με αναπηρία καθώς δεσμεύονται οι εργοδότες να προσλάβουν ένα ορισμένο ποσοστό ατόμων με αναπηρία, από 1 - 15%, ποσοστό που διαφοροποιείται ανά χώρα (Velche & Relandeau, 2017). Ενδεικτικά σε κάποιες ευρωπαϊκές χώρες όπου εφαρμόζεται, όπως στη Γερμανία, τη Γαλλία, την Αυστρία, το Βέλγιο, την Ισπανία, την Πολωνία και την Ιταλία οι ποσοστώσεις ποικίλουν από 2% έως 7% του εργατικού δυναμικού (Bellacicco & Ravone, 2020). Το σύστημα των ποσοστώσεων έχει υιοθετηθεί σε χώρες της Ευρώπης, όπου και ξεκίνησε, της Ιαπωνίας και της Λατινικής Αμερικής, όπου αποτελεί μέσω αντιμετώπισης των οικονομικών ανισοτήτων (Velche & Relandeau, 2017).

Στην Ιταλία τα άτομα με αναπηρία μπορούν να χρησιμοποιήσουν το σύστημα ποσοστώσεων, ωστόσο πρέπει να έχουν δυο κριτήρια εκλεξιμότητας που ορίζονται από ιατρικές επιτροπές. Αφενός το άτομα θα πρέπει να έχει ελάχιστη ικανότητα εργασίας και αφετέρου το ποσοστό αναπηρίας τους θα πρέπει να είναι πάνω από 45% και να αφορά κινητική, αισθητηριακή ή νοητική αναπηρία. Εφόσον συντρέχουν αυτοί οι δύο παράγοντες θα πρέπει να γραφτούν στο Κέντρο Απασχόλησης όπου οι εργοδότες μπορούν να προσλάβουν απευθείας τους εργαζόμενους με αναπηρία ή να ζητήσουν από το κέντρο να τους υποστηρίξει ταυτίζοντας τις απαιτήσεις της θέσης με τις δεξιότητες των ατόμων (Bellacicco & Ravone, 2020).

Η αποτελεσματικότητα του συστήματος φαίνεται κυρίως σε χώρες όπου η μη συμμόρφωση οδηγεί σε κυρώσεις, ωστόσο σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να θεωρηθεί απλά ένα φόρος που πρέπει να καταβληθεί (Velche & Relandeau, 2017). Χρειάζεται προσοχή ως προς την εφαρμογή του συστήματος καθώς σε χώρες όπου ισχύει παρατηρούνται αρνητικά φαινόμενα όπως χαμηλές προοπτικές καριέρας και χαμηλότερες αμοιβές, υπερεκπροσώπηση σε επαγγέλματα χαμηλότερου επιπέδου και έλλειψη υποστήριξης στον εργασιακό χώρο (Bellacicco & Ravone, 2020). Η ποσόστωση ως πολιτική από μόνη της δεν

μπορεί να εγγυηθεί την ένταξη των ατόμων με αναπηρία στην αγορά εργασίας χωρίς να εξετάζονται οι αιτίες του αποκλεισμού (Velche & Relandeau, 2017).

6.3.5.Εθνικό σχέδιο δράσης

Η Εθνική Συνομοσπονδία των Ατόμων με Αναπηρία (Ε.Σ.ΑμεΑ) αφού κατέθεσε το «Εθνικό Πρόγραμμα για την Εφαρμογή της Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία» επικαιροποιημένο με τις Συστάσεις της Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για τα Άτομα με Αναπηρίες υπήρξε δέσμευση από την κυβέρνηση ότι θα εκπονηθεί Εθνικό σχέδιο δράσης, το οποίο ολοκληρώθηκε στις 5 Οκτωβρίου 2020. Αποτελεί ένα μακροπρόθεσμο σχέδιο με ορίζοντα υλοποίησης έως το 2027 που συντάχθηκε σύμφωνα με τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των ατόμων με Αναπηρία.

Το Εθνικό σχέδιο δράσης αφορά την Εκπαίδευση και Κατάρτιση για όλους. Μέσω αυτού προωθείται η ισότιμη πρόσβαση των ΑμεΑ σε μια συμπεριληπτική εκπαίδευση όπως ορίζεται από το αντίστοιχο νομοθετικό πλαίσιο. Ενισχύονται οι δομές εκπαίδευσης και υποστήριξης που στοχεύουν στην ένταξη όλων των παιδιών στην εκπαίδευση.

Προωθείται η πρώιμη εκπαιδευτική παρέμβαση στην προσχολική ηλικία με στόχο την έγκαιρη ανίχνευση ειδικών εκπαιδευτικών αναγκών και την άμεση παροχή αναγκαίας εκπαιδευτικής υποστήριξης.

Στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση ενισχύεται η υποστήριξη των φοιτητών με Μονάδες Προσβασιμότητας Φοιτητών με Αναπηρία (ΦμεΑ), εξατομικευμένη υποστήριξη φοιτητών, υπηρεσίες καταγραφής αναγκών των ΦμεΑ, συμβουλευτικής και υπηρεσίες μεταφοράς ΦμεΑ. Εισάγεται η συμπεριληπτική διάσταση στα προγράμματα σπουδών, κυρίως στα προγράμματα των Παιδαγωγικών Τμημάτων και των Σχολών Ανθρωπιστικών Επιστημών και στους εσωτερικούς κανόνες των Ιδρυμάτων και καθιερώνεται η συγκρότηση επιτροπής «Προσβασιμότητας & Στήριξης ΑμεΑ» σε κάθε ΑΕΙ, με σχετική θεσμική ρύθμιση.

Όσον αφορά τη δημιουργία μιας συμπεριληπτικής κοινωνίας και την αυτόνομη διαβίωση των ατόμων με αναπηρία, ενισχύεται η επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση των μαθητών με αναπηρία μέσα από την αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών ΕΕΕΕΚ με στόχο την πρόσβασή των μαθητών με αναπηρία στην αγορά εργασίας. Δίνεται έμφαση στον Επαγγελματικό Προσανατολισμό και σε δράσεις για την ενίσχυση των μαθητών, στην επαγγελματική κατάρτιση και συμβουλευτική υποστήριξη. Επίσης, για την επίτευξη της αυτόνομης διαβίωσης προωθείται η ψηφιακή εκπαίδευση.

Επίσης τίθεται ο στόχος της προσβασιμότητας σε σχολεία, Πανεπιστήμια, κέντρα δια βίου εκπαίδευσης, Κέντρα Διεπιστημονικής Αξιολόγησης, Συμβουλευτικής και Υποστήριξης (ΚΕΔΑΣΥ), της κεντρικής υπηρεσίας του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων και των αποκεντρωμένων υπηρεσιών. Προωθείται η βελτίωση των υποδομών, σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, ώστε να είναι τα κτίρια προσβάσιμα σε όλους, μέσα από το Πρόγραμμα Δημόσιων Επενδύσεων, του Ειδικού Αναπτυξιακού Προγράμματος ΟΤΑ α' και β' βαθμού 'Αντώνης Τρίτσης', 2020-2023 (ΕΣΔ, 2020) .

6.4.Καλές πρακτικές

Από τη δεκαετία του 1980 ξεκίνησε να προωθείται η πρόσβαση των ατόμων με αναπηρία στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση και να παρατηρούνται τάσεις για λήψη πολιτικών αποφάσεων για τη δημιουργία προγραμμάτων υποστήριξης στην εκπαίδευση και την αγορά εργασίας. Στη συνέχεια, την επόμενη δεκαετία ερευνητές παρατηρήθηκε η ανάγκη βελτίωσης αυτών των προγραμμάτων με σκοπό την προώθηση της ακαδημαϊκής επιτυχίας μέσα από την ανάπτυξη επαγγελματικών δεξιοτήτων. Τη δεκαετία του 2000 αυξήθηκαν οι παροχές υπηρεσιών για τους φοιτητές με αναπηρία, ενώ ταυτόχρονα οι ίδιοι ο φοιτητές θέλησαν να επενδύσουν στην εκπαίδευσή τους και να ασκήσουν τις επαγγελματικές τους δεξιότητες σε ένα επαγγελματικό περιβάλλον (Carter et al.,

2012). Έτσι δημιουργήθηκε η ανάγκη βελτίωσης των πολιτικών και των πρακτικών των ιδρυμάτων Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης για να ενισχυθούν τα άτομα με αναπηρία και να πραγματοποιηθεί η μετάβασή τους στην αγορά εργασίας (Booth and Ainscow, 2002). Παρόλα αυτά, όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο αναλυτικά, τα άτομα με αναπηρία διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να βρεθούν εκτός αγοράς εργασίας ή και να εργάζονται με ελαστικές μορφές απασχόλησης, άρα υπάρχει χώρος ακόμα για αλλαγές στο χώρο της Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Η μετάβαση των ατόμων με αναπηρία από το Πανεπιστήμιο στην αγορά εργασίας είναι μικρότερη συγκριτικά με τον γενικό πληθυσμό, γεγονός που τονίζει την ανάγκη της ενίσχυσης της σχέσης μεταξύ πανεπιστημίων και της αγοράς εργασίας με την ανάπτυξη συνεργασιών ώστε να επιτυγχάνεται ομαλότερη μετάβαση των αποφοίτων στην αγορά εργασίας και κατά συνέπεια κοινωνική ένταξη (OECD, 2011). Από στοιχεία του OECD στην Τσεχία, Γερμανία, Δανία και Γαλλία ο μισός πληθυσμός των ατόμων που παρακολούθησαν τον πρώτο κύκλο σπουδών στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση είχε δουλειά μετά την αποφοίτησή του, ενώ πάνω από το 1/3 συνέχισε τις σπουδές του στο δεύτερο κύκλο σπουδών, επίσης προκύπτει ότι πάνω από το 50% των ατόμων συνέχισε τις σπουδές τους στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση και το 31% από αυτούς εισήχθησαν στην αγορά εργασίας. (Ebersold, 2012).

Η εισαγωγή στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση δεν σηματοδοτεί την εύρεση εργασίας απαραίτητως για αυτό το λόγο θα πρέπει τα κράτη να υιοθετήσουν πολιτικές προς αυτήν την κατεύθυνση:

- να στοχεύουν στον έλεγχο της αποτελεσματικότητας των πρακτικών και των πολιτικών
- να προωθηθεί ένα νομικό πλαίσιο που απαγορεύει όλα τις μορφές διακρίσεων και θα απαιτείται από τα πανεπιστήμια να καταθέτουν ένα ετήσιο πλάνο δράσης εστιασμένο στα άτομα με αναπηρία, το οποίο θα περιέχει και τη διάσταση της μετάβασης
- να παρέχεται πράγματι υποστήριξη στην διάρκεια των σπουδών και στην ανεύρεση εργασίας

- να αναπτυχθούν γέφυρες μεταξύ των πανεπιστημίων και των επιχειρήσεων που ενδυναμώνουν και προωθούν τη μετάβαση στην αγορά εργασίας
- να προωθηθούν εκπαιδευτικά συστήματα με οικονομικά και μεθοδολογικά κίνητρα για να βελτιώσουν τις στρατηγικές μετάβασης και να ενδυναμώσουν τις διασυνδέσεις τους με τους εργοδότες και τους συμβούλους σταδιοδρομίας
- να συνδεθούν οι οικονομικές πηγές πιο στενά με τον ορισμό ενός εξατομικευμένου εκπαιδευτικού πλάνου το οποίο περιέχει ένα εξατομικευμένο πλάνο μετάβασης, η βάση του οποίου θα είναι η ανεξαρτησία και η ενδυνάμωση των φοιτητών με αναπηρία
- να δημιουργηθούν ή να ενισχυθούν οι συμφωνίες που θα διευκολύνουν τη συνεργασία ανάμεσα στις τοπικές συνέργειες μεταξύ διαφορετικών φορέων στην εκπαίδευση, την απασχόληση και τον κοινωνικό και ιατρικό τομέα, να προωθηθεί η αρχική και δια βίου μάθηση του προσωπικού των εκπαιδευτικών συστημάτων και να τους παρέχονται μεθοδολογικά εργαλεία και υποστήριξη
- να δημιουργηθούν στατιστικά δεδομένα τα οποία επιτρέπουν την σύγκριση της κατάστασης των ενηλίκων με αναπηρίες σε σχέση με τον γενικό πληθυσμό για τον καθορισμό της αποτελεσματικότητας των στρατηγικών και πρακτικών απασχόλησης και της υποστήριξης που παρέχεται (OECD, 2011).

Υπάρχει λοιπόν η άμεση ανάγκη σύνδεσης της εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας και η καθοδήγηση των ατόμων με αναπηρία για επαγγελματική ένταξη μέσα σε ένα πλαίσιο όπου οι επαγγελματικές δεξιότητες γίνονται απαραίτητες για την ανάπτυξη των εθνών (Cabral et al., 2015). Οι Morina και Biagiotti (2022) τονίζουν τη σημασία σύνδεσης πανεπιστημίων, επιχειρήσεων και φοιτητών με στόχο τη διαχείριση της σύνδεσης των υπηρεσιών για φοιτητές με αναπηρία και τη συνεχή υποστήριξη για την πρόσληψή τους.

Η ύπαρξη των γραφείων σταδιοδρομίας είναι απαραίτητη και για τους αποφοίτους Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης λόγω του ότι μπορούν να ενισχύσουν τις

εργασιακές τους δεξιότητες, έχουν αναπτύξει επαγγελματικά ενδιαφέροντα και έχουν τις απαιτούμενες δεξιότητες για να προσεγγίσουν τους εργοδότες (Roessler et al., 2007).

Σε έρευνα που διεξήχθη στην Ιταλία διαπιστώθηκε ότι η εγγραφή των ατόμων με αναπηρία στο Κέντρο Απασχόλησης του Πανεπιστημίου έχει δείξει πολύ θετικά αποτελέσματα καθώς μπορούν να προσφέρουν υπηρεσίες επαγγελματικού προσανατολισμού και να ενημερώνουν τα άτομα με αναπηρία για τις υπάρχουσες θέσεις (Bellacicco & Pavone, 2020). Η συμβουλευτική έχει συσχετιστεί με τη μείωση των ακαδημαϊκών δυσκολιών και την παραμονή στην φοιτητική κοινότητα (Fleming et al., 2018). Ωστόσο, από έρευνα των Roessler, Hennessey & Rumrill (2007) διαπιστώθηκε ότι τα γραφεία σταδιοδρομίας είχαν περιορισμένη εμπειρία σε θέματα αναπηρίας και τα γραφεία αναπηρίας περιορισμένη εμπειρία σε θέματα επαγγελματικού προσανατολισμού, έτσι προτείνουν την ανάπτυξη συνεργασίας των δύο υπηρεσιών, τη συμμετοχή των γονέων σε εργαστήρια προετοιμασίας σταδιοδρομίας και τη συμμετοχή των εργοδοτών σε εκδηλώσεις σταδιοδρομίας των πανεπιστημίων. Τα γραφεία σταδιοδρομίας θα πρέπει να προωθούν τις ευκαιρίες απασχόλησης για τα άτομα με αναπηρία καθώς η εμπειρία φαίνεται να έχει πολύ σημαντική επίδραση στην εισαγωγή στην αγορά εργασίας (Nolan & Gleeson, 2016).

Σε ίδια συμπεράσματα καταλήγει και έρευνα Πανεπιστημίου των ΗΠΑ σχετικά με τους παράγοντες περάτωσης των σπουδών και επαγγελματικής αποκατάστασης φοιτητών με δυσκολίες. Έτσι, οι υπηρεσίες που χρησιμοποιούνται συχνότερα για την επαγγελματική απασχόληση των φοιτητών με αναπηρία είναι η σύνταξη βιογραφικού, οι ευκαιρίες δικτύωσης με τους εργοδότες και οι εικονικές συνεντεύξεις. Από την έρευνα αποτελεσματικότητας των υπηρεσιών αυτών διαπιστώθηκε ότι το 65% απασχολούνταν, ενώ το 20% αναζητούσε ενεργά εργασία. Συμπερασματικά, η δημιουργία από τα Πανεπιστήμια ενός ολοκληρωμένου γραφείου υπηρεσιών αναπηρίας που υπερβαίνει τα απαιτούμενα από τη νομοθεσία αποφέρει καλύτερα αποτελέσματα και ενθαρρύνει τους αποφοίτους με αναπηρία (Huber et al., 2016). Συμφωνούν και οι Morina & Biagiotti (2022) ένας από τους βασικότερους

παράγοντες για να συνεχίσουν οι φοιτητές με αναπηρία τη φοίτησή τους και να ενταχθούν στην αγορά εργασίας είναι τα πανεπιστήμια που τους διευκολύνουν στη φοίτηση, τους καθοδηγούν και τους προετοιμάζουν μέσω της επαγγελματικής εμπειρίας που αποκομίζουν. Η διαδικασία αυτή πραγματοποιείται σύμφωνα με τους φοιτητές με εξάσκηση σε συνεντεύξεις, εργαστήρια σύνταξης βιογραφικού σημειώματος και συνέδρια με διευθυντές εταιρειών (Morina & Biagiotti, 2022).

Σε έρευνα σχετικά με τις καλές πρακτικές Ευρωπαϊκών Πανεπιστημίων, συγκεκριμένα σε πανεπιστήμια της Ιταλίας, της Γαλλίας, της Αγγλίας, της Ιρλανδίας και της Δανίας διαπιστώθηκε όσον αφορά τον επαγγελματικό προσανατολισμό ότι σε όλες τις χώρες εμπλέκονται οι φοιτητές με τους καθηγητές, αλλά στα Πανεπιστήμια της Αγγλίας, Γαλλίας, Ιταλίας και Ιρλανδίας εμπλέκονται και καθηγητές άλλων πανεπιστημιακών ιδρυμάτων και περιφερειών. Τα γραφεία πρακτικής άσκησης και τα γραφεία σταδιοδρομίας χρησιμοποιούν συγκεκριμένα εργαλεία αξιολόγησης και παρακολούθησης του φοιτητή σε όλη τη διάρκεια των σπουδών του. Όσον αφορά την επαγγελματική αποκατάσταση η πλειοψηφία των επιχειρήσεων είναι αποκομμένη από τις πρωτοβουλίες επαγγελματικού προσανατολισμού φοιτητών με αναπηρία, έτσι η εμπλοκή πολιτικών προσώπων στο ζήτημα αυτό σύμφωνα με τη μελέτη θεωρείται απαραίτητη ώστε να κινηθούν οι επιχειρήσεις προς αυτή την κατεύθυνση. Επίσης, πρέπει να υπάρχει ενημέρωση σχετικά με τις ευκαιρίες πρόσβασης στην αγορά εργασίας και ευκαιρίες πρακτικής άσκησης ώστε να εξοικειωθεί ο φοιτητής με τις εργασιακές απαιτήσεις. Όλα αυτά τονίζουν τη σημασία οικοδόμησης ενός συγκεκριμένου σχεδίου σταδιοδρομίας που ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του εργασιακού πλαισίου και αφορά τον κάθε φοιτητή βάσει των ακαδημαϊκών και κοινωνικών δεξιοτήτων, της αυτοδιάθεσης και της επαγγελματικής του εμπειρίας (Lamb, 2007).

Σύμφωνα με τις διεθνείς πρακτικές, οι μέντορες έχουν πολύ σημαντικό ρόλο στην επαγγελματική αποκατάσταση των φοιτητών. Μπορούν να παρακολουθούν και να ενισχύουν τους φοιτητές (Morina & Biagiotti, 2022) καθώς μέσα από σχέσεις εμπιστοσύνης με τους φοιτητές συμβάλλουν στην αντιμετώπιση της

περιθωριοποίησης και των διακρίσεων, στην ενεργό συμμετοχή τους στην ακαδημαϊκή διαδικασία, και στην ενίσχυση της αυτοπεποίθησής τους. Για να αναπτυχθούν προγράμματα προσανατολισμού ο φοιτητής θα πρέπει να αισθάνεται μέρος του ανθρώπινου δυναμικού και ενός χώρου που μεταβάλλεται και να του δίνεται τρόπος να ενημερώνεται (Cabral et al., 2015).

Το σύστημα Επαγγελματικής Αποκατάστασης στοχεύει στην παροχή ευκαιριών απασχόλησης σε άτομα με αναπηρία ώστε να συμμετέχουν στην κοινωνία. Τα άτομα με αναπηρία που υποστηρίζονται από πρόγραμμα Επαγγελματικής Αποκατάστασης έχει φανεί ότι έχουν αυξημένη παραγωγικότητα, κατανοούν καλύτερα τον εργασιακό τους ρόλο και είναι πιο πιθανό να λειτουργούν βάσει των πολιτικών και των κανόνων του οργανισμού που απασχολούνται (Heron et al., 2020). Ο Εθνικός Οργανισμός για την Αναπηρία σε έρευνα που διεξήγαγε το 1998 διαπίστωσε ότι το 50% των ενηλίκων με αναπηρίες έχουν ολοκληρώσει κάποιο κολλέγιο και το σύστημα Επαγγελματικής Αποκατάστασης συνεισέφερε στο 21% αυτών (Hong et al., 2011).

Επίσης για να βελτιωθεί η μετάβαση στην αγορά εργασίας τα Πανεπιστήμια θα πρέπει να λαμβάνουν σοβαρά την επαγγελματική αποκατάσταση των φοιτητών με αναπηρία όπως και των φοιτητών χωρίς, να δημιουργήσουν αποτελεσματικά δίκτυα και επίσημες επαφές με ανθρώπους που ασκούν οικονομική και πολιτική επιρροή στις πολιτικές απασχόλησης για να μπορέσουν να προωθήσουν τις πρωτοβουλίες να προσλάβουν οι επιχειρήσεις αποφοίτους με αναπηρία και τέλος να ενισχυθούν οι υπηρεσίες εύρεσης εργασίας για άτομα με αναπηρία (OECD, 2011).

Μια ακόμα πρακτική που φαίνεται να επιδρά άμεσα στην επαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων με αναπηρία μετά την αποφοίτησή τους είναι η εργασιακή εμπειρία κατά τη διάρκεια των σπουδών τους ή το υψηλό επίπεδο γνώσης ΤΠΕ (Portillo-Navarro, 2022). Έτσι βελτιώνεται η ετοιμότητα των αποφοίτων, συμμετέχουν σε προγράμματα ολοκληρωμένης μάθησης, η εμπειρία της πρακτικής άσκησης διευκολύνει στις μετέπειτα αποφάσεις τους σχετικά με

την επαγγελματική τους πορεία, έτσι, όλα τα παραπάνω συμβάλλουν στην μετάβασή τους από το πανεπιστήμιο στην απασχόληση (Tran Thi Tuyet, 2016).

Η εργασιακή εμπειρία προσδιορίστηκε ως ένας από τους βασικότερους παράγοντες απασχόλησης των αποφοίτων με αναπηρία, μάλιστα σε έρευνα των Nolan & Gleeson (2016) ένας μεγάλος αριθμός φοιτητών ενθαρρύνει τους μελλοντικούς φοιτητές να ασχοληθούν με κάποιο είδος απασχόλησης είτε πρακτική άσκηση είτε εθελοντική εργασία. Η επαγγελματική εμπειρία συμβάλλει όχι μόνο εξαιτίας του ότι οι εργοδότες θέλουν να προσλάβουν άτομα με εμπειρία αλλά και για τους ίδιους καθώς αποκτούν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στις ικανότητές τους και αναπτύσσουν την αίσθηση του σκοπού και του ρόλου (Nolan & Gleeson, 2016).

Στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής το Γραφείο Πολιτικής για Απασχόληση Αναπήρων (Office of Disability Employment Policy) του Υπουργείου Εργασίας των ΗΠΑ και το Κέντρο Διαχείρισης της Διαφορετικότητας (Diversity Management Operations Center) έχουν δημιουργήσει το Πρόγραμμα Προσλήψεων Εργατικού Δυναμικού (Workforce Recruitment Program). Στόχος του προγράμματος είναι να συνδέει δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς με φοιτητές κολεγίων και πρόσφατους αποφοίτους με αναπηρίες που επιθυμούν να εργαστούν σε θέσεις εργασίας καλοκαιρινής ή και μόνιμης απασχόλησης. Οι υποψήφιοι υποβάλλουν αίτηση μέσω των Συντονιστών των Ακαδημαϊκών Ιδρυμάτων και μπορούν να συμμετέχουν σε συνεντεύξεις με υπαλλήλους που εργάζονται ως εθελοντές προσλήψεων. Οι πληροφορίες που συγκεντρώνονται καταχωρούνται σε μια βάση δεδομένων η οποία είναι διαθέσιμη στους εργοδότες. Το Πρόγραμμα Προσλήψεων Εργατικού Δυναμικού θεωρείται πρότυπο στρατηγικής ως προς την καθοδήγηση των φοιτητών και αποφοίτων με αναπηρίες και πρόσληψή τους. Από την έναρξη του προγράμματος του 1995 χιλιάδες φοιτητές και απόφοιτοι έχουν τοποθετηθεί σε θέσεις μόνιμης και προσωρινής απασχόλησης (Workforce Recruitment Program, 2022).

Ωστόσο, σύμφωνα με τους Roessler, Hennessey & Rumrill (2007) η υποστήριξη των ατόμων με αναπηρία για την εισαγωγή τους στην Τριτοβάθμια

εκπαίδευση και την μετάβασή τους στην αγορά εργασίας πρέπει να ξεκινάει πριν την εισαγωγή τους στο πανεπιστήμιο με τρεις ομάδες υποστήριξης για ακαδημαϊκή ανάπτυξη, ψυχοκοινωνική προσαρμογή και εξέλιξη σταδιοδρομίας και πανεπιστημιακό και κοινοτικό προσανατολισμό με στόχους που θα πρέπει να είναι ενσωματωμένοι στο Εξατομικευμένο Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα που ακολουθεί τους μαθητές στις τελευταίες τάξεις του Γυμνασίου.

Σύνοψη

Στο κεφάλαιο έγινε μια καταγραφή της συσχέτισης της εισαγωγής στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση με την εισαγωγή στην αγορά εργασίας και την αύξηση της απασχολησιμότητας. Πράγματι η εισαγωγή στην Τριτοβάθμια δημιουργεί μεγαλύτερες πιθανότητες για εισαγωγή στην αγορά εργασίας, αφού οι φοιτητές με αναπηρία ανταπεξέλθουν σε προβλήματα που μπορεί να αντιμετωπίζουν κατά τη διάρκεια των σπουδών τους.

Έχουν αναπτυχθεί πολιτικές και δράσεις που στοχεύουν στην αύξηση της εισαγωγής των αποφοίτων με αναπηρία στην αγορά εργασίας, ωστόσο υπάρχουν ακόμα περιθώρια προόδου στο συγκεκριμένο ζήτημα. Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης αναπτύσσονται δράσεις σύμφωνα με την Διακήρυξη του ΟΗΕ, όμως είναι μια διαδικασία που βρίσκεται σε εξέλιξη και χρειάζεται αρκετή προσπάθεια από όλα τα κράτη ώστε να αυξηθούν τα ποσοστά απασχόλησης των αποφοίτων με αναπηρία. Από τις καλές πρακτικές και τη διεθνή εμπειρία διαπιστώνεται ότι πράγματι μπορεί να βελτιωθεί η παρούσα κατάσταση ωστόσο είναι ένα ζήτημα που χρειάζεται συνεργασία διάφορων φορέων και υπηρεσιών.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνηθεί η υπάρχουσα κατάσταση απασχόλησης για τους αποφοίτους Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με αναπηρία καθώς και οι πολιτικές και οι στρατηγικές που προτείνουν οι διεθνείς οργανισμοί και υιοθετούν τα κράτη για την απασχόλησή τους. Ειδικότερα στοχεύει να διερευνήσει αν οι πολιτικές που υιοθετούν τα κράτη και οι στρατηγικές που εφαρμόζουν προωθούν την απασχόληση των αποφοίτων με αναπηρία.

Τα τελευταία χρόνια τίθεται στο επίκεντρο της εκπαίδευσης αλλά και της κοινωνίας γενικότερα σε παγκόσμιο επίπεδο η συμπερίληψη. Σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνίας προτάσσεται η συμπερίληψη, ώστε να μην υπάρχουν διακρίσεις και να μην αποκλείονται άτομα. Στο πλαίσιο αυτό τα ποσοστά των ατόμων με αναπηρία που φοιτούν στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση έχουν αυξηθεί την τελευταία δεκαετία, και σύμφωνα με τον Στόχο 4 της Βιώσιμης Ανάπτυξης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών είναι μια διαδικασία που βρίσκεται σε εξέλιξη. Μια συμπεριληπτική κοινωνία όμως αφορά και την αυτόνομη διαβίωση των ανθρώπων και κατ' επέκταση την επαγγελματική αποκατάστασή τους. Σύμφωνα με τον Στόχο 8 της Ατζέντας Βιώσιμης Ανάπτυξης η κοινωνία πρέπει να παρέχει πλήρη και αξιοπρεπή εργασία για τα άτομα με αναπηρία.

Με βάση τα στοιχεία που μελετήθηκαν στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας διαπιστώθηκε ότι υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο ποσοστό απασχόλησης ατόμων με αναπηρία και στην ολοκλήρωση σπουδών Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Τα άτομα με αναπηρία που φοιτούν και ολοκληρώνουν την Τριτοβάθμια εκπαίδευση έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες εισαγωγής στην αγορά εργασίας, σε σχέση με τα άτομα με αναπηρία που δεν έχουν πτυχίο Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Όσο μεγαλύτερη βαθμίδα εκπαίδευσης έχει ολοκληρώσει κάποιος, τόσο περισσότερες πιθανότητες για επαγγελματική αποκατάσταση υπάρχουν. Σύμφωνα με έρευνα, τα άτομα με αναπηρία που είναι απόφοιτοι Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης έχουν 63% περισσότερες πιθανότητες για επαγγελματική αποκατάσταση (Dutta et al., 2009) .

Ένα στοιχείο που προέκυψε από την έρευνα είναι ότι η φοίτηση των ατόμων με αναπηρία στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση έχει μεγαλύτερη διάρκεια συγκριτικά με τον πληθυσμό χωρίς αναπηρία.

Παρά το γεγονός ότι οι εισαχθέντες με αναπηρία στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση αυξάνονται, έχουν μικρότερο ποσοστό επαγγελματικής αποκατάστασης και απασχόλησης σε σχέση με τον γενικό πληθυσμό. Τα εμπόδια με τα οποία έρχονται αντιμέτωποι οι απόφοιτοι με αναπηρία στην απασχόληση δημιουργεί την ανάγκη εξεύρεσης και εφαρμογής πολιτικών λύσεων που εμπίπτουν στην ευθύνη διαφόρων τομέων για εφαρμογή. Η μεγάλη διαφοροποίηση που υπάρχει στην απασχόληση ανάμεσα στα άτομα με αναπηρία και μη έχει οδηγήσει στη λήψη πολιτικών αποφάσεων όπως προγράμματα ενεργοποίησης αγοράς εργασίας, μεταρρυθμίσεις πρόνοιας και νόμους ισότητας με στόχο τη μείωση αυτών των διαφοροποιήσεων.

Στα διεθνή κείμενα για τις εκπαιδευτικές πολιτικές η τριτοβάθμια εκπαίδευση θεωρείται βασικός άξονας για την ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού. Τα κράτη ακολουθώντας τις Διακηρύξεις των Διεθνών Οργανισμών οφείλουν να λάβουν πολιτικές προς την επαγγελματική αποκατάσταση και απασχόληση των ατόμων με αναπηρία. Τα κράτη υιοθετούν και εφαρμόζουν διαφορετικές πολιτικές για την ένταξη των αποφοίτων Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην αγορά εργασίας. Ωστόσο, το γεγονός ότι μεγάλο μέρος των αποφοίτων με αναπηρία βρίσκονται εκτός αγοράς εργασίας υποδηλώνει ότι οι πολιτικές και οι στρατηγικές που εφαρμόζουν τα επιμέρους κράτη σύμφωνα με τα διεθνή κείμενα δεν επαρκούν και άρα πρέπει να ληφθούν πιο δραστικά μέτρα για την καταπολέμηση αυτού του φαινομένου. Σύμφωνα με τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών οι πολιτικές που στοχεύουν στην υποστήριξη των ατόμων με αναπηρία ως εργατικό δυναμικό έχουν καλύτερα αποτελέσματα ως προς την ένταξή τους στην εργασία.

Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης λαμβάνονται αποφάσεις και δράσεις για την εισαγωγή και επαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων με αναπηρία στην αγορά εργασίας. Τα κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης οφείλουν να ακολουθήσουν

και να προωθήσουν την εισαγωγή των ατόμων με αναπηρία στην αγορά εργασίας μέσω πολιτικών και δράσεων. Έως τώρα έχουν εφαρμοστεί το Σχέδιο Δράσης REC και η Στρατηγική Ευρώπη 2020 που προωθούν την απασχόληση των ατόμων με αναπηρία και πλέον έχει τεθεί σε ισχύ η Στρατηγική για την Αναπηρία 2021- 2030, που αποτελεί συνέχεια των προηγούμενων. Μέσα από διάφορες πρωτοβουλίες στοχεύει στην αξιοπρεπή και ανεξάρτητη διαβίωση, καθώς και στην απαγόρευση των διακρίσεων στην εργασία. Στο πλαίσιο της Στρατηγικής έχει αναπτυχθεί εργαλειοθήκη με πρακτικές οδηγίες για το πως οι Δημόσιες Υπηρεσίες Απασχόλησης προωθούν την απασχόληση των ατόμων με αναπηρία. Τη σύνθεση και τη διάχυση των πρακτικών αυτών ανάμεσα στις χώρες της ΕΕ έχει αναλάβει το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Δημόσιων Υπηρεσιών Απασχόλησης. Επίσης, εφαρμόζεται από αρκετές χώρες το σύστημα ποσοστώσεων.

Μελετώντας το ζήτημα διαπιστώθηκε ότι υπήρξε ανάγκη βελτίωσης των πολιτικών και των πρακτικών που εφαρμόζουν τα ιδρύματα Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης για να ενισχυθεί η μετάβαση των αποφοίτων με αναπηρία στην αγορά εργασίας. Πρέπει να υπάρξει πιο άμεση και στενή σύνδεση μεταξύ πανεπιστημίων και της αγοράς εργασίας με την ανάπτυξη συνεργασιών για την ομαλότερη μετάβαση των αποφοίτων στην αγορά εργασίας. Κατά την εκπόνηση της παρούσας εργασίας καταγράφηκαν οι καλές πρακτικές από τα πανεπιστήμια. Παρατηρήθηκε ότι είναι σημαντικές και πολύ χρήσιμες οι παροχές υπηρεσιών από τα πανεπιστήμια όπως τα γραφεία πρακτικής άσκησης, καθώς, όπως έχει διαπιστωθεί, η επαγγελματική εμπειρία συνεισφέρει πολύ στην επαγγελματική αποκατάσταση των αποφοίτων με αναπηρία. Επίσης, τα γραφεία σταδιοδρομίας, που παρέχουν υποστήριξη όσον αφορά την απασχόληση, η υποστήριξη από τους μέντορες και τα σεμινάρια που αναπτύσσουν δεξιότητες για την εύρεση εργασίας θεωρούνται ότι βοηθούν αρκετά. Ένας ακόμα παράγοντας θεωρείται το υψηλό επίπεδο γνώσης τεχνολογίας πληροφοριών και επικοινωνίας. Οι πρακτικές και οι δράσεις που υιοθετούν τα Πανεπιστήμια πράγματι συνεισφέρει στο ζήτημα που μελετάται, ωστόσο για αυτό τον λόγο πρέπει να στοχεύουν στην ομαλότερη μετάβαση των φοιτητών με αναπηρία στην εργασία και απασχόληση και να τους βοηθούν με όλους τους δυνατούς τρόπους.

Από την έρευνα που διεξήχθη στο πλαίσιο εκπόνησης της παρούσας εργασίας πράγματι η ΕΕ δημιουργεί ευκαιρίες μέσω των οποίων οι υποστηρικτές της ευρωπαϊκής αναπηρίας μπορούν να συμμετέχουν σε παγκόσμια δίκτυα ακτιβιστών και να επηρεάσουν τις παγκόσμιες πολιτικές ατζέντες. Από την άλλη, οι διεθνείς διακηρύξεις του ΟΗΕ έχουν δώσει τη δυνατότητα σε όσους υποστηρίζουν τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία προώθησης ενός σχεδίου εξευρωπαϊσμού με άλλα μέσα. Ταυτόχρονα, σε παγκόσμιο επίπεδο οι διεθνείς οργανισμοί θέτουν στόχους για επιτυχημένη εισαγωγή στην εκπαίδευση και επαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων με αναπηρία. Επομένως, αν τα κράτη υιοθετούν πολιτικές και εφαρμόζουν δράσεις με βάση αυτούς τους στόχους οι απόφοιτοι Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με αναπηρία μπορούν να έχουν μια επιτυχημένη ακαδημαϊκή πορεία και επαγγελματική αποκατάσταση.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Ainscow, M. (1997). Towards inclusive schooling. *British Journal of Special Education*, Vol.24. doi: <https://doi.org/10.1111/1467-8527.00002>

Akram Khayatzadeh-Mahani, Krystle Wittevrongel, David B. Nicholas & Jennifer D. Zwicker (2020) Prioritizing barriers and solutions to improve employment for persons with developmental disabilities, *Disability and Rehabilitation*, 42:19, 2696-2706, DOI: [10.1080/09638288.2019.1570356](https://doi.org/10.1080/09638288.2019.1570356)

Austin, R. D., & Pisano, G. P. (2017). Neurodiversity as a competitive advantage. *Harvard Business Review*, 95, 96–103

Balazs-Foldi E., (2015). Equal Opportunities In The Italian Labour Market. *Annals of Faculty of Economics. University of Oradea. Faculty of Economics*, vol. 1(1), p. 142-156

Banu, O., (2018). Analysis of the impact and effectiveness of support measures and interventions on people with disabilities. *Journal of Community Positive Practices, Catalactica NGO, issue 1*, 18-36.

Barnes, C. and Mercer, G. (2010). *Exploring Disability: A Sociological Introduction*, 2nd edn, Polity Press: Cambridge. 341 pp

Barnett, M. (2007). «Κοινωνικός Κονστρουκτιβισμός.» Στο Baylis, J. και Smith, S. (επιμ.), *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής*, μετάφραση: Ε. Ψευτελή, Αθήνα: Επίκεντρο.

Barton, L. (2003). *Inclusive education and teacher education. A basis for hope or a discourse of delusion*. London: Institute of Education. Retrieved August 10, 2021 από: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.453.7626&rep=rep1&type=pdf>

Bellacicco, R. & Pavone, M. (2020). After higher education: exploring the transition to employment for graduates with disabilities. *ALTER, European Journal of Disability Research* 14, p.159–174

Bond, G. R., & Drake, R. E. (2012). Making the case for IPS supported employment. *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research*, 41(1), 69-73. doi:10.1007/s10488-012-0444-6

Booth, T. and Ainscow, M (2002). *Index for INCLUSION: Developing Learning and Participation in Schools*. Centre for Studies on Inclusive Education, United Kingdom.

Burchardt, T. (2000). *The dynamics of being disabled. CASE paper (36)*. Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics and Political Science, London, UK.

Börzel, T. & Risse, T. (2003). Conceptualizing the Domestic Impact of Europe. *Domestic Politics and Norm Diffusion in International Relations: Ideas do not Float Freely*. doi: 10.1093/0199252092.003.0003.

Bouillet, D. (2013). Some Aspects of Collaboration in Inclusive Education – Teachers' Experiences. *Center for Educational Policy Studies Journal*. Vol 3 (No2), 93- 117. Retrieved July 12, 2021 από: [https://www.researchgate.net/publication/289300513 Some Aspects of Collaboration in Inclusive Education - Teachers' Experiences](https://www.researchgate.net/publication/289300513_Some_Aspects_of_Collaboration_in_Inclusive_Education_-_Teachers'_Experiences)

Brunori, P., Peragine, V. and Serlenga, L., (2012). Fairness in Education: The Italian university before and after the reform. *Economics of Education Review*. 31, pp. 764-777.

Cabral, L. , Mendes, E. , Anna, L. and Ebersold, S. (2015). Academic and Professional Guidance for Tertiary Students with Disabilities: Gathering Best Practices throughout European Universities. *Open Journal of Social Sciences*, 3, 48-59. doi: 10.4236/jss.2015.39008.

Carter, E.W., Austin, D. and Trainor, A.A. (2012) Predictors of Postschool Employment Outcomes for Young Adults with Severe Disabilities. *Journal of Disability Policy Studies*, 23, p. 50-63.

Charles P. Chen (2021) Career counselling university students with learning disabilities, *British Journal of Guidance & Counselling*, 49:1, 44-56, DOI: [10.1080/03069885.2020.1811205](https://doi.org/10.1080/03069885.2020.1811205)

Chordiya, R. (2022). Organizational Inclusion and Turnover Intentions of Federal Employees with Disabilities. *Review of Public Personnel Administration*, 42(1), p: 60–87. doi: [10.1177/0734371X20942305](https://doi.org/10.1177/0734371X20942305)

Cocks, E., Thoresen, S. & Ai Lim Lee, E. (2015). Pathways to Employment and Quality of Life for Apprenticeship and Traineeship Graduates with Disabilities. *International Journal of Disability, Development and Education*, doi: 10.1080/1034912X.2015.1025714

Coleman, N., Sykes, W. and Groom, C. (2013). *Barriers to Employment and Unfair Treatment at Work: A Quantitative Analysis of Disabled People's Experiences*. Equality and Human Rights Commission Research, UK.

Council of the European Union. (2010). Council conclusions on the social dimension of education and training. 3013th Education, Youth and Culture meeting.

Cowles G. M., Caporaso, A., J. and Risse, T. (2001). Europeanization and Domestic Change. In Cowles G. M., Caporaso, A., J. and Risse, T. (Eds), *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change*, (pp. 1-20). Ithaca NY: Cornell University Press

De Vos, A., Van der Heijden B. and Akkermans, J. (2020). Sustainable careers: Towards a conceptual model. *Journal of Vocational Behavior*. Vol(117).

Dutta, A., Schiro-Geist, C. & Kundu, M. (2009). Coordination of Postsecondary Transition Services for Students with Disabilities. *Journal of Rehabilitation* 75(1), pp.10-17

Ebersold, S. (2012). Transitions to Tertiary Education and Work for Youth with Disabilities. Education and Training Policy. OECD Publishing.

Echarti, N., Schóring, E. & O'Donoghue, C. (2020). Effects of Vocational Re-training on Employment Outcomes Among Persons with Disabilities in Germany: A Quasi-Experiment. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 30, pp.221–234. doi: <https://doi.org/10.1007/s10926-019-09866-x>

Ellenkamp, J. J., Brouwers, E. P., Embregts, P. J., Joosen, M. C., & van Weeghel, J. (2016). Work environment-related factors in obtaining and maintaining work in a competitive employment setting for employees with intellectual disabilities: A systematic review. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 26(1), 56–69.

European Agency for Special Needs and Inclusive Education, 2018. *Στατιστικά Στοιχεία για την Ενταξιακή Εκπαίδευση (2014/2016)*. (A. Watkins, J. Ramberg και A. Lénárt, συντ.). Odense, Δανία

European Agency for Special Needs and Inclusive Education, 2020. *European Agency Statistics on Inclusive Education: 2018 Dataset Cross-Country Report*. (J. Ramberg, A. Lénárt, and A. Watkins, eds.). Odense, Denmark.

European Commission. (2010). *European Disability Strategy 2010-2020*. Brussels: EU.

European Commission, (2010). Communication from the Commission—Europe 2020: A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth. <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>

European Commission, 2017. *Αντιμετώπιση ανισοτήτων*. Θεματικό Ενημερωτικό δελτίο για το ευρωπαϊκό εξάμηνο.

European Commission, 2019. *The inclusion of Persons with Disabilities in EU- funded Humanitarian Aid Operations*. Retrieved 25 August, 2021 from: https://ec.europa.eu/echo/files/policies/sectoral/doc_echo_og_inclusion_en.pdf

European Commission, (2021). *Union of Equality: Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021-2030*. COM(2021) 101 final. Brussels.

European Commission, (2022). *EUROPEAN NETWORK OF PUBLIC EMPLOYMENT SERVICES Practitioner toolkit on strengthening PES to improve the labour market outcomes of persons with disabilities*. Luxembourg.

European Commission, (2023). Employment, Social Affairs & Inclusion. *United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. Retrieved 25 January, 2023 from: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1138&langId=en>

European Economic and Social Committee, (2022). *Europe 2020 - Steering Committee*. Retrieved 29 November, 2022 from: <https://www.eesc.europa.eu/en/sections-other-bodies/other/europe-2020-steering-committee>

European Parliament and Council, (2020). *DECISION (EU) 2020/1782 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 25 November 2020 amending Decision No 573/2014/EU on enhanced cooperation between Public Employment Services (PES)*. Brussels

Fearon, J. & Wendt, A. (2003). "Rationalism vs. Constructivism". Στο W. Carlneas, B. Simmons & T. Risse (eds). *Handbook of International Relations*. Thousand Oaks: Sage.

Fleming, A. & Edwin, M. & Hayes, J. & Locke, B. & Lockard, A. (2018). Treatment-seeking college students with disabilities: Presenting concerns, protective factors, and academic distress. *Rehabilitation Psychology*. 63. 55-67. 10.1037/rep0000193.

Fraser, N. (1996). *Social justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition and Participation*. Stanford University.

Grammenos, S. 2018. *European comparative data on Europe 2020 & People with disabilities*. Final Report. ANED. Bruxelles.

Gillies, J. (2012). University Graduates with a Disability: The Transition to the Workforce. *Double Special Issue: "Movement Politics" & "Work and Disability: Toward Re-conceptualizing the 'Burden' of Disability"*. Vol. 32 (3).

Heron, L., Agarwal, R., Gonzalez, I., Li, T., Garcia, S., Maddux, M., Attong, N. & Burke, S. (2020). Understanding Local Barriers to Inclusion for Individuals With Intellectual and Developmental Disabilities Through an Employment Conference. *International Journal of Disability Management*, 15, E1. doi:10.1017/idm.2020.1

Hevvard. L. & Orlansky, D. (2011). *Exceptional Children*. Charles E. Merili Publishing Company - A Bell and Howel Company. Ohio.

Heymann, J., Wong, E., & Waisath, W. (2022). A Comparative Overview of Disability-Related Employment Laws and Policies in 193 Countries. *Journal of Disability Policy Studies*, 33(1), 25–34. <https://doi.org/10.1177/10442073211006396>

Heywood, A. (2013). *Διεθνείς σχέσεις και πολιτική στην παγκόσμια εποχή*. Αθήνα: Κριτική.

Hillier, A., Goldstein, J., Tornatore, L., Byrne, E. & Johnson, H. M. (2019). Outcomes of a peer mentoring program for university students with disabilities. *Mentoring &*

Tutoring: Partnership in Learning, 27:5, 487-508, doi: 10.1080/13611267.2019.1675850

Huber, M., Oswald, G., Webb, T. & Avila-John, A. (2016). Degree completion and employment outcomes among graduates with disabilities. *Journal of Vocational Rehabilitation*, vol. 45, no. 3, pp. 241-247

Hong, B., S., Herbert, J., T. & Petrin, R., A. (2011). A Ten-Year Analysis of the Post-Secondary Outcomes of Students with Disabilities at the Pennsylvania State University. *Journal of Education for Teaching*, 37(2), pp. 237–238

ILO. (2015). *Decent work for persons with disabilities: promoting rights in the global development agenda*. Geneva.

International Labour Organization, (1983). Vocational Rehabilitation and Employment (Disabled Persons) Convention, 1983 (No. 159). Retrieved July 21, 2021 from

https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312304

Gewirtz, S. & Cribb, A. (2002). Plural conceptions of social justice: implication for policy sociology. *Journal of Education Policy*, 17 (5), pp, 499- 509.

Gidugu, V. & Rogers, E. S. (2012). *Review of Employment Services for Individuals with Intellectual and Developmental Disabilities: A Comprehensive Review of the State-of-the-Field from 1996–2011*. Boston: Boston University, Sargent College, Center for Psychiatric Rehabilitation. Retrieved July 30, 2021 from <http://www.bu.edu/drrk/research-syntheses/developmental-disabilities/employment-services/>

Jahoda, A. & Kemp, J. & Banks, P. & Williams, V. (2007). Feelings About Work: A Review of the Socio-emotional Impact of Supported Employment on People with Intellectual Disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*. 21(1).Doi: 10.1111/j.1468-3148.2007.00365.x.

Katz, L.F. & Krueger, A.B. (2017). The role of unemployment in the rise in alternative work arrangements. *AMERICAN ECONOMIC REVIEW*. 107(5), pp. 388-92.

Khayatzadeh-Mahani, A., Wittevrongel, K., Nicholas, B., D. & Zwicker, D., J. (2020) Prioritizing barriers and solutions to improve employment for persons with developmental disabilities. *Disability and Rehabilitation*, 42:19, p. 2696-2706, doi: 10.1080/09638288.2019.1570356

Klaus Schwab, (2014). *The Global Competitiveness Report 2014–2015*. World Economic Forum.

Ladrech, R. (1994). Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The case of France. *Journal of Common Market Studies*, 32(1), 70. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1994.tb00485.x>

Lamb, P. (2007) Implications of the Summary of Performance for Vocational Rehabilitation Counselors. *Career Development for Exceptional Individuals*, 30, 3-12.

Lawn, M., & Grek, S. (2012). *Europeanizing Education, governing a new policy space*. Symposium Books.

Lightner, K. L., Kipps-Vaughn, D., Schulte, T., & Trice, A. D. (2012). Reasons university students with a learning disability wait to seek disability services. *Journal of Postsecondary Education and Disability*, 25(2), 145–159.

Lindsay, S. (2018). *Mentoring for Youth with Disabilities*. National Mentoring Resource Center Population Review. New York University. Retrieved July 30, 2021 from https://nationalmentoringresourcecenter.org/wp-content/uploads/2021/01/Mentoring_for_Youth_with_Disabilities_Population_Review.pdf

Lindsay, S., Cagliostro, E., Albarico, M., Mortaji, N., & Karon, L. (2018). A systematic review of the benefits of hiring people with disabilities. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 28(4), 634–655

Magoulios, G., & Trichopoulou, A. (2012). Employment Status for people with disabilities in Greece. *South- Eastern Europe Journal of Economics*, 1 (25-40). Retrieved August 9, 2021 from <http://www.asecu.gr/Seeje/issue18/magoulios.pdf>

Magrin, M. E., Marini, E. & Nicolotti, E. (2019). Employability of Disabled Graduates: Resources for a Sustainable Employment. *Sustainability, Vol 11 (6)*, 1542. doi:[10.3390/su11061542](https://doi.org/10.3390/su11061542)

Martin, A. J., Cumming, T. M., O'Neill, S. C., & Strnadová, I. (2017). Social and emotional competence and at-risk children's well-being: The roles of personal and interpersonal agency for children with ADHD, emotional and behavioural disorder, learning disability, and developmental disability. In E. Frydenberg, A. Martin, & R. J. Collier (Eds.), *Social and emotional learning in Australia and the Asia-Pacific* (pp. 123–145). Springer.

Moriña, Anabel & Biagiotti, Gilda. (2022). Inclusion at university, transition to employment and employability of graduates with disabilities: A systematic review. *International Journal of Educational Development*. 93(2). Doi: 10.1016/j.ijedudev.2022.102647

Msigwa, F. M. (2016). Widening participation in higher education: a social justice analysis of students loans in Tanzania. *Higher Education*, 72, pp. 541- 556.

Nelson, K., Creagh, T., & Clarke, J. (2012). *Social justice and equity issues in the higher education context*. Literature analysis and synthesis: Development of a set of social justice principles. Queensland University of Technology. Retrieved August 10, 2022 from http://safeguardingstudentlearning.net/wp-content/uploads/2012/05/OLT_MSLE_Project-Literature-AnalysisFINAL.pdf

Nelson, J. M., & Harwood, H. (2011). Learning disabilities and anxiety: A meta-analysis. *Journal of Learning Disabilities*, 44(1), 3–17. doi : <https://doi.org/10.1177/0022219409359939>

Newman, L.; Wagner, M.; Knokey, A.; Marder, C.; Nagle, K.; Shaver, D. & Wei, X. (2011). *The Post-High School Outcomes of Young Adults with Disabilities up to 8 Years after High School: A Report from the National Longitudinal Transition Study*. National Center for Special Education Research. 400 Maryland Avenue SW, Washington.

Nolan, C. & Gleeson, C., I. (2016): The transition to employment: the perspectives of students and graduates with disabilities, *Scandinavian Journal of Disability Research*, doi: 10.1080/15017419.2016.1240102

Nunan, T., George, R. & McCausland, H. (2000). Inclusive education in universities: why it is important and how it might be achieved. *International Journal of Inclusive Education*, Vol 4 (1), pp. 63-88. doi: 10.1080/136031100284920

O' Brien, R., Williams, M. *Global Political Economy. Evolution and Dynamics*. 6th edition, Red Globe Press, 2020, London.

OECD (2003). *Transforming Disability into Ability: Policies to Promote Work and Income Security for Disabled People*, Paris.

OECD, (2011). *Inclusion of Students with Disabilities in Tertiary Education and Employment*. Education and Training Policy. OECD publishing. Retrieved 10 November, 2022 from: <https://doi.org/10.1787/9789264097650-en>

OECD. (2019). *Education at a Glance 2019: OECD Indicators*. Paris: OECD Publishing.

Pitman, T., Roberts, L., Bennett, D. and Richardson, S. (2019). An Australian study of graduate outcomes for disadvantaged students. *Journal of Further and Higher Education*. 43 (1). P. 45–57.

Portillo-Navarro MJ, Lagos-Rodríguez G, Meseguer-Santamaría ML. (2022). Employability of University Graduates with Disabilities in Spain. *Int J Environ Res Public Health*. 19(3), p.1463. doi: 10.3390/ijerph19031463.

Priestley, M. (2007). In search of European disability policy: Between national and global. *ALTER, Revue europeenne de recherche sur le handicap*. p.61- 74. doi:10.1016/j.alter.2007.08.006

Reinicke, H., W., Deng, F., Witte, J., M., Benner, T., Whitaker, B. and Gershman, J. (2000). *Critical choices: The United Nations networks and the future of global governance*. World Bank and the United Nations. Retrieved June 2021, from: www.globalpublicpolicy.net

Rillotta, F., Lindsay, L. and Raghavendra, P. (2018). Journey “Up the Hill” Through Inclusive Higher Education for People with Intellectual Disability at a South Australian University. *People with Intellectual Disability Experiencing University Life. Scope, Challenges and Outcomes to Date and into the Future*

Risse, T. (2001). A European Identity? Europeanization and the Evolution of Nation-State Identities. In Cowles G. M., Caporaso, A., J. and Risse, T. (Eds), *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change*, (pp. 198- 216). Ithaca NY: Cornell University Press.

Rizvi, F. & Lingard, B. (2010). *Globalizing Education Policy*. London: Routledge.

Roessler, R. T., Hennessey, M. L., & Rumrill, P. D. (2007). Strategies for improving career services for postsecondary students with disabilities: Results of a focus group study of key stakeholders. *Career Development for Exceptional Individuals*, 30(3), 158–170. <https://doi.org/10.1177/08857288070300030501>

Saurugger, S. & Radaelli, M., C. (2008) The Europeanization of Public Policies: Introduction, *Journal of Comparative Policy Analysis*, 10(3), 213-219, doi: 10.1080/13876980802276847

Shore, C. (2004). Whither European citizenship? Eros and civilization revisited. *European Journal of Social Theory*, 7(1), p. 27–44.

Sklias, P., Koutsoukis, N.S και Roukanas, S. (2013). Culture, politics and economics: dynamics, mechanisms and processes for sustainable development, *Int. J. Sustainable Society*, Vol. 5, No. 2, σελ. 133-145.

Smedema, S.; Chan, F.; Yaghmaian, R. A.; Cardoso, E. D.; Muller, V.; Keegan, J.; Dutta, A.; Ebener, D. J. (2015). The Relationship of Core Self-Evaluations and Life Satisfaction in College Students with Disabilities: *Evaluation of a Mediator Model*. *Journal of Postsecondary Education and Disability*, 28 (3), p. 341-358.

THE EUROPEAN HIGHER EDUCATION AREA, (1999). The Bologna Declaration of 19 June 1999. Retrieved 20 August, 2022 from: http://www.magna-charta.org/resources/files/BOLOGNA_DECLARATION.pdf

Tran, Thi Tuyet. (2016). Enhancing graduate employability and the need for university-enterprise collaboration. *Journal of Teaching and Learning for Graduate Employability*. 7(1), p.58

UNESCO (1994), *The Salamanca statement and framework for action on special needs education*. Paris.

UNESCO, (2020). *Towards inclusion in education: status, trends and challenges: the UNESCO Salamanca Statement 25 years on*. France.

UN, (2006). Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD). Retrieved 25 August, 2022 from: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-2.html>

UN, (2006). Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD). Article 27 – Work and employment. Retrieved 20 August, 2022 from: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/article-27-work-and-employment.html>

UN, (2019). *Realizing the Sustainable Development Goals by, for and with persons with disabilities*. Disability and Development Report. Department of Economic and Social Affairs, New York.

UN General Assembly, (1948, December 10), *Universal Declaration of Human Rights*, 217 A (III).

UN, (2015). TRANSFORMING OUR WORLD: THE 2030 AGENDA FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT. Retrieved 25 August, 2022 from: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>

Velche, D. & Relandeau, A. (2017). *Employment Policies for Persons with Disabilities Comparative Study in Thirteen Countries*. Social & Inclusion Division. Lyon.

Vitansky, D. (2019). The concept for equal opportunities for employment, affirmative measures and ‘positive discrimination’ in the public administration. *Knowledge International Journal*, 31(1), 345- 350.

Waldron, G. (2012). Spousal interviews of applicants for employment: a legal and ethical dilemma. *Journal of Leadership, Accountability and Ethics*, 9 (2), 119- 128.

Weis, R., Dean, E. L., & Osborne, K. J. (2014). Accommodation decision making for postsecondary students with learning disabilities: Individually tailored or one size fits all? *Journal of Learning Disabilities*, 49(5), 484–498. doi: <https://doi.org/10.1177/0022219414559648>

Winter & O’ Raw, P. (2010). *Literature review of the Principles and Practices relating to Inclusive Education for Children with Special Education Needs*. National Council for Special Education. ICEP Europe.

Winsor, J., Timmons, J., Butterworth, J., Shepard, J., Landa, C., Smith, F., & Landim, L. (2017). *StateData: The national report on employment services and outcomes*. Institute for Community Inclusion, University of Massachusetts. Boston.

World Health Organization, (2001). International Classification of Functioning and Health, ICF).

Workforce Recruitment Program, (2022). Retrieved 29 November, 2022 from: https://www.wrp.gov/wrp?id=wrp_home

Αδάμ, Σ. (2012). *Κοινωνική οικονομία και ενεργητικές πολιτικές ένταξης*. Αποτελέσματα έρευνας πεδίου σε κοινωνικές επιχειρήσεις εργασιακής ένταξης στην Ελλάδα. ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΡΙΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΞΕΛΙΞΕΩΝ, ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ.

Ασδεράκη, Φ. (2008). *Ευρώπη και Παιδεία. Ο Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Σιδέρη.

Βλάχου, Α. , Διδασκάλου, Ε. & Παπαπάνου, Ι. (2012). Εννοιολογικές προσεγγίσεις της αναπηρίας και οι επιπτώσεις τους στην εκπαίδευση των ατόμων με αναπηρία. Στο Ζώνιου- Σιδέρη (Επιμ.), *Αναπηρία και Εκπαιδευτική Πολιτική. Κριτική προσέγγιση της ειδικής και ενταξιακής εκπαίδευσης* (σσ. 65- 89). Αθήνα: Πεδίο.

Γαλαριώτης, Ι. (2009). Κονστρουκτιβισμός, διεθνείς σχέσεις και ευρωπαϊκές σπουδές. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*. 33, σ. 49 -70.

ΕΛ.ΣΤΑΤ, (2002). *Ειδική Έρευνα για τα Άτομα με Προβλήματα Υγείας ή Αναπηρία (ad hoc 2002) / 2002*. Ελληνική Στατιστική Αρχή, Αθήνα. Ανακτήθηκε 24 Απριλίου, 2022 από: <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJO12/2002>

Ε.Σ.Α.μεΑ. (2021). 10^ο ΔΕΛΤΙΟ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ: «ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ Η/ΚΑΙ ΕΙΔΙΚΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ». Αθήνα

Ε.Σ.Α.μεΑ. , (2014). *Σχεδιασμός πολιτικής σε θέματα αναπηρίας, εγχειρίδιο εκπαιδευόμενου*. Αθήνα. Ανακτήθηκε 20 Μαρτίου, 2021 από: <file:///C:/Users/12/Downloads/egxeiridio-n01.pdf>

Ε.Σ.Α.μεΑ. , (2019). 6^ο ΔΕΛΤΙΟ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ: «Ειδικό Ευρωβαρόμετρο για διακρίσεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Στάσεις και αντιλήψεις για την αναπηρία στην Ελλάδα και την Ε.Ε.». Παρατηρητήριο Θεμάτων Αναπηρίας.

Ε.Σ.Α.μεΑ. (2020). *Παρατηρητήριο Θεμάτων Αναπηρίας. Ετήσια Έκθεση 2020*.

ΕΣΔ, (2020). Εθνικό Σχέδιο Δράσης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία. Ανακτήθηκε 22 Αυγούστου 2021 από <https://primeminister.gr/wp-content/uploads/2020/12/2020-ethniko-sxedio-drasis-amea.pdf>

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2019). *Διακρίσεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση*. Ειδικό Ευρωβαρόμετρο 493. Retrieved August, 5, 2022 from file:///C:/Users/12/Downloads/ebs_493_fact_el_el.pdf

Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, (2017). Νόμος Υπ' αριθμ. 4488. Αρ. Φύλλου 137
<file:///C:/Users/12/Downloads/4488nomos.pdf>

Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας. Σύνταγμα Ελλάδας.
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ - Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, Άρθρο 16: (Παιδεία, τέχνη,
επιστήμη). Ανακτήθηκε στις 10/08/2020 από:
<https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/> .

Ζώνιου-Σιδέρη, Α. (2004), Σύγχρονες Ενταξιακές Προσεγγίσεις. Πράξη.Τομ. Β'.
Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. σ. 49

Καγκαράκη, Άννα. (2018). Οι πολιτικές κοινωνικής υποστήριξης των φοιτητών στην
Ευρώπη: Κοινωνική δικαιοσύνη και ανώτατη εκπαίδευση. *Academia. A publication
of the Higher Education Policy Network,12.*

Καζάκος, Π. (2017). Θεωρητικός πλουραλισμός και μεθοδολογικές συγκλίσεις στην
πολιτική ανάλυση της ευρωπαϊκής ενοποίησης. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής
Επιστήμης, 33, 7–29.* <https://doi.org/10.12681/hpsa.14471>

ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ., (2018). ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ 2017- 2018. Η ελληνική
πρωτοβάθμια & δευτεροβάθμια ειδική αγωγή & εκπαίδευση. Μέρος Α: πρόσβαση
των ατόμων με αναπηρία στην εκπαίδευση και την απασχόληση (2005- 2016).
Ανακτήθηκε 17 Ιουλίου, 2021.

ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ., (2018). ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ 2017- 2018. Η ελληνική
πρωτοβάθμια & δευτεροβάθμια ειδική αγωγή & εκπαίδευση. Μέρος Β: το εθνικό
πλαίσιο αναφοράς. Ανακτήθηκε 29 Ιουλίου, 2021.

Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, (2014). *Διακρίσεις και εμπόδια για τα
άτομα με αναπηρία στην πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και μεταλυκειακή
εκπαίδευση.* Αθήνα. Ανακτήθηκε 20 Μαρτίου, 2021 από
<file:///C:/Users/12/Downloads/meletiapokleismos12.pdf>

Κουτάντος, Δ. (2000). *Παιδαγωγική θεώρηση.* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Κρουσταλάκης, Γ.Σ. (2005). *Παιδιά με ιδιαίτερες ανάγκες.* Αθήνα: Δανάης.

Κωφίδου, Χ. (2017). Η Ενιαία Εκπαίδευση ως Θέμα Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και
Κοινωνικής Δικαιοσύνης. *Εκπαιδευτική Επικαιρότητα. Τεύχος Β, Vol 3, 24-29.*

Λεπίδα, Σ. (2003). *Η στάση των Ευρωπαίων πολιτών απέναντι στα άτομα με
αναπηρία.* Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο.

Λογαράς, Δ. (2013). *Εργασία – Απασχόληση και Αναπηρία.* Εθνική Συνομοσπονδία
Ατόμων με Αναπηρία (Ε.Σ.Α.με.Α). Αθήνα

Μανώλη, Μ. & Μαρής, Γ. (2015). *Εισαγωγή στη Διεθνή Πολιτική Οικονομία.*
Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα. Ανακτήθηκε 10

Ιουλίου,

2021,

από

https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/3945/4/Kallipos_15465_book.pdf

Μπότσας, Γ. & Παντελιάδου, Σ. (2007). Ορισμός και περιεχόμενο των μαθησιακών δυσκολιών. Στο Μπότσας, Γ. & Παντελιάδου, Σ. (Επιμ.), *Μαθησιακές δυσκολίες Βασικές έννοιες και χαρακτηριστικά*. Βόλος: Γράφημα.

Νόμος 2643/1998 : Μέριμνα για την απασχόληση προσώπων ειδικών κατηγοριών και άλλες διατάξεις. Ανακτήθηκε 16 Αυγούστου, 2022 από: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ergasia-koinonike-asphalise/n-2643-1998.html>

Νόμος 2667/1998 : Σύσταση Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής. Ανακτήθηκε 16 Αυγούστου, 2022 από: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-anthropina-dikaiomata/n-2667-1998.html>

ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 3304/2005 : Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού. Ανακτήθηκε 16 Αυγούστου, 2022 από: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-nomothesia-genikou-endiapherontos/n-3304-2005.html>

Νόμος 3549/2007 Ανακτήθηκε 16 Αυγούστου, 2022 από: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/n-3549-2007.html>

Νόμος 3699/2008 : Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση ατόμων με αναπηρία ή με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες.

Νόμος 4009/2011 <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/tritobathmia-ekpaideuse/n-4009-2011.html>

Νόμος 4186/2013: ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 4186 Αναδιάρθρωση της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και λοιπές διατάξεις. https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2018/N_4186_2013_fek193.pdf

Ν.4415/2016 : Ρυθμίσεις για την ελληνόγλωσση εκπαίδευση, τη διαπολιτισμική εκπαίδευση και άλλες διατάξεις. <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/nomos-4415-2016.html>

Νόμος 4443/2016 : Ενσωμάτωση της Οδηγίας 2000/43/ΕΚ περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής, της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση. <https://www.e-nomothesia.gr/kat-anthropina-dikaiomata/nomos-4443-2016-fek-232a-9-12-2016.html>

Νόμος 4547/2018. <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/nomos-4547-2018-phek-102a-12-6-2018.html>

Παντελιάδου, Σ. (2008). Διαφοροποιημένη Διδασκαλία. Στο Παντελιάδου, Σ. & Αντωνίου, Φ. (Επιμ.), *Διδακτικές προσεγγίσεις και πρακτικές για μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες*. Βόλος: Γράφημα.

Παπαδοπούλου, Λ. (2004). Ισότητα εναντίον ισότητας: μοντέλα διανεμητικής δικαιοσύνης. *Επιστήμη και Κοινωνία*. 13/2004. 167- 199.

Παπάνης, Ε., Γιαβρίμης, Π. & Βίκη, Α. (2009). *Καινοτόμες προσεγγίσεις στην ειδική αγωγή. Εκπαιδευτική έρευνα για τις ευάλωτες ομάδες πληθυσμού*. Αθήνα: Σιδέρης.

Παρατηρητήριο Θεμάτων Αναπηρίας, (2019). *6ο ΔΕΛΤΙΟ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ: «Ειδικό Ευρωβαρόμετρο για διακρίσεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Στάσεις και αντιλήψεις για την αναπηρία στην Ελλάδα και την Ε.Ε.»*. Αθήνα.

Παυλίδου, Β. *Ευπαθείς Κοινωνικά Ομάδες και Απασχόληση. Οδηγός Συμβουλευτικής*. ΔΑΣΤΑ. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ανακτήθηκε 20 Οκτωβρίου, 2022.

Πολυχρονοπούλου, Σ.(2012). *Παιδιά και έφηβοι με ειδικές ανάγκες και δυνατότητες. Τόμος Α΄*. Αθήνα: Διάδραση.

Συμεωνίδου, Σ. & Φτιάκα, Ε. (2012). Τι πραγματικά πιστεύουν οι εκπαιδευτικοί για την εκπαίδευση των παιδιών με ειδικές ανάγκες; Διλήμματα για την ανάπτυξη επιμορφωτικών προγραμμάτων για την ένταξη. Στο Α. Ζώνιου-Σιδέρη, Ε. Ντεροπούλου-Ντέρου & Α. Βλάχου-Μπαλαφούτη (επιστημονική επιμέλεια). *Αναπηρία και Εκπαιδευτική πολιτική Κριτική προσέγγιση της ειδικής και ενταξιακής εκπαίδευσης*. Σελ.:275-293. Αθήνα: Πεδίο.

Σταθόπουλος, Π. (1999). *Κοινωνική Πρόνοια. Μια γενική θεώρηση*. Αθήνα: Έλλην.

Στάμελος, Γ. , Βασιλόπουλος, Α. & Καβασακάλης, Α. (2015). *Εισαγωγή στις εκπαιδευτικές πολιτικές*. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα. Ανακτήθηκε 10 Ιουλίου, 2021, από [https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/226/5/00_master%20document StamelosVasilopoulosKavasakalis_Final.pdf](https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/226/5/00_master%20document%20StamelosVasilopoulosKavasakalis_Final.pdf)

Σούλης, Σ.Γ. (2008). *Ένα σχολείο για όλους. Από την έρευνα στη πράξη. Παιδαγωγική της ένταξης. Τόμος Β΄*. Αθήνα: Gutenberg.

Σούλης, Σ., Γ. (2013). *Εκπαίδευση και αναπηρία*. Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία. Αθήνα.

Σύνταγμα της Ελλάδος, (2019). <https://www.e-nomothesia.gr/syntagma/suntagma-tes-ellados-2019-anatheorememo.html>

Υπουργική Απόφαση, (Φ142/Β3/7104/19-12-1990). Διευκολύνσεις σε φοιτητές με δυσλεξία. Ανακτήθηκε 20 Αυγούστου, 2021, από <https://access.uoa.gr/wp-content/uploads/2021/04/DieykolyNSEis-se-Foithtes-me-Dysleksia.pdf>

Υπουργική Απόφαση, (Φ5/1449/Β3/04- 01- 2006). Διευκολύνσεις σε φοιτητές με ειδικές ανάγκες. Ανακτήθηκε 20 Αυγούστου, 2021, από <http://www.disabled.gr/ipepth-f51449v3-4-ian-2006-diefkolinsis-se-fitites-me-idikes-anagkes/>

Ηλεκτρονικοί σύνδεσμοι

- https://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/
<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1484&langId=en>